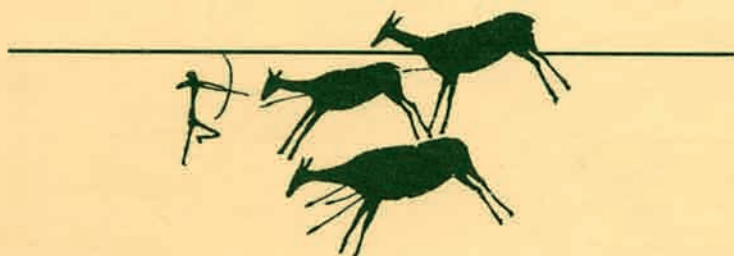

Isidre Vallès i Rovira

Artesania, art i societat

Fundació Serveis de Cultura Popular
Editorial Alta Fulla

ARTESANIA, ART I SOCIETAT

Isidre Vallès i Rovira

**ARTESANIA,
ART
I SOCIETAT**

Fundació Serveis de Cultura Popular
Editorial Alta Fulla
1987

© Isidre Vallès i Rovira
i Fundació Serveis de Cultura Popular, 1987

Primera edició: desembre de 1987

Propietat d'aquesta edició: Editorial Alta Fulla
Bruc 71, 08009 Barcelona
i Fundació Serveis de Cultura Popular

Imprès a Sirven Gràfic
Gran Via 754, 08013 Barcelona
Dipòsit legal: B. 41.658-1987
ISBN: 84-86556-43-0

D'acord amb el sentit de la idea suggerida per Rauschenberg, és possible asseverar que un parell de mitjons també *pot ésser* una obra d'art.

A Alexandre Cirici, sociòleg de l'art.

A Conxa Fiol, la muller estimada.

Als amics del CERCUP, amb els qual m'hauria agradat comentar el contingut del present treball.

I. LA HISTÒRIA. EL PROCÉS D'HOMINITZACIÓ I LES PRIMERES CIVILITZACIONS

Els australopitecs són els homínids més antics coneguts i les seves restes han estat localitzades de l'un extrem a l'altre de l'Àfrica oriental i tot al llarg de la fossa tectònica de la vall del Rift (Kenya, Tanzània, Etiòpia).

En conjunt, hom pot afirmar que els *australopithecus* feren un pas definitiu en la història evolutiva dels homínids, que durà, pràcticament, cinc milions d'anys des de les formes més antigues (*A. afarensis*) fins als últims individus de l'espècie *A. robustus*, que s'extingiren fa un milió d'anys. La seva aportació capital fou assolir la posició dreta, característica dels bípedes, que tanta importància tingué per al procés d'hominització.

EL PALEOLÍTIC INFERIOR. L'*HOMO HABILIS*. INICI DE L'ARTESANIA

Els australopitecs no foren els nostres avantpassats directes. Contemporani d'ells, l'*Homo habilis* va viure entre els 2,5 i 1,3 milions d'anys abans de la nostra era. L'*Homo habilis*, igual que l'*Homo erectus* que el segueix, és un home en el ple sentit de la paraula, encara que no s'ha d'oblidar que, tot i ser del mateix gènere, no era de la mateixa espècie que nosaltres. Això no obstant, avui dia és indubtable que fou l'espècie coneguda més vella del gènere *Homo*. El salt qualitatiu efectuat en la categoria d'homínid és causat, essencialment, per la seva capacitat de fabricar eines, característica que, relacionada amb el desenvolupament del cervell, revela un grau de conceptualització molt notable. Raciocini i producció es converteixen, doncs, en dues capacitats bàsiques per a confirmar-nos que l'*Homo habilis* era un ésser humà, tal com avui ho entenem, que desenvolupà una activitat no subjecta solament a unes instàncies instintives. El pas fet és considerable i l'adopció d'aquesta característica basada en el raciocini, sumada a la del bipedisme de l'etapa anterior, dóna un resultat imprevisible respecte a la consideració del pur desenvolupament de la matèria la transcen-

dència del qual ja comentarem més endavant en resumir les aportacions aconseguides a través de l'evolució.

Amb la presència de l'*Homo habilis* s'inicia el primer període de la humanitat, anomenat paleolític (3 a 2,5 milions d'anys fins a 8000/7000 anys), que s'estén fins al neolític. El paleolític introdueix un sistema econòmic basat en la recollecció i la caça que evoluciona cap a un de basat en la ramaderia i l'explotació intensiva del sòl.

El paleolític comprèn tres períodes importants. El primer, anomenat inferior, és el més extens (abasta fins al 90000) i experimenta els efectes climàtics rigorosos de diverses glaciacions. El segon, el paleolític mitjà, comprèn des del 90000/80000 fins al 40000/35000. Tot aquest període és afectat per la glaciació, igual que el paleolític superior (40000/35000 al 10000). Com a període intermedi que correspon al final del paleolític i a l'inici del neolític, hi ha l'epipaleolític (anys 10000 a 8000).

Les restes fòssils de l'*Homo habilis* s'han localitzat a Etiòpia, Tanzània, Kenya i Sud-àfrica, és a dir, en el mateix àmbit geogràfic que afavorí l'evolució dels homínids que el precediren. Aquests fòssils confirmen el bipedisme dels *Homo habilis*, la seva capacitat craniana, que se situava entre els 650 i els 750 cm³, clarament distanciada dels 550 cm³ de màxima dels australopitecs, i que el seu paladar era profund, és a dir, que aquest home ja tenia la possibilitat física de parlar.

En una gran part dels jaciments arqueològics les restes anaven acompanyades d'indústria lítica, i això demostra que l'*Homo habilis* fou el primer productor d'eines. Es tracta d'una indústria molt primitiva caracteritzada per eines fetes amb dos còdols (*choppers* –extracció unifacial–, *chopping tools* –extracció bifacial–, políedres, ascles...) colpejats l'un contra l'altre, indústria coneguda actualment amb el nom de *cultura olduvaiana* ja que la gorja d'Olduvai (Tanzània) subministrà els primers materials fòssils i s'ha convertit en un jaciment molt ric. Nogensmenys, les eines més antigues conegudes, amb una antiguitat que voreja els 2,3 milions d'anys, s'han localitzat tot al llarg de l'Àfrica oriental: a la vall del riu Omo (al sud-oest d'Etiòpia), a l'est del llac Turkana (antic llac Rodolf) i a la mateixa gorja d'Olduvai ja esmentada.

L'*HOMO ERECTUS*: HOMES DE NGANDONG, PEQUÍN I PRE-NEANDERTAL EUROPEU. LA PRÀCTICA RITUAL: EL CULTE DELS CRANIS

Però el procés evolutiu no s'acaba aquí. Si l'aparició de l'*Homo habilis* correspon a la diversificació i l'especialització adaptativa de l'activitat humana, encara aquesta presència estava circumscrita a una àrea limitada de la franja oriental i del sud d'Àfrica.

Durant el paleolític inferior l'aparició de l'*Homo erectus*, la presència del qual se situa entre 1,5 milions i 100000 anys, és conseqüència

d'algunes formes evolucionades de l'*Homo habilis* i coincidí amb una expansió per tot el territori africà, del qual sortí aviat per recórrer la superfície habitable de tota la Terra. «És la gran diàspora que els ha de dur al sud-est asiàtic, a l'Àsia oriental, al continent indi i a Europa» (LUMLEY, 1985 : 97).

Com a característiques anatòmiques de l'*Homo erectus*, cal destacar que és un homínid dotat d'una capacitat cranial que voreja els 1.000 cm³ de mitjana. Aquest augment del volum i de la complexitat del cervell fa possible el desenvolupament, cada vegada més lògic, del pensament, sobre el qual ja comença a repercutir l'acumulació d'uns coneixements derivats de l'aprenentatge de l'etapa anterior. Aquests coneixements, adquirits gràcies a l'exercici de l'observació i l'acumulació en la memòria del saber derivat de l'experiència, permeten a l'*Homo erectus* unes noves cotes de reflexió i una coneixença superior del medi que li faciliten introduir millores en la producció d'eines, com és ara el cas de la invenció d'una tècnica evolucionada de la talla de la pedra (tècnica levalloisiana), l'ús de colorants, el domini del foc i les primeres manifestacions d'una activitat ritual. Així mateix, tingué una gran importància, en el pla conceptual, la descoberta del principi de simetria com a conseqüència directa del treball de la pedra, en concret dels primers bifaços realitzats per l'*Homo erectus*, que milloraren els arcaics produïts per l'*Homo habilis*.

Sobre les excavacions arqueològiques que situen la presència de l'*Homo erectus* a diversos continents, hom ha de subratllar que la diversitat de les troballes ens indica l'existència de diversos graus d'evolució.

Pel que pertoca a Olduvai, s'hi han localitzat tants bifaços que permeten de suposar que es tractava d'una indústria manufacturera.

A la Xina s'ha descobert l'home de Pequín o *Sinanthropus pekinensis* a la cova de Chukutien, la qual es calcula que fou ocupada per homínids des del 500000 fins al 200000. Pel que fa a les despulles antropomòrfiques, és evident que «les restes humanes trobades foren objecte d'una selecció: predomini de cranis i de mandíbules, tots ells amb indicis de cops produïts per eines tallants o arrodonides. Tot fa pensar que el sinantrop es lliurava a una certa forma de canibalisme ritual» (LUMLEY, 1985 : 108).

A Indonèsia, el jaciment de Ngandong, d'una antiguitat estimada en 150.000 anys i situat a la vora del riu Solo, ha subministrat un total d'onze cranis que presentaven la particularitat de mancar-los la cara:

Els cranis de Ngandong presenten una conservació curiosa. Si bé els animals són representats al jaciment per totes les parts de l'esquelet, les restes humanes (...) només comprenen voltes cranianes. Sembla, doncs, que aquestes parts òssies hagin estat seleccionades i aportades voluntàriament al jaciment. (...) Així, aquests fragments de cranis se'ns presenten a manera de copes, recordant les copes que hom pot observar en algun jaciment del paleolític superior. Es tracta, potser, d'un altre testi-

moni del culte als cranis i de la pràctica de l'antropofàgia, anàleg a l'observat a l'home de Pequín (LUMLEY, 1985 : 107).

Pel que respecta a Europa, a partir d'1,5 milions d'anys la presència de l'*Homo erectus* representa el desenvolupament de la cultura axel·liana, associada a l'homínid pre-neandertalià, que, dins del paleolític inferior, s'installa, procedent d'Àfrica, a les zones meridionals, més temperades. Els jaciments més antics daten d'aquest extens període inicial, situat entre els 1,5 milions d'anys i el 650000, en el qual s'han localitzat eines tallades per l'home però no pas restes humanes.

A partir del 550000 podem destacar els jaciments de la cova de l'Aragó i de Terra Amata per la quantitat ingent de materials aportats.

La cova de l'Aragó està situada al Rosselló, a la Catalunya Nord, en el terme municipal de Talteüll. Entre les restes humanes trobades i abandonades pels caçadors es destaca un crani (crani Aragó XXI), que forma part de qui és considerat l'home de Talteüll o *Homo erectus tautavelensis* i que correspon a un jove d'uns divuit a vint-i-cinc anys, robust i de trets primitius. La seva capacitat craniana era feble, al voltant de 1.050 cm³. Del crani sols s'ha conservat la part davantera ja que la part posterior fou arrencada, potser per extreure'n el cervell. La mort d'aquest *Homo erectus* es produí violentament per traumatisme cranial, car a l'interior del crani s'ha trobat una resta lítica tallada. Com que és una part davantera constituïda per la cara i pel frontal complet, això ha fet pensar en la possibilitat que s'hagués fet servir com a màscara, sobretot atès que avui dia alguns pobles d'Oceania encara utilitzen màscares construïdes amb la part davantera d'un crani humà (LUMLEY, 1979 : 54). Aquesta resta, considerada fins fa poc com el crani humà més antic conegut a Europa, és datada en uns 450.000 anys.

Recentment, les restes de l'anomenat «home d'Orce», descobertes per l'equip de l'Institut de Paleontologia M. Crusafont de Sabadell, són considerades com a pertanyents a l'ésser humà més antic del continent europeu. S'hi prova l'existència de l'home a Europa ara fa 1,3 milions d'anys, la qual cosa permet afirmar que «al sud-est de la Península Ibèrica –Venta Micena (Orce, Granada) i Cueva Victoria (Cartagena, Múrcia)– van viure, probablement, els homínids més antics d'Euràsia» (GIBERT, 1986 : 24).

El jaciment de Terra Amata (Niça, Provença) està situat al costat d'una petita cala banyada pel mar que recull les aigües canalitzades pel riu Paillon. La posició era privilegiada i atragué els grups de caçadors, que hi establiren els campaments ara fa uns 380.000 anys. Es tracta, per tant, de campaments a l'aire lliure, instal·lats successivament en relació al desplaçament dels animals.

Pel que fa a la producció d'eines, és evident que els homes de Terra Amata tenien la primera matèria a l'abast i només havien de baixar fins a la platja per a recollir còdols de roca dura com el sílex i pedres calcàries silicificades.

Com a àrees de treball s'hi poden detectar dos tallers: l'un situat a la platja i l'altre a la duna on s'havia instal·lat la cabana. Tant a l'una àrea com a l'altra s'ha descobert el mateix tipus d'eines: no hi ha instruments tallats amb la tècnica levalloisiana i les fulles hi són força escasses, com els bifaços.

EL PALEOLÍTIC MITJÀ. L'HOME DE NEANDERTAL.
LA CULTURA MOSTERIANA:
EL CANIBALISME RITUAL I EL CULTE DELS MORTS

Amb una antiguitat que voreja els 100.000 anys, aparegué l'homínid més directament relacionat amb nosaltres, l'home de Neandertal, que pertany a la nostra mateixa espècie però a una subespècie diferent: d'aquí el nom d'*Homo sapiens neanderthalensis*. Sembla que els Neandertals podrien entroncar amb l'*Homo erectus* europeu o Pre-neandertal i es caracteritzen pel fet de tenir un volum cerebral important (1.650 cm³ de mitjana), molt superior a la mitjana dels homes actuals (1.350-1.450 cm³). Es creu que els Neandertals de l'Europa occidental, a causa de l'esquelet, estaven massa especialitzats en la seva indústria, cosa que no els permeté d'evolucionar vers l'home modern. S'extingiren cap als anys 40000-35000, època en la qual apareix l'*Homo sapiens sapiens*.

La història de l'home de Neandertal a Europa abraça el període que correspon al final del paleolític inferior i, pràcticament, tot el paleolític mitjà i es desenvolupa sota els efectes de l'última gran glaciació, la de Würm. Aquests homínids crearen entre el 85000 i el 40000/35000 la cultura mosteriana, caracteritzada, entre d'altres peculiaritats, pel costum d'enterrar els morts, la qual cosa assenyala un gran canvi respecte a les etapes evolutives anteriors.

Entre els costums practicats pels neandertaloides i que determinen les característiques pròpies de l'anomenada civilització mosteriana, sobresurten els relatius a la indústria, l'hàbitat i el ritu. La indústria lítica s'hi destaca perquè té un grau elevat d'especialització que ha permès la distinció de cinc grups, establerts en funció de les tècniques emprades en la fabricació d'eines i del percentatge present als jaciments.

La distribució dels campaments permet de determinar un territori de caça ocupat per un grup ètnic en el qual és possible distingir, al centre, un hàbitat principal o més i tot al voltant uns centres d'hàbitats secundaris o estacionals que facilitaven seguir els desplaçaments cíclics dels animals.

El perfeccionament de la tècnica productora i constructora aconseguida per l'home de Neandertal es complementa amb l'augment de la complexitat organitzativa social, que ara es revela amb tota la seva intensitat per mitjà de la incorporació del ritu en els costums dels nostres avantpassats més directes.

El ritu, com a sentiment acostat al fet religiós, s'introduí entre els

Neandertals mitjançant el canibalisme ritual, del qual ja existia un precedent en el practicat per l'*Homo erectus* europeu i asiàtic (jaciments de Chukutien, Ngandong i cova de l'Aragó) i que, al nostre entendre, derivà cap a un veritable culte dels morts. De fet, les pràctiques mortuòries degueren començar amb el *culte* dels cranis i es continuaren amb les d'enterrament. És possible que l'objectiu del canibalisme ritual fos fer reviure en el guanyador la força física i espiritual del vençut, i tenim la prova que els Neandertals europeus ja el practicaven a les despulles localitzades a la cova d'Hortus i a la de Kaprina (Iugoslàvia).

Igualment sembla que la pràctica d'enterrar els morts estava força estesa entre els Neandertals i els trobaments de tombes confirmen que el ritual era complex i variat, fins i tot en punts geogràfics no gaire allunyats.

EL PALEOLÍTIC SUPERIOR. L'*HOMO SAPIENS SAPIENS*. APARICIÓ DE L'ART I L'ORNAMENTACIÓ. ELS SANTUARIS

La mateixa data, anys 40000/35000, que correspon a la desaparició de l'home de Neandertal, és la que marca l'aparició de l'*Homo sapiens sapiens*. S'hi inicia la nostra subspècie, ben diferenciada dels Neandertals i revestida d'unes característiques físiques que han donat origen a l'home modern. Entre els detalls anatòmics podem anotar: estatura elevada (mitjana d'1,65 metres), àmplia capacitat cranial, que se situa al voltant dels 1.400 cm³, i un mentó ben desenvolupat. Segons les zones geogràfiques, els trets físics presenten un polimorfisme variat que introdueix distincions ètniques. Amb l'*Homo sapiens sapiens* el procés d'hominització arriba al seu punt culminant, manifestat a través de la pràctica d'una nova especialitat: la de l'art, concebuda no solament com una activitat manual, sinó, sobretot, com una activitat conceptual.

La tècnica rep un gran impuls amb l'activitat duta a terme per l'*Homo sapiens sapiens*, que se situa en una línia evolutiva que incorpora els resultats obtinguts en les civilitzacions anteriors i els porta al seu punt màxim d'eficàcia. Així, entre les característiques de la indústria del paleolític superior sobresurt la diversificació més gran de l'eina lítica, d'os i de banya, que tendeix a refinar-se i fer-se més precís. La talla de la pedra s'orienta cap a l'obtenció de làmines o fulles que són incorporades a mànecs de fusta no conservats. Com a material més difós s'empra el sílex.

El treball de l'os i de la cornamenta dels cèrvids també és perfeccionat gràcies a una eina lítica, el burí, que actua com una serra d'una sola dent i amb el qual es poden extreure tiges d'os susceptibles de transformar-se en atzagaies o en qualsevol altre instrument.

Un resultat excel·lent derivat del treball ossi fou l'aconseguit amb l'agulla amb trau, que ens demostra la pràctica de la costura mitjançant

un fil de crinera de cavall o d'un tendó, per exemple, de ren. És indubtable que la costura estimulà l'agençament o l'ornamentació personals, tal com el colorant ocre serví per a empastifar els cossos o els ossos dels cadàvers i, potser, també serví per a tenyir els vestits, possibilitat que podria explicar en part la presència del colorant a les sepultures.

PRECEDENTS ARTÍSTICS I INICI DE L'ART

Una de les grans aportacions de l'*Homo sapiens sapiens* fou el desenvolupament de l'art en els aspectes mobiliar, escultòric, pictòric, ornamental i arquitectònic.

Les etapes d'aquest desenvolupament artístic serien el châtelperronià (adquisició del sentit rítmic mitjançant les incisions), l'aurinyacià (aparició de l'art figuratiu complementat amb signes sexuals), el gravetià (desenvolupament del simbolisme –signes– i de la figuració mitjançant els objectes i el suport petri –gravat i baix relleu–; divisió objectual de l'art paleolític), el solutrià i el magdalenianà (plenitud de l'art mobiliar i de les coves: escultura i pintura). Pel que fa a l'evolució tècnica, durant el châtelperronià, l'aurinyacià i el gravetià es conquerí el gravat sobre suport dur; durant el solutrià, l'escultura parietal; i durant el solutrià-magdalenianà, la pintura parietal (LEROY-GOURHAN, 1968 : 25).

L'ART PARIETAL PALEOLÍTIC

L'art parietal paleolític dura aproximadament uns quinze mil anys, és a dir, comença a manifestar-se dins el gravetià (27000/25000-20000) i s'extingeix al final del paleolític superior (10000) i al començament de l'epipaleolític. Les grutes paleolítiques decorades –santuaris exteriors i interiors–, segons Leroy-Gourhan, són en total cent vint, la majoria pertanyents a la façana atlàntica d'Europa, àrea hispano-francesa circumscrita als territoris d'Aquitània i a la regió cantàbrica.

La majoria de les coves presenten unes poques figures i sols una dotzena o poc més destaquen per l'abundor i la qualitat de les representacions artístiques que contenen: a la Dordonya, Les Combarelles, Font de Gaume, Lascaux i Rouffignac; al Lot, Pech Merle; a l'Arieja, Niaux, Le Portel i Trois Frères; al País Basc, Ekain; a la regió de Santander, Altamira i les quatre coves del Monte Castillo (Puente Viesgo); i a la d'Astúries, Tito Bustillo» (RIPOLL, 1981 : 26).

Sembla que hom organitzava les coves com a veritables santuaris i que els conjunts representats eren concebuts com a composicions que responien a una intenció, resultat d'una tradició molt concreta i arrelada. Les representacions estaven perfectament estructurades pel que fa

a la distribució espacial i les relacions establertes entre les figures i els elements abstractes i/o simbòlics incorporats a les parets de les coves. Si bé l'alineació de les composicions respon al traçat del recinte, aquestes hi estan distribuïdes tenint en compte les zones d'entrada, la intermèdia (principal o central) i el fons. També s'ha comprovat l'existència d'associacions entre unes figures determinades i uns elements signítics que solen repetir-se amb una certa freqüència. Aquest és el cas de la parella bisó-cavall, que acostuma a ésser el binomi majoritari dins del total de les representacions conegudes. A la cova de Le Portel, per exemple, tots els cavalls, bisons i signes estan agrupats –consciència de grup– i aïllats a llurs galeries respectives, però trobem a cada grup l'associació necessària (un cavall entre els bisons i un bisó entre els cavalls) complementada amb els signes respectius.

Els temes, per tant, solen aparèixer amb una certa freqüència que afecta igualment la distribució de les composicions a la cova. També s'ha comprovat que cada conjunt principal o central es pot subdividir en plafons i que a cada un, o subconjunt homogeni, les figures principals i les que ocupen el seu entorn estan distribuïdes de manera que semblen respondre a una normativa o un sistema dualista (LEROY-GOURHAN, 1968 : 61 i s.) del qual ignorem si és de caire sexual, energètic o vital.

No hi ha desordre, doncs, a les figures plasmades a les parets de les coves ni les podem considerar com a simples juxtaposicions fetes pels caçadors en el transcurs del temps, sinó el resultat d'un sintetisme simbòlic i associatiu que destaca la importància del grup i el valor dels elements interrelacionats mitjançant llur distribució a l'espai de la cova. Ara bé, tot i conèixer l'ordre en el qual estan estructurades les composicions i la distribució de les figures representades, n'ignorem el sentit precís per la manca de dades sobre el tipus d'organització social que les ha creades.

Bé que desconexim el sentit concret de les associacions parietals paleolítiques, això no impedeix que ens adonem que la seva temàtica és reduïda i consta de representacions aïllades de caire zoomòrfic (la majoria), antropomòrfic i signíctic, i de combinacions intencionades d'aquests elements que comprenen les associacions d'animals i de les figures animalístiques amb els signes corresponents.

L'ART MOBILIAR DEL PALEOLÍTIC SUPERIOR

A part els objectes que tenen un ús pràctic evident (atzagaies, bastons perforats...) i els d'ornamentació, l'ús exclusivament pràctic dels quals no és tan clar, hi ha els objectes mobiliars amb un marcat caràcter votiu o religiós com és el cas de les *estatuetes*.

Les estatuetes no es destaquen per llur abundor a l'àrea aquitano-cantàbrica i són més abundants de l'Europa central a Rússia. En

conjunt, hom pot catalogar-les entre el gravetià (25000-20000) i el magdalenià mitjà (13000/12000) i corresponen a tres grups: d'animals, femenines i masculines.

Les de temàtica animalística, rares a l'Occident europeu, són més aviat pròpies de l'Europa central i de l'est, on són contemporànies de les estatuetes femenines.

Les femenines són de les poques figures humanes representades dins del conjunt figuratiu del paleolític, la qual cosa augmenta l'interès envers aquesta iconografia, coneguda també com a *venus paleolítiques* o *aurinyacianes*. Són dones d'una alçada petita generalment i de formes massisses en què sobresurten els atributs femenins, intencionadament, molt esquematitzats.

En general la cara és quasi inexistent, però totes, per llur forma, s'assemblen; àdhuc porten el mateix tipus de pentinat o de decoració cranial i tenen els mateixos braços, petits i plegats sobre els pits o dirigits cap al ventre, pits enormes i idèntics que s'allarguen per sota de la cintura, i cames semblants acabades en uns peus petits, la majoria no conservats: tot plegat confirma, una vegada més, la convenció dels trets plàstics de les susdites venus. Quasi totes han estat localitzades en llocs d'habitació. DELPORTE (1982 : 215-226) les reparteix en quatre grups: pirenaico-aquità, italià, Rin-Danubi i russo-siberià.

Llur aparició es produeix en un mateix punt de l'evolució cultural, amb nombroses coincidències amb l'utilitatge i abans d'una fase en què el realisme de les figures deixa pas a les representacions simbòliques (LEROY-GOURHAN, 1968 : 42).*

Les circumstàncies de la troballa de les venus d'Elisseevici (Ucraïna) i de Willendorf II (Àustria) demostren que, a vegades, aquestes estatuetes coronaven amuntegaments d'ofrenes (...). Ha estat B. Klima qui ha subratllat el paper que, sens dubte, tenia la dona en qüestions rituals dins d'un marc domèstic (...), puix algunes estatuetes femenines han estat trobades dintre mateix de les cabanes. A Gagarino (Ucraïna) es descobriren set venus col·locades al llarg de les parets d'un habitacle de forma oval, de 5,5 m de longitud i amb un fogar únic, cosa que fa pensar que aquelles eren de propietat individual i estaven situades en el lloc que cada persona tenia destinat per dormir. Més sorprenents són encara les troballes del campament de Mal'ta (Angara). A les seves cases llargues, probablement collectives, a la meitat esquerra, solament hi havia instruments específicament femenins i, a la dreta, solament masculins. Totes les estatuetes es trobaven al compartiment de les dones (RIPOLL, 1981 : 31 i s.).

L'abundància, tot i ésser relativa, d'estatuetes femenines no es correspon amb les masculines, de nombre reduït i, això sí, de representació molt convencional, igual que llurs homònimes femenines.

* Totes les citacions d'obres no publicades en català han estat traduïdes per l'autor.

A partir del 10000, l'activitat artística es diluï i l'art en general, sobretot el parietal, i com a conseqüència de l'abandó de les coves com a santuaris, reduí considerablement la seva presència i la qualitat assolida fins en aquell moment. En aquest respecte, les plaques gravades de Limeuil (Dordonya), potser pròpies dels anys 11000-10000, ens en mostren un últim esclat i, en el seu repertori temàtic, és visible que, excepte el ren, d'altra banda molt abundant, la fauna representada és la de l'Europa temperada actual: el bou, el cérvol, el cavall, la cabra i l'ós.

De tota manera, el final del desè mil·lenni assenyala l'acabament del paleolític, dels santuaris en general i dels rens. Els temps han canviat. S'entra en l'epipaleolític. Bufen uns aires renovadors que transformen, de mica en mica, la vida dels caçadors.

L'EPIPALEOLÍTIC

En la nova situació, «en imposar-se [definitivament] el canvi climàtic entre el 10000 i el 8000, la substitució del ren pel cérvol es converteix en el símbol dels nous temps. A partir d'aleshores, s'imposa un clima semblant a l'actual i, per a Europa occidental, s'haurà acabat el període dels grans caçadors» (RIPOLL, 1981 : 14) i s'hi iniciarà el del mesolític i/o l'epipaleolític.

És obvi que la retirada del gel degué introduir unes variacions profundes en l'hàbitat dels hereus dels antics caçadors paleolítics que incidiren en llurs costums, llur economia i llurs activitats específiques; per tant, es requeria un compàs temporal perquè les comunitats adaptessin llur estructura social a la nova situació climàtico-biològico-econòmica plantejada. L'abandonament de les coves com a santuaris, l'emigració del ren cap al nord i la importància que hi assolí el cérvol són indicis fiables d'un canvi més pregon que el que podria fer pensar el relleu animalístic indicat.

Així mateix, l'augment de la temperatura i del grau d'humitat degué afavorir les adaptacions vegetatives, tant pel que respecta al medi forestal, que tendí a substituir els espais oberts i les praderies per boscos frondosos on el cérvol senyorejava, com a l'aparició de plantes noves i de fruits comestibles que podien esdevenir una reserva alimentària susceptible de dedicar-hi una atenció més gran quant a la recollecció. Així és possible que la retirada del gel, per exemple, hagués facilitat la recerca d'arrels alimentoses i de tubercles, puix la terra, com que era més flonja, podia ésser remoguda amb facilitat, cosa que abans era més difícil amb el sòl congelat.

A l'àrea franco-cantàbrica es féu explícit el gir radical experimentat per l'activitat artística en general, amb un índex de qualitat i de producció molt baix respecte a la situació anterior. A la dita àrea un element ritual-artístic (?) típic de l'epipaleolític és el palet de riera amb barres transversals pintades o amb punts d'ocre vermell.

Aquests palets, molt nombrosos a Mas d'Azil (Arieja) –dins l'horitzó o la cultura anomenada aziliana–, podrien evidenciar les transformacions socials operades en les comunitats assentades en aquests territoris i revelar-ne el pensament; en aquest cas, un pensament simbòlic hereu de la tradició paleolítica expressada mitjançant punts alineats, línies dentades i barres: a l' Austràlia central, entre els aranda,

els *xuringa* són objectes de pedra o de fusta, de forma aproximativament ovalada amb extrems punxeguts o arrodonits, sovint gravats amb signes simbòlics; de vegades, també, simples bocins de fusta o palets no treballats. Sigui quina sigui la seva aparença, cada xuringa representa el cos físic d'un avantpassat determinat, i és atribuït solemnement, una generació darrera l'altra, al vivent que hom creu que és aquell avantpassat reencarnat. Els xuringa són apilotats i amagats en abrics naturals, lluny de les senderes freqüentades. Hom els treu periòdicament per tal d'inspeccionar-los i manejar-los i, en cadascuna d'aquestes ocasions, hom els poleix, els greixa i els acoloreix, no sense adreçar-los pregàries i encantaments. Els xuringa solen dur la marca totèmica i tenen caràcter sagrat, però n'hi ha que són simples bocins de fusta (...) sense cap senyal, envernissats amb una capa espessa d'ocre vermell i greix barrejats. El xuringa pot ésser fins i tot un còdol polit, un penyal natural, un arbre... (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 277 i s.).

A Catalunya, a la cova del Filador (Margalef de Montsant, al Priorat) s'ha localitzat l'únic exemplar conegut de palet de riera decorat amb sis franges vermelles gràcies a les excavacions efectuades darrerament per l'equip dirigit per J. M. Fullola. La importància del descobriment s'incrementa pel fet que és el palet més ben conservat dels descoberts a la Península Ibèrica, els quals, d'altra banda, hi són en nombre reduït i tots provinents de l'àrea asturiana (FULLOLA, 1983 : 30).

Unes altres manifestacions epipaleolítiques de caràcter artístic excavades a Catalunya són la plaqueta de pissarra amb una cérvola gravada trobada a Sant Gregori (Falset), que també constitueix un exemplar inèdit d'art mobiliar descobert a Catalunya (GENERA, 1983 : 30), i les pintures d'Ulldecona (Montsià), que són un important conjunt rupestre que fa vigent en ple epipaleolític l'anhel artístic-religiós (?) que havia impregnat els homes del paleolític. Aquest conjunt, situat a la vessant sud de la serra de la Pietat i constituït per nou abrics, presenta com a escena principal

un ramat de cérvols i alguns caprits vorejats per nombrosos caçadors [armats amb arcs], que componen un fris amb un total de noranta-cinc figures (...). Aquestes pintures corresponen al denominat «Art Llevantí» (...), estil peninsular que es va desenvolupar a les regions muntanyoses del pre-litoral mediterrà i ens ofereix una visió de les activitats econòmico-socials d'un poble que semblen basades en la cacera i ens situa davant d'una tradició de forta arrel paleolítica o almenys pre-neolítica (...), encara que el seu horitzó cultural i cronològic avui dia continua essent polèmic entre els especialistes (VIÑAS, 1983 : 31).

És molt possible que totes aquestes comunitats, hereves d'un passat paleolític i establertes a l'àrea aquitano-cantàbrica i a la zona catalano-llevantina, seguissin l'evolució pròpia de la cultura recollectora-caçadora d'explotació intensiva —a part l'os, la fusta, l'ivori...— de la pedra com a primera matèria essencial per a l'obtenció de l'utilatge, augmentant l'eficàcia de les eines produïdes i accentuant llur especialització a mesura que la coneixença i el domini tècnic més grans permetien incrementar la rendibilitat del material petri emprat.

De fet, aquesta evolució no fou modificada fins que, amb l'arribada d'uns pobles nous, comerciants i colonitzadors, s'entrà en contacte amb cultures foranes que introduïren els principis i la tècnica bàsics que permeteren augmentar l'eficàcia explotadora de la terra i del bestiar. Pot molt ben ser, doncs, que, amb el temps, augmentés la dependència respecte al medi vegetal i que l'activitat recollectora fos tan important com la caçadora o fins i tot li passés al davant. Això suposaria una atenció envers la flora i l'adquisició d'uns coneixements de caire astronòmic-pluviomètric que permetrien relacionar la renovació vegetativa amb el temps cíclic de les estacions. També és possible que la recollida de llavors per a alimentar-se fomentés el coneixement d'alguna propietat germinativa i, potser, la descoberta dels principis agrícoles.

EL NEOLÍTIC. CARACTERÍSTIQUES GENERALS I DESENVOLUPAMENT DE L'ARTESANIA

Nogensmenys, és obvi que el pas a una economia productora d'aliments, i no pas depredadora com en les etapes paleolítica i epipaleolítica, «només es pogué produir en aquelles zones que oferien recursos naturals permanents, que permetessin als grups humans convertir-se en veritables sedentaris» (TARRADELL, 1977). Al mateix temps, es requeria una certa abundància d'aigua que permetés regular el creixement de les plantes i poder mantenir una certa quantitat d'animals en règim de captivitat.

El canvi d'orientació econòmica va començar a fer sentir els seus efectes en llocs de l'Extrem Orient i del Pròxim Orient, on existien productes alimentaris en abundància i en estat salvatge, susceptibles d'ésser cultivats; a zones del Pròxim Orient, algunes de secà, que comptaven amb varietats de cereals com ara el blat, l'ordi o la civada i amb fruites i llegums; i a zones de l'Orient Llunyà (la Xina i el sud-est asiàtic), amb diferents qualitats d'arròs, com també amb els recursos hidrogràfics necessaris per a reeixir en l'empresa. També degueren disposar d'espècies d'herbívors apropiades per a ésser domesticades.

Si bé, en un principi, hom considerava que la característica definitiva del neolític —en relació al període anterior— era haver introduït el poliment de la pedra, que permetia fabricar utensilis més perfeccionats, era evident que els canvis estructurals experimentats per les socie-

tats neolítics no es devien, simplement, a una innovació tècnica, sinó que la gran aportació era d'arrel econòmico-sociològica i de naturalesa agrícola atès que aquesta ocupació féu necessari comptar amb les noves eines polides.

En general, en comentar el nou ordre econòmic generat en la fase neolítica, s'ha de tenir en compte que l'activitat agrícola-ramadera desencadenà tot un reguitzell d'innovacions, tal com sol succeir quan hom descobreix les possibilitats tècniques d'un material nou o d'un altre sistema de treball, entre les quals sobresurten la sedentarització i el fort augment de població. El fenomen sedentari, que afavorí la fixació a la terra i l'abandonament progressiu de les coves i dels abrics epipaleolítics, fomentà no tan sols la millora arquitectònica de les antigues cabanes a l'aire lliure dels caçadors, sinó també llur agrupament en poblats.

L'aparició de l'urbanisme és, doncs, prou indicativa de la nova relació establerta entre l'home i el medi, de l'inici d'una economia de producció que aporta una nova dieta alimentària, d'un utilatge adequat a les noves necessitats, d'un nou ritual funerari de caràcter domèstic, extensiu també al culte dels cranis, de la Deessa-Mare i del toro salvatge, el qual coincideix amb la implantació dels primers santuaris bastits arquitectònicament per l'home (Çatal Hüyük, Turquia, VII mil·lenni). Així, el vilatge es convertí en el nucli d'assentament i d'unitat econòmica que regulava el treball i les relacions familiars-socials del grup, lloc on l'home inicià una relació de convivència, al principi, potser, entre famílies emparentades; però després, prescindint del fet d'estar emparentats o no, s'hi establiren els rudiments d'una organització social compartimentada que desembocà en la constitució dels grups tribals jerarquitzats.

Els primers passos de l'home en l'organització de la societat civil –assaig de vida col·lectiva que cristallitzà en la constitució dels poblats– es feren a les zones muntanyoses i als altiplans del Pròxim Orient que s'estenen des d'Anatòlia (Turquia) i l'Iran passant per l'Iraq i al llarg de la línia vertical que enllaça el nord del Líban amb el sud palestí. En aquestes dues franges es troba l'hàbitat dels cereals (sobretot blat i civada) i dels llegums que l'home va domesticar.

Un fet remarcable respecte a l'habitatge és l'aplicació d'un nou material en la construcció. En efecte, el fang premsat i, després, la tova (maó sense coure, assecat al sol, barrejat o no barrejat amb restes vegetals) es revelaran com els productes idonis per a aixecar l'habitatge.

La renovació de l'utilatge també és una conseqüència directa del canvi climatològic i de l'activitat camperola i, indirectament, de la construcció dels poblats tal com hom pot apreciar amb l'aparició de la destal polida. L'únic material constructor a l'abast en abundància –a més del fang– era la fusta, però, per a aconseguir-la, calia un estri contundent i tallant: la destal, variant polida de la tosca destal de pedra paleolítica.

Uns altres instruments característics foren els estris de fusta i de pedra: l'aixada, la falç de fulla pètria amb el tallant afinat o constituït per dents de sílex incrustades a la fusta o subjectes a la fulla de pedra amb quitrà o betum, el molí de mà per a triturar els cereals i el forn. Així mateix, a poc a poc, el contacte amb la terra a causa de l'increment de l'activitat recollectora i l'inici dels conreus degueren permetre el descobriment de les propietats matèriques plàstiques de la terra, el fang o l'argila, amb qualitats aplicables a l'obtenció de recipients capaços de retenir líquids i aptes per a guardar-hi gra, tal com l'acurada observació de la natura ja havia demostrat que era factible (VALLÈS, 1986 : 49-59).

A l'últim, l'actitud més remarcable derivada de la pràctica agrícola fou l'atenció envers el clima i la seva relació amb les collites, com també l'aplicació d'un coneixement, en principi intuïtiu, que establia connexions entre els astres i els fenòmens atmosfèrics, actitud i intuïció que desembocaren en l'establiment d'una veritable ciència astronòmica i en la confecció dels calendaris lunar i solar.

Si en el paleolític ja fou perceptible una divisió del treball basada en el sexe (activitats recollectora, caçadora i domèstica; fabricació de l'utillatge i les possibles accions derivades del ritual i de l'art), en el neolític aquest procés d'estructuració econòmico-social s'incrementà amb l'activitat agrícola-ramadera i l'accentuació de la vida domèstica. No obstant això, la sistematització i la regularització de l'artesanaria foren allò en què la divisió del treball es féu més efectiva potenciant aspectes específics relacionats amb la millora i la diversificació de l'instrumental i amb l'increment del rendiment laboral, aspectes aconseguits mitjançant l'aplicació dels principis derivats de l'especialització i de la seriació dels productes que calia obtenir.

El neolític aconseguí, doncs, establir l'artesanat com a unitat productora, comparable, quant a la transformació de la primera matèria en un producte acabat, amb la que depenia del rendiment del camp o del bestiar. El taller fou el corollari d'aquesta activitat, taller que sols era factible des del moment en què la sedentarització s'imposà i hom establí una divisió del treball que assegurava a l'artesà l'accés a l'aliment.

Beidha, dins del VII mil·lenni, pot ésser l'exemple ideal de com era una ciutat neolítica dedicada de ple a la indústria i al comerç. La seva estructura urbana presenta la particularitat que, entre els edificis, els que s'han conservat corresponien a les primeres botigues i als primers tallers artesanals de què hom té constància, que eren cel·les minúscules. Les botigues de Beidha apareixen agrupades en conjunts de sis i s'hi accedia per un corredor comú que les distribuïa de tres en tres a cada costat. Les restes que s'hi han recollit assenyalen a què es dedicaven llurs ocupants: n'hi havia un que era carnisser; l'altre, un fabricant d'objectes d'os; un tercer tallava i venia denes de collar, etc. Tenim a Beidha, per tant, «un basar del VII mil·lenni, com després ho fou Petra,

ben situat en el camí natural de Palestina a la Mar Roja i de Gaza als deserts de Líria i d'Aràbia» (BLANCO FREIJEIRO, 1972 : 18).

Els tallers artesanals, en principi domèstics i més tard coexistents amb els que estaven relacionats amb les activitats generades entorn del temple i del palau, foren una de les tres grans aportacions neolítiques creadores de riquesa, basada en la transformació de matèries d'origen natural: treball de l'os, de la pedra, de la banya... i, més tard, del metall.

És indubtable que les noves activitats productores fomentaren l'enriquiment de la població, la qual, a poc a poc, es dividí en funció de la seva participació en els guanys derivats del treball col·lectiu, la qual cosa determinà la divisió en classes socials o en sectors de súbdits i de governants.

El control d'aquesta riquesa o d'aquest excedent econòmic derivat de les múltiples activitats productores desenvolupades en el neolític exigí establir, al seu torn, un sistema comptable, en principi matemàtic, l'ensenyament del qual en escoles d'escrivans relacionades amb el temple i el palau féu necessari desenvolupar una tècnica escriptural (osques, tascons, jeroglífics...) i els instruments inherents a la seva pràctica (tauletes de fang, espàtules i punxons, paper, tinta...) que es concretaren en l'aparició d'un sistema numèric i alfabètic (VAL·LÈS, 1976). La nova manera de transmetre coneixements tingué un relleu cabdal quant a la consideració social de la cultura atès que la tradició oral fou substituïda per l'escripta, circumstància que més endavant replantejarem en analitzar-ne la transcendència.

Les creences, com a canalitzadores dels sentiments i dels anhels dels grups, també contribuïren a afermar l'ordre social establert, que desembocà en la consolidació dels privilegis rectors d'uns grups socials reduïts, relacionats per lligams familiars, que s'organitzaren entorn de les autoritats religioses i dels cabdills o del poder transmès per afinitats sanguínies. Aquest fet donà origen a les dinasties governamentals que exerciren el poder sobre una ciutat-Estat i, més tard, sobre un territori més extens o imperi.

L'EDAT DELS METALLS

L'Edat dels Metalls constitueix un període culminant i decisiu de la història de la tecnologia i de la humanitat, car l'home posà a punt el sistema que li permeté un desenvolupament posterior i cabdal. La descoberta dels metalls va representar una gran revolució tecnològica, propugnada tant per la novetat de descobrir les possibilitats utilitàries de la *nova pedra metallífera* o *coure* com pel fet de posar a punt els rudiments d'una tècnica inèdita, la fosa, que permeté els aliatges i l'ús d'altres minerals que fou la base del desenvolupament de la metallúrgia.

Amb els metalls, una nova activitat artesanal-industrial s'inserí en la història: la metallúrgia, la qual, pràcticament fins a l'època de la Revo-

lució Industrial del segle XIX, no mostrà les seves immenses possibilitats productores. Mentrestant, des de l'inici del calcolític, o període del coure, la tècnica metallúrgica formà part del llegat artesanal del neolític que la història ens ha transmès i que, com a tal, afectà l'organització productiva del treball comunitari.

Aquestes tècniques metallúrgiques, ja presents en la fase neolítica del Pròxim Orient, corresponen a tres moments fonamentals relacionats amb el coneixement progressiu de les propietats inherents al coure, al bronze i al ferro; uns minerals i una combinació metal·lífera que serviren per a atorgar a una fracció temporal de la història el sobrenom d'Edat dels Metalls en contraposició a l'Edat de la Pedra en les seves variants utilitàries: pedra grollera o sense desbastar i polida.

EL CALCOLÍTIC O LA DESCOBERTA DELS METALLS

El terme *calcolític* té el seu origen en el mot grec *chalkós* i equival a *pedra de coure* o, simplement, coure.

A l'àrea del Pròxim Orient, cal situar el calcolític a Mesopotàmia entre els anys 5000 i 3500, època que els objectes de coure ja hi són presents amb una abundància relativa; però, havent-se trobat denes per a collars i ganivets de coure als enterraments de Çatal Hüyük (sud d'Anatòlia, 6700-5700) i de Tell es-Sauwan (Mesopotàmia central, 6000), aquest fet ens confirma que el període anomenat calcolític té les seves arrels quasi a l'inici del neolític.

D'altra banda, aquest fet corrobora que calgué molt de temps per a trobar la tècnica adequada de treballar el coure i aconseguir que fos un material substitutiu de la pedra, del fang, de l'os, etc., en l'elaboració d'utensilis, d'escultures, d'efectes d'ornament, etc. Quant a la tècnica, i atès que al principi el coure fou considerat una pedra, se li aplicà el sistema de treball corresponent, el de colpejar o martellejar, fins que hom descobrí la tècnica de la fosa amb motlle obert, constatable, pels volts del 3500, a l'antiga ciutat de Tepe Gaura (Kurdistan), on es localitzaren dues destrals, l'una amb un 95 per cent de coure i l'altra amb un aliatge de coure (92 per cent) i de níquel (8 per cent), la qual cosa ens confirma que s'investigava per aconseguir donar més duresa i resistència al coure.

L'EDAT DEL BRONZE

La recerca duta a terme durant el calcolític sobre les possibles combinacions metal·líferes per tal d'augmentar el grau de resistència del coure féu que, cap al 3000, hom emprés correntment el bronze, resultant de l'aliatge del coure amb l'estany, la qual combinació permeté obtenir un material dur i poc corrosiu. L'obtenció dels metalls

adequats i l'elaboració del bronze eren fàcils perquè es basaven en principis tecnològics simples, ja coneguts gràcies al treball del coure (la fosa i l'emmotllament amb motlles bivalves de pedra o d'argila i l'obtenció de lingots que facilitaven el comerç) i que permeteren la substitució de la pedra, l'os o la fusta en la producció d'objectes: armes (ara més resistents), peces d'ornamentació, estatuària, recipients de tota mena, eines... Quan, més endavant, es descobrí la utilitat del ferro, aquest substituï el bronze en l'utilitat en què en millorava el rendiment –cas de les armes i les eines de tall–, però el bronze continuà conservant la prioritat en l'aplicació estatuària, ornamental i de luxe.

La posada a punt de la tecnologia del bronze fou duta a terme a la Xina i es materialitzà cap al 3000 al Pròxim Orient, època que correspon a l'establiment de les primeres dinasties. La coneixença del bronze en el Pròxim Orient coincideix amb un moment d'una forta estructuració econòmica, política i social que té molt a veure amb el procés de desenvolupament de les ciutats-Estat, com les dels accadis i dels sumeris al sud mesopotàmic, i amb l'expansió imperialista que algunes assoliren.

Nogensmenys, un dels grans problemes per a l'obtenció del bronze era disposar en abundància dels elements que el componen; d'aquests, l'estany era un material inexistent a Mesopotàmia i rar al Pròxim Orient, fins al punt d'obligar a proveir-se'n, en el segon mil·lenni, per la via comercial i a emprendre expedicions allunyades i costoses:

El procés de la metallúrgia, l'extracció dels minerals, la fabricació i distribució d'eines tendiren alhora a l'especialització per oficis i a l'estratificació social. La possibilitat d'acumular capitals fàcils de conservar, amb emmagatzematge d'excedents, concentrà un poder superior a les mans dels reis-sacerdots i fou una de les bases de creació d'estats sòlids, amb tendències imperialistes (...), sobretot de cara al control de l'estany, rar a Orient, les principals fonts del qual es trobaven a Europa, inclosa l'Europa de l'extrem Occident. La recerca de les fonts metal·líferes explica en bona part el sentit de les navegacions del segon mil·lenni, que crearen els nuclis de l'edat del bronze de la península ibèrica» (ARRIBAS, 1971).

Pel que pertoca a Europa, cal situar l'Edat del Bronze dins del segon i del primer mil·lenni, entre el 1800 i el 800/700-650 a. n. e., data, l'última, que ja ens introdueix en l'Edat del Ferro.

L'EDAT DEL FERRO

El ferro, tot i ésser l'element material amb què s'ha designat la tercera edat dels metalls, tingué una importància secundària en el desenvolupament de les grans civilitzacions del Pròxim Orient (Mesopotàmia, Síria, Palestina, Egipte...), puix, bàsicament, utilitzaren el bronze.

L'ús del ferro sembla que comença a difondre's pel Pròxim Orient a partir de l'Àsia Menor i com conseqüència de la irrupció, a l'inici del segon mil·lenni, dels hittites, poble d'origen indoeuropeu que instituí un imperi sòlid. Les referències escrites conservades procedeixen dels arxius reials del palau de Hattusa, l'actual Boğazköy, que fou la capital de l'imperi hittita a partir de 1550 a. n. e. La tècnica de la forja del ferro fou posada a punt pels mateixos hittites al voltant d'aquesta data, entre el 1500 i el 1200 a. n. e.

Des d'aquest nucli originari de l'antiga Anatòlia el seu coneixement s'estengué, d'una banda, cap a Mesopotàmia, Palestina, Egipte...; i, per l'altra, cap a Lídia (nord-oest de l'Àsia Menor) i Europa, on, a través de la ruta del Danubi, penetrà a l'Europa central, la qual expansió fou afavorida pels desplaçaments dels pobles, sobretot indoeuropeus, cap a l'Occident europeu.

II. EL LLEGAT BIOLÒGICO-CULTURAL

En el procés d'hominització estudiat fins ara, on hem contemplat l'evolució de l'home des de les formes més elementals i primàries dels primers homínids fins a arribar a les més desenvolupades, concretades en l'aparició de l'*Homo sapiens sapiens*, d'antuvi ens ha sorprès l'enorme dimensió temporal d'aquesta transformació biològico-cultural que s'inicià ara fa uns vint milions d'anys, punt de partida en què se suposa que la branca humana es distancià de la dels grans simis o pòngids.

Ara bé, si prenem com a punt de partida les dades fiables obtingudes a partir dels australopitecs, ens traslladem de tota manera a sis milions d'anys enrera, punt d'origen dels veritables homínids que, tot i situar-nos en els inicis de l'hominització, no deixa de ser una referència temporal encara massa allunyada per a poder comprendre la complexitat i la riquesa evolutiva del procés iniciat. Es tracta d'un procés ric en transformacions biològico-culturals, generat a l'escalf de la relació íntima i contínua de l'ésser humà amb el medi natural i del qual derivà un seguit de transformacions i descobertes acumulades amb l'esdevenir temporal que ens condueixen, en primer terme, a ser conscients de la impossibilitat de reconstruir un passat fonamentat a través d'un cicle temporal tan extens que s'escapa de la nostra capacitat d'avaluació.

En segon terme, es fa evident la necessitat de reconsiderar els límits i el contingut dels termes protohistòria, prehistòria o història, una història l'inici de la qual situem cinc mil anys enrera a causa de la desinformació existent respecte a l'origen de l'home i, també, per prejudicis erudits de valorar exclusivament l'escriptura com a única font documental fiable per a garantir l'objectivitat del coneixement històric. És obvi que hem de delimitar la història com a tal, tot i deslligar-la del cicle biològic de la matèria que ha fonamentat la irrupció dels éssers vius ara fa tres o quatre mil milions d'anys, a partir del punt d'incidència de l'aparició dels primers homes. Parlar de protohistòria o de prehistòria és, en efecte, un contrasentit ja que la història és la dels nostres avantpassats, siguin aquests australopitecs, en les seves formes més elementals, *Homo habilis*, Neandertals o *Homo sapiens*

sapiens, en les formes més evolucionades, que donaren origen a un reguitzell d'estadis de civilitzacions o de cultures, com ho poden ésser, per citar-ne algunes, la mosteriana, la magdaleniana, la palestina, la sumèria, la grega o la ibera.

La història és, doncs, la de la humanitat i no pas la dels homes que s'expressaren amb l'escriptura. Per tant, és necessari acceptar que amb els primers homínids començà a constituir-se un llegat històric, d'índole biològic-cultural, del qual, en l'actualitat, nosaltres som els hereus; i que, sols si el tenim en compte en la seva totalitat històrica, ens és possible analitzar-lo i prendre consciència que la nostra civilització tecnològica té les seves arrels en el dia en què un australopitec començà a caminar per la sabana africana o en què un *Homo habilis*, ara fa dos milions i mig d'anys, descobrí la capacitat que tenia de construir-se una eina. És obvi que, sense aquest primer còdol, grollerament treballat, l'home no hauria descobert mai les enormes possibilitats utilitàries dels materials continguts en el planeta Terra ni hauria pogut estendre mai el seu domini a l'espai interplanetari.

L'APORTACIÓ BIOLÒGICA I LA RELACIÓ AMB EL MEDI FÍSIC

Durant el primer període de la Humanitat, anomenat paleolític, la cadena de transformacions anatòmico-biològiques i el mateix procés d'hominització arribaren al punt culminant amb l'aparició de l'*Homo habilis*, l'organisme del qual és una conseqüència acumulativa de la progressiva especialització física adquirida pels primats i pels homínids. En l'*Homo habilis* es concreten, doncs, les tendències en gran part ja manifestades pels seus predecessors, tendències que encara seran més perfilades en els seus descendents, l'*Homo erectus* i l'*Homo sapiens sapiens*.

Per evitar repeticions, podríem resumir els principals trets anatòmico-conductorals del gènere *Homo* i destacar-ne aquelles característiques que contribueixen a definir-lo: la *cerebració* (el cervell ateny el seu punt òptim de creixement amb els 1.400 cm³ de l'*Homo sapiens sapiens* després d'haver evolucionat des dels 300-500 cm³ dels australopitecs, dels 650-750 cm³ de l'*Homo habilis* i dels 1.000 cm³ de l'*Homo erectus*; el cervell s'especialitza per àrees i es converteix en l'òrgan director de la conducta humana en el qual la conceptualització o capacitat de raïcinni sintetitza la complexitat del seu funcionament), l'*aparell sensitiu* (altament especialitzat i en el qual el sentit de la vista té, quant al comportament, una posició hegemònica), la *facultat prènsil de la mà* (desenvolupament del polze, tret distintiu que millora la capacitat d'agafar i, conjuntament, la destresa manual) i el *bipedisme* (la tendència a caminar iniciada amb els australopitecs troba en l'*Homo erectus* la seva culminació, car estén el seu radi d'acció des del continent africà fins a tota la superfície habitable de la Terra).

La relació amb el medi físic i l'adaptabilitat a ell eren condicionades per la descoberta i la coneixença, com més exactes millor, de les seves peculiaritats físiques i dels recursos susceptibles de convertir-se en aliment per tal de poder adoptar la línia d'actuació més adequada al fi proposat. És així com cada una de les qualitats anatòmico-biològiques assumides pels humans va contribuir, particularitzades i en conjunt, a l'assumpció d'aquest objectiu: el bipedisme facilità l'exploració del territori; l'aparell sensitiu col·laborà a la seva descoberta; i la capacitat prènsil de la mà permeté la recollida de l'aliment i la transformació dels materials en elements productius eficaços, mentre que la capacitat conceptual contribuí a emmagatzemar la informació i, conjuntament, a regular l'activitat humana i a facilitar la transmissió dels coneixements adquirits.

No obstant això, el procés de descoberta i coneixença del nou hàbitat fou molt lent i ple d'interrogants. Exigí tant descobrir la capacitat del cos humà com prendre consciència detallada del medi on l'home projectava la seva acció. D'aquesta manera, la posició erecta, la visió frontal i binocular i la torsió del coll permeteren a l'home descobrir l'existència i la noció d'un espai físic que s'estenia en profunditat (sense les limitacions òptiques imposades per la massa forestal d'on provenia) i limitat per una volta celest inassequible i per un horitzó més enllà del qual ignorava què podia haver-hi.

Tanmateix, des d'un punt de vista individual, la relació amb el medi físic fou determinant en l'elecció del tipus d'activitat desenvolupada per l'home i es concretà conformement a dues línies d'actuació: l'una interna, l'anímico-conceptual, i l'altra que es projectava a l'exterior. Respecte a la primera, el contacte amb la naturalesa fomentà la capacitat d'observació, de retenció o memorització, d'anàlisi i d'establir relacions que ajudaven a aprofundir el coneixement de l'entorn físic i el sentit de les situacions viscudes i a valorar-les en una connexió íntima amb el medi on es concretaven. Respecte a la segona, aquest mateix coneixement ajudà l'home a planificar la seva acció i a adaptar-la a les possibilitats d'explotació que la naturalesa li oferia.

La primera activitat, la de l'àmbit del coneixement, ja serà degudament comentada a l'apartat que li dediquem. La segona comprèn dues menes d'activitats: l'una, productora, molt relacionada amb la descoberta de les qualitats dels materials i del procés tècnic per a transformar-los, que es concretà en la fabricació d'utilitatge de procedència diversa; i l'altra, depredadora en un principi, que permeté l'establiment d'un sistema econòmic basat en l'explotació dels recursos més assequibles (els derivats de la recollecció i de la caça) i que, molt lentament, evolucionà, ja dins el neolític, cap a la producció agrícola-ramadera.

L'ESTRUCTURACIÓ SOCIAL

La tendència a viure socialment no té sols una arrel biològica unifamiliar, sinó que també és impel·lida pel mateix procés de selecció natural, en el qual la relació establerta amb el medi es converteix en un estímul social fonamental de cooperació davant les contínues dificultats imposades pel mateix sistema de vida, en el seu origen, recollector-caçador.

A més del bipedisme, un dels trets diferenciadors dels homínids respecte als primats és que aquests, malgrat viure en comunitat i cooperar tots en la recerca de l'aliment, solien consumir-lo en el moment de la recollecció. Els homínids, en canvi, traslladaven l'aliment al campament, on era repartit conforme a uns hàbits socials de comportament (HARRIS, 1981 : 80).

Els homes, en conseqüència, heretaren i aprengueren la facultat d'actuar col·lectivament cooperant en l'adquisició del que necessitaven per a llur subsistència, tendència estimulada des del moment que la recollecció de productes vegetals, que es pot realitzar individualment, va ésser complementada per un interès creixent en els animals. Desproveït d'urpes i amb una dentadura reduïda, eficient per a mastegar però no pas per a defensar-se o atacar, una criatura tan feble com l'home no podia caçar aïlladament amb èxit els grans animals o defensar-se de les feres que constituïen una part important de la seva dieta. Per a això era necessari instituir alguna forma d'associació a partir del nucli familiar, encara que el tipus d'organització social establert es desconeixi, pràcticament, fins ben entrats en el neolític.

Malgrat la manca de dades fiables que ens puguin orientar sobre el procés de sociabilització seguit, nombrosos indicis ens permeten adonar-nos de la concurrència d'un conjunt de circumstàncies que l'impulsaren, entre les quals podem referir-nos a les següents:

La necessitat d'un aixopluc que protegís del rigor climàtic i servís d'estatge segur a la dona i als infants mentre no estiguessin en condicions de valer-se per si mateixos. Aquesta necessitat ja es féu sentir des del moment mateix en què els australopitecs es desplaçaren per la sabana lluny del sostre forestal i, encara més, des de l'instant en què podem parlar dels primers homes tal com s'evidencia mitjançant les restes corresponents a les primeres estructures d'hàbitat bastides per l'*Homo habilis* a Olduvai (Tanzània) ara fa 1,8 milions d'anys.

Amb una connexió íntima amb l'habitatge, el control del foc, ultra la innovació tècnica que suposava, fou un element de relació prou important que contribuí a estrènyer els lligams comunitaris. Així, la llar esdevingué lloc de relació i d'intercanvi, amb efectes potenciadors de la comunicació ja que el llenguatge evolucionà al mateix temps que la tècnica. En conseqüència, el foc es convertí en un instrument que impulsà l'home cap a la via de la sociabilitat:

A l'entorn de la llar, durant les llargues nits de l'hivern, els caçadors contaran llurs proeses, preveuran la caça del dia següent, evocaran els records llunyans d'alguns herois fabulosos i reforçaran d'aquesta manera els vincles que uneixen la família amb la tribu. Les tradicions culturals comunes uniran aleshores aquests homes, que es transmetran llurs tècniques i llur saviesa (LUMLEY, 1985 : 132).

Relacionada també amb l'habitatge, la divisió sexual del treball fou un de tants factors que, juntament amb el desenvolupament del ritu i de les creences, contribuïren a modelar la consideració social de què gaudiren l'home i la dona a l'interior de les comunitats primitives (família, clan o tribu).

Si bé és difícil resseguir les circumstàncies que concorregueren a formalitzar la divisió social del treball, podem endevinar la influència que hi exerciren la dependència fisiològica de la dona envers els infants i la bipolaritat de les activitats alimentàries, recollecció-caça, que li permeteren dedicar-se als petits i arribar a ésser una veritable especialista en la coneixença del medi vegetal. Tot i sospitar que el paper diferenciador de les tasques reservades als homes i a les dones ha estat socialment reconegut de ben antic, el rastre d'aquestes peculiaritats ha de ser copsat per la via indirecta i per mitjà d'activitats com la religios-artística i la funerària.

Des d'un principi la relació existent entre la dona i la regeneració de la vida fou acceptada, qualitat que li conferí un *status* dins el marc domèstic. Però lentament aquest reconeixement prengué una dimensió còsmica que, per una banda, assegurava la descendència humana i, per l'altra, la vinculava a la fecunditat de la terra i dels animals quan l'agricultura i la ramaderia es convertiren en unes activitats primordials, semblants a les que la caça havia tingut en el paleolític. Per tant, el que a l'origen era una característica fisiològica que beneficiava la família més tard es revestí d'atributs religiosos els efectes dels quals eren extensibles a tota la comunitat.

La importància plàstica conferida a la dona durant el paleolític i el neolític no es correspon amb l'escàs interès iconogràfic desvetllat per l'home, del qual, pràcticament, no hi ha representacions pictòriques ni escultòriques. Això es podria deure simplement a ignorar l'origen genètic de la descendència (encara que s'ha conservat alguna representació fàlica associada a la vulva femenina, dels anys 30000-20000, que podria fer dubtar d'aquesta asseveració), fet que equivaldria a establir que el reconeixement social de l'home no tenia gens de connexió amb els principis energètics reguladors de les cosmogonies pròpies de les comunitats primitives, paper de la masculinitat que als santuaris paleolítics era assumit pel cavall, la cabra o el cérvol i als neolítics del Pròxim Orient pel toro salvatge, el boc, la serp o àdhuc el cérvol (BLANCO FRELJEIRO, 1972 : 25).

De fet, l'atribut propi de l'home era ésser caçador i guerrer, característiques que, tot i tenir una formulació plàstica molt reduïda en les

primeres èpoques de la humanitat, més tard, durant l'epipaleolític i el neolític, amb la constitució dels poblats i de les ciutats-Estat, seran degudament destacades des del punt de vista iconogràfic.

Nogensmenys, en els enterraments potser és on la posició de l'home i de la dona resta més especificada ja que s'hi aplica, en alguns casos definits, un ritual que tendeix a ornar les despulles femenines i dels infants amb joies, mentre que les masculines solen anar acompanyades amb les armes i/o les eines del difunt. Però, en general, llevat d'uns casos molt concrets, en els enterraments l'home sembla assumir el paper directiu, tant en el pla familiar com en el comunitari, dins d'un context ritual en què la mateixa presència de les tombes ja ens indica la diferenciació social existent. El nombre reduït de tombes corresponents al paleolític i als inicis del neolític, l'embelliment dels cadàvers, els preparatius rituals que precediren els enterraments (llit de brases o de flors, capa d'ocre vermell, banyes de cérvol...) i el fet d'ésser quasi sempre complementats per un ric aixovar són indicadors prou significatius que es tractava de personatges rellevants que, per una causa o una altra, tingueren influència en el tramet sociològic.

Sembla que la idea del tòtem exercí una influència destacada en la dinàmica d'estructuració social. En aquest sentit, les pintures rupes-tres podrien ésser-ne una figuració visible que expressaria els vincles de dependència establerts entre l'home i els animals, encara que aquesta vinculació no és exclusiva de les esferes animal i humana, sinó que és extensible a qualsevol altre element o fenomen de la naturalesa. Si bé el totemisme pot tenir un caràcter individual i exercir una funció màgicoprotectora sobre la persona identificada amb el tòtem, el seu tret més peculiar és ésser avantpassat mític, sovint divinitzat, del grup. Per tant, es tracta d'un veritable parentiu entre el tòtem i el grup i la seva finalitat seria estructurar la comunitat de manera que els lligams entre el clan i el tòtem fossin de la mateixa mena que les relacions socials dins el grup:

Cada societat ordenada classifica, necessàriament, no sols els membres humans, sinó també els objectes i els éssers de la natura (...), sistema de classificació que és un dels elements primordials de llur sistema d'organització social general (...). En el pla sociològic, les classificacions totèmiques permeten alhora de definir l'estatut de les persones al si del grup i de dilatar el grup més enllà del seu marc tradicional (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 200 i 205).

La vinculació del grup o clan amb algun dels elements integrats en el sistema classificatori de la naturalesa establert pels pobles primitius és perceptible en els enterraments, en què el cadàver sol ésser dipositat d'esquena i/o girat cap a la dreta o l'esquerra, posició que determina el lloc que ocupa el difunt dins l'organització sòcio-natural vigent en cada comunitat. A Austràlia, per exemple, el poble wotjobaluk inhuma els seus morts orientant-los en una direcció particular de cada clan (LÉVI-

STRAUSS, 1985 : 98). Però, per a determinar l'organització social vigent a l'època de l'enterrament, és obvi que el problema radica a precisar quin és el sistema d'ordenació o classificació sòcio-natural establert a fi de poder determinar l'equivalència de l'orientació donada al cos del difunt. Així, la inhumació és una dada segura que confirma l'existència d'un tramut social complex, però hom n'ignora la composició.

Per tant, bé que el totemisme ens subministra uns criteris que ens haurien de permetre determinar el tipus d'organització social que prevalgué en les antigues comunitats paleolítiques i neolítiques, la manca de dades i d'estudis sobre aquesta temàtica redueix a simple hipòtesi el que, d'altra banda, les pintures i les escultures d'aquests períodes ja deixen entreveure: els forts vincles existents entre els homes i els regnes animal i vegetal, que, per força, degueren influir en l'estructuració de la societat:

A la vall del Nil s'han trobat testimoniatges indirectes de la supervivència d'un sistema de clans totèmics. Sembla que els poblats neolítics més recents [estaven organitzats en relació a aquests clans] (...). Després, a l'època històrica, quan aquestes poblacions es convertiren en capitals de províncies (*nomos*), conservaren els seus noms, com Elefantina i Vila del Falcó (Hierakonpolis), aparentment extrets del tòtem del clan local, l'elefant i el falcó. Els estendards de les capitals eren els emblemes del clan, (...) emblemes que també figuraven en els vasos» (CHILDE, 1984 : 137).

Si l'art, les creences i la pràctica funerària ens ajuden a precisar la situació social en relació al sexe i a les activitats desenvolupades pels membres de la comunitat, durant el neolític es produí la consolidació de l'activitat artesanal, que també tingué una clara incidència en la compartimentació de la societat. Des del moment que l'*Homo habilis* fou capaç de construir una eina, la producció d'utilatge apareix reiteradament concretada a les àrees de treball associades als habitatges. Al mateix temps, la capacitat productiva es diversifica, des del punt de vista matèric i tècnic, i hom obté una gran varietat d'instruments i d'objectes ornamentals i de caire religiós que asseveren la possibilitat d'una especialització. No obstant això, encara no podem parlar d'una especialització pròpiament dita ni d'una divisió de treball associada a la producció artesana, ja que aquesta requereix una fragmentació social, de caire estamental, no concretada en el període paleolític. En canvi, és possible verificar l'existència d'una trama artesanal mitjançant les excavacions fetes al poblat palestí de Beidha, del VII mil·lenni, on es descobrí l'espai reservat als primers tallers artesanals que coneixem (vegeu p. 20).

De fet, el fenomen de poblament i d'urbanització iniciat en el neolític desenvolupà els principis vertebradors de la societat, principis subjacents en gran part de les antigues comunitats recollectores-caçadores del passat, tant pel que fa referència a la institució familiar com a

la compartimentació de les activitats econòmiques, polítiques i religioses. La consolidació de les primeres dinasties i l'aparició de les ciutats-Estat dins del IV mil·lenni regularen amb escreix aquest procés vertebrador de la societat, però així mateix instituïren una clara dicotomia entre governants i súbdits. A partir d'aleshores la posició social no depengué tant de la vinculació sexual i còsmica del passat, sinó que quedà establerta conforme als vincles de consanguinitat, de poder o de prestigi estamental: aristòcrates, sacerdots, funcionaris, guerrers, artesans, camperols i esclaus.

L'HERÈNCIA SOCIAL I EL MODEL CULTURAL

L'activitat i la capacitat conceptual són els punts d'origen dels coneixements adquirits, considerats com el resultat acumulatiu de l'experiència. Des d'aquest punt de vista, l'herència biològica és el factor determinant en l'adquisició del coneixement. No obstant això, la mateixa capacitat conceptual de què està dotat l'home i el fet de viure en comunitat proporcionen un segon nivell de coneixements: els que procedeixen per la via de l'herència social, un àmbit de coneixença fonamental a l'hora d'explicitar la importància del fenomen cultural en l'evolució contínua experimentada pels homes.

«Per herència social entenem la conformació de la conducta d'un animal social d'acord amb la informació emmagatzemada al cervell dels membres de la seva comunitat» (HARRIS, 1981 : 70), *conformació de la conducta i informació* transmesa que constitueixen la gran novetat evolutiva que experimenta l'home i per mitjà de la qual la capacitat i els hàbits s'adquireixen per herència social i no pas pel procés, purament orgànic, de l'herència biològica. És essencial, doncs, no perdre de vista les diferències importants que hi ha entre el procés històric i l'evolució orgànica, entre l'herència social i la biològica.

En realitat, l'herència biològica s'havia aturat en iniciar-se el paleolític superior i el creixement continu de la capacitat cranial ens permet examinar les vicissituds seguides. En efecte, el cervell dels primats havia crescut sense interrupció durant cinquanta milions d'anys, augment que s'accelerà a partir de l'inici del paleolític (3 a 2,5 milions d'anys) i s'estabilitzà al final amb l'aparició de l'home de Neandertal (paleolític mitjà) i de l'*Homo sapiens sapiens* durant el paleolític superior. Així, la diferència entre els 400 cm³ de l'australopitec *afarensis* (3,5 milions d'anys) i els 1.400 cm³ de mitjana de l'*Homo sapiens sapiens* (40000/35000) determina que el volum cerebral ha crescut 3,5 vegades i s'ha estabilitzat a partir d'aquest moment.

Amb l'*Homo sapiens sapiens* s'obté, doncs, el punt culminant d'aquesta progressió biològica que l'ha dotat d'una capacitat intel·lectual semblant a la dels homes actuals; en conseqüència, l'evolució que s'experimenti d'ara endavant no es deurà pas a unes modificacions adaptatives

de tipus orgànic, sinó a l'increment del coneixement sobre les possibilitats d'explotació del medi exterior.

Gràcies al seu cervell, connectat amb els òrgans sensorials mitjançant el sistema nerviós, i a la seva destresa natural l'home ha pogut compensar les deficiències derivades de l'aturada de l'organisme i construir-se els elements adequats a la necessitat que cal satisfer. Això significa que abans, en el període de l'evolució orgànica, la necessitat modificava l'organisme i fomentava l'aparició d'un òrgan especialitzat. Ara, dins la línia de cerebració o conceptualització, plenament desenvolupada i iniciada per l'*Homo sapiens sapiens*, l'home té la possibilitat d'elaborar substituïts o òrgans artificials que compensen la seva pobresa anatòmica.

L'herència social contribueix, doncs, a conformar l'home semblantment i analògicament a la manera com el medi exterior influïa en el seu organisme i podem considerar-la com una tradició cultural que ell assumeix des del moment que sorgeix del ventre de la seva mare. Així, tots els avenços i coneixements adquirits per l'home (sobre el medi exterior, la descoberta del foc, l'utilitatge, el vestit, l'habitatge, l'art...) no són una part constitutiva del cos humà. No són hereditaris en el sentit biològic, sinó que l'habilitat per a adquirir-los, produir-los o utilitzar-los forma part de la nostra herència social i és el resultat d'una tradició cultural acumulada per moltes generacions: «La invenció no és una mutació accidental del plasma germinatiu, sinó una nova síntesi de l'experiència acumulada (...) transmesa per la tradició» (CHILDE, 1984 : 30).

Però l'activitat com a resposta enfront d'unes necessitats materials i socials també genera el coneixement conformat per mitjà de l'instint i de l'intel·lecte. Així, la doble activitat humana, la psíquica o conceptual i l'externa o de transformació, recolzada en l'instint, l'intel·lecte i la tradició social, d'una banda, ha conduït l'ésser humà a explotar i transformar el territori en què està instal·lat i, de l'altra, a desenvolupar un codi interpretatiu del valor atribuït al medi físic i a la comunitat i/o a l'individu en relació al territori o context còsmic en què hom se situa.

De resultes de l'aplicació del primer tipus d'activitat se'n desprèn el coneixement de l'entorn físic –coneixement pràctic i científic– que fomenta el valor tècnic-econòmic del treball i el seu rendiment en relació a la fabricació d'utensilis, mentre que del segon en deriva un coneixement teòric, basat en gran part en l'especulació intel·lectual, que afecta el comportament i la mateixa organització social i configura un corpus de creences i d'idees, de caràcter interpretatiu, que comprèn tant la valoració de l'home en si i del medi físic que l'envolta com de les relacions establertes en l'un sentit o en l'altre: «Les tradicions socials que determinen la cultura (o model cultural) s'expressen en hàbits de pensament i d'acció, en institucions i en costums» i «és la societat qui els inculca, els sanciona i els transmet» (CHILDE, 1965 : 32 i 42).

Per consegüent, i d'una manera molt genèrica, hom pot entendre

per cultura aquest conjunt de coneixements pràctics i teòrics que conformen el pensament de la comunitat, conscienciant-la i constituint-la com a grup ètnic o poble dotat d'unes peculiaritats específiques que permeten determinar i valorar la seva posició en el cosmos i en l'agrupament humà constituït per la totalitat de les comunitats existents.

La cultura, al seu torn, condiona els hàbits de comportament (costums, ritus, jocs...) o els trets característics que pot adoptar tot el que és resultant de l'operativitat humana (literatura, objectes, entorn arquitectònic i domèstic, signes d'identitat...) i és determinant en el moment de precisar-los; és a dir, tot el que afecta el camp de l'expressivitat, sigui tècnica, conceptual o artística..., i àdhuc pot estendre's al terreny de la subjectivitat –no forçosament constreta a l'individu, sinó extensible al cos social–: sensibilitat, sentiments, preferències matèriques o intel·lectuals...

L'adquisició d'aquest pensament i del bagatge cultural que se'n deriva depèn, per tant, d'un seguit de circumstàncies: unes de geogràfiques (territori, clima, situació..., que afavoreixen, per exemple, de disposar d'unes matèries determinades o potenciar el comerç); i unes altres de derivades del treball i de l'economia, és a dir, sociològiques i, en definitiva, històriques, circumstàncies que, tot i incidir en la conformació d'un esquema social determinat, contribueixen a seleccionar uns valors (filosòfics, ètics, econòmics, tècnics...) la suma dels quals dona com a resultat l'establiment d'un model cultural específic.

Així, hom pot afirmar que cada comunitat confegeix el seu propi model cultural per mitjà del qual cada grup humà se situa en el món i l'interpreta en relació a ell mateix. Situar-se en el món equival, en definitiva, a establir un sistema de valors i/o un model cultural que regula les creences, les pautes socials de comportament, la situació política, el sistema de govern..., sistema mental que se superposa al territori i a la comunitat fins al punt que natura i cultura formen una unitat indestriable per a assegurar la continuïtat del cicle vital còsmic, individual i social.

L'ADQUISICIÓ I LA TRANSMISSIÓ DE CONEIXEMENTS: L'APRENENTATGE, EL LLENGUATGE, EL RITU I L'ART

El cúmul de coneixements compresos en el terme tradició o herència social és transmès de l'una generació a l'altra per les vies del llenguatge i de l'aprenentatge. Es tracta, per tant, d'un coneixement hereditari que no és transmès per la sang, sinó mitjançant la paraula, de primer parlada i, després, escrita, i l'exemple.

Si l'aprenentatge és una conseqüència directa del comportament dels homínids i del grau de sociabilitat establert entre ells, la formació del llenguatge, tot i dependre d'uns factors semblants, és un fenomen molt més complex que ha requerit una llarga transformació, puix el

llenguatge intervén en la formació de la cultura i és, alhora, un vehicle de transmissió cultural o de coneixements acumulats a la memòria i transmesos per via oral. La possibilitat de parlar sembla estar associada al fenomen de la motricitat (bipedisme) i va seguir les mateixes pautes cerebrals que permeten la producció d'utensilis. El bipedisme, en efecte, alliberà el crani de la pressió superior que li impedia expandir-se. Al mateix temps deixà lliures les mans, el moviment de les quals fou controlat pel cervell. La connexió entre el cervell i les mans permeté l'aparició de les eines. Aquest resultat productiu, doncs, fou possible perquè el cervell de l'*Homo habilis* ja estava prou desenvolupat (600/700 cm³ de mitjana). Simultàniament, la capacitat cerebral de l'*Homo habilis* era també l'apropiada per a connectar amb la boca i les cordes vocals i transformar els sons guturals en mots, fet que no podia esdevenir-se en els seus antecessors, els quals, des del punt de vista anatòmic-biològic, no tenien les aptituds exigibles per a poder parlar: el cervell i el sistema nerviós desenvolupats i la profunditat del paladar adequada per a permetre la mobilitat de la llengua i la seva connexió amb les cordes vocals.

En el cas dels pòngids, s'ha comprovat que el ximpanzé, per exemple, és capaç, per mitjà d'expressions facials, de gestos, de crits o de sons, de comunicar estats afectius i emocionals, però sembla que això no pot ésser considerat un veritable llenguatge amb una dimensió equiparable a la que atorguem a l'ésser humà. A tot estirar, podria ésser una via de transmissió d'estats afectius intermèdia, semblant a la que els humans també utilitzen per a expressar-se, però que, indubtablement, no assoleix el grau d'articulació bucal adquirit per l'home en les seves relacions amb els altres. Es tractaria, per tant, d'un pseudo-llenguatge que sols transmet estats anímics i no arriba a concretar-se en conceptes-mots fins i tot quan el ximpanzé, en una situació determinada, fa l'efecte que pensa, puix és capaç d'establir relacions entre dos fets concrets i trobar una solució d'emergència per al problema o per a la necessitat que se li planteja.

Ultra la limitació cerebral o conceptual, els pòngids no disposen tampoc d'un paladar profund. El seu és pla i estret i, tot limitant el volum de la cavitat bucal i el moviment consegüent de la llengua, impedeix l'articulació dels sons. El mateix succeí a l'australopitec *afarensis*. Però en el cas del *robustus*, amb un major volum cerebral (500/550 cm³), s'ha pogut comprovar que la circumvallació de Broca, considerada com el centre motor del llenguatge, ja es definia en el seu cervell. No obstant això, sembla que el cervell de l'australopitec *robustus* encara no estava prou desenvolupat, igual que el seu paladar, que no tenia la profunditat requerida per a poder parlar. En canvi, l'*Homo habilis*, amb un volum cerebral de 600/700 cm³ de mitjana i una àrea de Broca accentuada, estava dotat d'un paladar ample i profund que li assegurava la possibilitat física de parlar.

En l'*Homo habilis*, per tant, es concreta i se sintetitza la possessió

de tres grans capacitats que permetran a l'ésser humà de seguir la línia del progrés: la conceptualització, la destresa manual i el llenguatge. Amb aquestes l'home no sols podrà transformar i dominar la matèria, sinó també transmetre a les generacions successives els coneixements adquirits i el perfeccionament tècnic assolit amb la talla de la pedra o de l'os, amb la construcció de l'habitatge... L'aptitud per al llenguatge parlat és, en conseqüència, una característica genètica pròpia de l'espècie humana, derivada de la capacitat conceptual, íntimament associada amb les millores tècniques i estimulada per la convivència i que es converteix en l'agent transmissor dels avenços culturals.

Una de les característiques del llenguatge que cal tenir en compte és el seu caràcter conceptual i convencional alhora. Conceptual en la mesura en què designar una cosa és abstrure-la de la realitat i convencional en tant que és un producte social que requereix el tàcit acord de la comunitat perquè les paraules tinguin significat i suggereixin coses i esdeveniments. Aquestes característiques també poden ésser aplicades als pseudo-llenguatges basats en la gesticulació i àdhuc al mateix art considerat en la vessant de transmissió dels coneixements del grup. Els gestos i l'art també imiten, suggereixen i ordenen la realitat sociocultural, i per aquesta raó també són sistemes abstractes que tenen sentit dins unes coordenades de consens establertes pels membres de la societat.

Si en els inicis del desenvolupament de la humanitat constatem la importància que tenen el llenguatge i l'aprenentatge com a agents transmissors de l'herència social, dins d'aquesta evolució s'ha de distingir, però, una seqüència acumulativa dels mitjans emprats segons el seu ordre d'aparició cronològic i, al mateix temps, s'ha d'esbrinar la mena de coneixements que poden ésser transmesos amb l'ús dels ressorts comunicatius de què hom disposa. Finalment, convé referir-se a la naturalesa del saber primitiu, a la importància de la tradició oral i al canvi de perspectives que introdueix la formulació d'un llenguatge escrit.

L'aprenentatge conforma la conducta i tendeix a modelar el comportament a fi d'assumir una solució pràctica com a resposta a una necessitat plantejada en relació al medi natural o al comunitari. La seva base comunicativa resideix en l'exemple i, en el cas dels homínids, actua d'una manera semblant a la constatada en les experiències efectuades amb els pòngids i descrites per Marvin Harris. Al Japó, l'any 1953, l'Institut d'Investigació de Primats «observà el procés real pel qual es difonen les innovacions de conducta d'un individu a l'altre i passen a formar part de la cultura d'una ramada independentment de la transmissió genètica» (HARRIS, 1981 : 71). Havent distribuït un cert nombre de batates en una platja, una colla de simis de la varietat macacos hi féu cap i se les menjà després d'haver-ne espolsat la sorra amb les mans. Un dia, a una femella jove se li acudí de netejar-les a l'aigua d'un rierol proper que desembocava a la platja i el seu compor-

tament fou quasi immediatament imitat per alguns membres del grup. Així, l'antic sistema d'espolsada fou substituït pel més pràctic del rentament i, al cap de nou anys, el 80-90 per cent dels animals rentava les batates, els uns al rierol i els altres directament al mar. Hom féu una experiència semblant substituint les batates per grans de blat i el resultat obtingut no diferí gaire de l'anterior: un simi inventà un procés per a separar el gra de la sorra i la seva conducta fou imitada pels altres.

Semblantment als pòngids, podem deduir que, des de la irrupció de l'australopitec fins a arribar a l'*Homo habilis*, el sistema de transmissió de coneixements es basà en l'aprenentatge complementat amb la gesticulació entesa com a pseudo-llenguatge.

A partir de l'inici del paleolític (2,5 milions d'anys), amb la possibilitat de la parla incorporada per l'*Homo habilis*, i fins al final del paleolític mitjà (any 40000) la tradició oral com a mitjà difusor de coneixements s'afegí a l'aprenentatge, mentre que l'aparició de l'*Homo sapiens sapiens* durant el paleolític superior (anys 40000/35000) suposa la incorporació d'un tercer sistema divulgador: l'art escultòric i pictogràfic. Aquests tres sistemes de difondre el llegat cultural acumulat per les generacions successives pràcticament no variaren fins que, a mitjan neolític, s'inventà l'escriptura.

Pel que fa a la mena de coneixements transmesos amb cada un d'aquests mitjans, l'aprenentatge incidí en la transmissió dels costums familiars-comunitaris, de la tècnica productora d'utilatge, del sistema d'explotació recollector-caçador, com també de les activitats derivades de la pràctica i la regulació de la gesticulació: el cerimonial, el ritu funerari, la dansa i la màgia, activitats totes que, durant el paleolític inferior i mitjà, comencen a esbossar-se mitjançant el culte dels cranis, practicat pels *Homo erectus* o Pre-neandertals europeus (500000-400000 a. n. e.), el canibalisme ritual i el costum d'enterrar els morts que es fa vigent amb la cultura mosteriana, pròpia de l'home de Neandertal (100000-35000 a. n. e.).

El llenguatge serví per a codificar la natura amb els mots i constituí la base difusora dels relats, de les llegendes, dels mites i de les creences, mentre que l'art, amb una base pictòrico-escultòrica, s'utilitzà per a codificar amb imatges el mateix pensament especulatiu que per mitjà dels mites, del ritual i de les creences hom transmetia a les noves generacions, pensament centrat o fonamentat en l'actitud que l'home i/o la comunitat primitiva adoptaven davant de l'univers.

Malgrat la diversitat de mitjans difusors dels coneixements que conformen el pensament primitiu, es pot polaritzar aquest saber entorn de la tradició oral donada la dependència aclaridora de l'aprenentatge, de l'art i de la gesticulació envers el llenguatge, tradició que té una plena vigència des de l'inici del paleolític amb l'*Homo habilis* fins a l'aparició de l'escriptura, ja ben entrats en el neolític (IV-III mil·lennis).

EL SABER PRIMITIU I L'ORGANITZACIÓ SOCIAL. LA TRADICIÓ ORAL.
EL SABER PRÀCTIC I EL TEÒRIC COM A RESULTAT
DE L'EXPERIÈNCIA I DE L'ESPECULACIÓ IDEOLÒGICA

El saber primitiu es configura entorn d'una filosofia natural que, d'una banda, introdueix una dimensió especulativa que, tot i fer referència als sistemes de creences, fusiona les espècies orgàniques i l'ordre mineral amb els homes introduint-los dins d'un mateix context mental; i, de l'altra, i com a conseqüència d'aquesta visió sintetitzadora, estableix un sistema de nomenclatura que tendeix a classificar tots els elements (animals, vegetals, minerals o orogràfics) presents a la natura.

Com a filosofia, el pensament primitiu consta d'una concepció de l'univers i d'una de l'home, íntimament interrelacionades, i d'una actitud derivada com a resposta del substrat intel·lectiu. La concepció del món és de caràcter còsmic o panteista i l'univers és considerat com un tot, és a dir, que homes, animals, plantes i terra constitueixen una unitat vivificada per un mateix principi energètic. Aquest és un principi superior o rector del qual depenen tots els éssers presents a la natura i que manté l'harmonia, l'equilibri o l'ordre còsmic procurant que cada cosa sigui al seu lloc i realitzi la funció per a la qual ha estat creada.

La constatació de la vigència d'aquesta autoritat suprema és donada, per tant, per la mateixa presència de l'ordre natural i per la seva manifestació als centres còsmics o a través de les forces de la naturalesa, sobretot de les que tenen un origen geològic, atmosfèric o celest (el llamp, el tro, el vent, la pluja, la muntanya...). Respecte a això, es distingeixen tres nivells o ordres a l'univers: un ordre eteri, suprem i rector, que controla i transmet la vida; un d'orgànic, és a dir, que afecta tot ésser dotat de vida, que situa en un pla d'igualtat homes –vius o difunts–, animals i plantes; i un de la matèria inanimada (el regne biològic-mineral), on es desenvolupa l'activitat dels éssers vius.

El sistema classificador de l'univers, evidentment, pot ésser adoptat conformement a uns altres criteris. Per exemple, establint la divisió de la natura o dels éssers i de les coses d'acord amb tres categories, respectivament associades al cel (el sol, els estels, els cossos celestos, els núvols, el dia i la nit, els ocells...), a la terra ferma (els animals carnívors, la muntanya, els arbres...) i a l'aigua (els peixos, les plantes aquàtiques, la tortuga, la boira...). Però el que és important és no perdre de vista que entre tots tres nivells no hi ha separació perquè estan units pel mateix principi vivificador.

Quant a la substància d'aquest principi vivificador, es tracta d'una causa energètica, una força, més que no pas una individualitat o una persona en concret, almenys pel que fa referència a la consideració que li atorga la mentalitat dels grups primitius que visqueren durant el paleolític i la primera meitat del neolític, ja que als documents gràfics i escultòrics que ens llegaren –pintures rupestres i art mobiliar– aquesta

força no apareix mai concretada en una forma corporal que permeti deduir el caràcter director de l'ordre natural o, àdhuc, diví o sagrat. Per això, no serà sobrer de reproduir unes paraules de Read (1965 : 59 i s.) sobre la relació existent entre la concepció còsmica, la capacitat de percebre i l'art dels pobles primitius africans:

En el pensament africà, tot ésser, tota essència, en qualsevol forma en què hom els consideri, són concebuts sempre com a força i no pas com a substància. L'home és una força, totes les coses són forces, el lloc i el temps són forces i les *modalitats* són forces. L'home i la dona (...), el gos i la pedra (...), l'orient i l'ahir (...), la bellesa i el riure són forces, i com a tals estan relacionades entre si. L'artista és l'home que pot dominar aquestes forces i donar-los una existència formal. L'obra d'art és màgica perquè és una corporificació de les forces sublimes que determinen tots els éssers (...). Probablement, la qualitat fonamental de l'art africà és el dinamisme (...) [definit com a teoria que explica els fenòmens de l'univers per una energia immanent]. Segons el pare Placide Tempels a la seva *Philosophie bantoue* (1947), el pensament africà és condicionat per la seva ontologia, és a dir, per la seva teoria sobre la naturalesa de l'ésser: per a ells l'ésser és un procés i no un simple estat, i la naturalesa de les coses és concebuda en termes de força o d'energia més que de matèria; les forces dels mons espiritual, humà, animal, mineral i vegetal influeixen constantment les unes en les altres, i gràcies a llur coneixement i a llur utilització encertats l'home pot influir sobre la seva pròpia vida i la dels altres.

Aquesta mentalitat que atribuïm a una filosofia natural llargament elaborada per especialistes, hereus d'una tradició mil·lenària, es retroba molt exactament en moltes altres societats primitives:

Quan un bruixot-guaridor de l'est del Canadà arreplega arrels, fulles o escorces medicinals, no es descuida mai de conciliar-se l'ànima de la planta dipositant-hi al peu una petita ofrena de tabac, car està convençut que, sense el concurs de l'ànima, el cos de la planta no tindria, per si sol, gens d'eficàcia (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 85).

La presència d'aquestes forces o ànimes a la natura, la influència constant de les unes en les altres en un flux recíproc d'interaccions que condicionen l'activitat dels éssers i la caracterització d'aquests éssers com una substància energètica i no pas per llur materialitat són, justament, algunes de les causes que expliquen que, dins d'aquesta concepció còsmica, no hi hagi un valor d'espai mesurable ni de temps cronològicament considerat, ja que aquella copsa el món com una totalitat energètica que el sacralitza (*imago mundi*) i, també, el caràcter intemporal del pensament primitiu es remet sempre a l'origen del món i converteix així el passat en un present continu.

En les societats primitives organitzades d'acord amb aquests principis, el valor de la col·lectivitat preval per damunt de l'individual, la

identificació amb la naturalesa i la necessitat de conèixer i respectar els principis reguladors de la vida a fi de no alterar amb l'actuació humana l'equilibri còsmic. La unitat indestriable existent entre comunitat i naturalesa és el que determina que tot allò que succeeix als rius, als arbres, als astres, als animals, etc., repercuteixi, positivament o negativament, sobre la collectivitat, unitat que, al mateix temps, fa comprensibles la situació en què es troben els homes davant l'univers i l'actitud a adoptar-hi. Així, l'objectiu fonamental és conèixer els principis còsmics i llurs múltiples manifestacions per tal de regular la conducta comunitària en funció de l'ordre establert.

Com a resultat d'aquesta filosofia, el pensament primitiu ha desenvolupat el que Lévi-Strauss qualifica encertadament com a *ciència del concret*, basada en la percepció directa de la realitat immediata, cospada i valorada mitjançant els sentits i l'existència de la qual és constataada. D'aquí es dedueix la necessitat d'inventariar-la i d'integrar-la en un sistema de correspondències que la facin accessible a l'home i li assegurin el benestar.

Els principis bàsics que fonamenten aquesta ciència reposen, doncs, en l'obligació de conèixer l'univers i, per tant, d'introduir-hi o d'imposar-hi un cert ordre a causa de la multiplicitat d'elements presents a la natura i de l'heterogeneïtat de fenòmens que s'hi produeixen, la qual exigència d'organització i d'ordre explicita la preocupació i l'interès d'inventariar sistemàticament tots els components naturals, amb independència de llur consistència física o immaterial, ja que tota classificació és superior al caos (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 52).

Però, al mateix temps, l'acceptació del que ja estava establert, l'exigència d'ordre i la unitat imperant en el cosmos feien desitjable la conveniència d'establir una correspondència entre la societat dels homes i la natura, entre l'estructura social i la natural. És així com l'organització social havia de reproduir l'ordre còsmic per tal de mantenir l'equilibri unitari de l'univers, condició, per altra banda, indispensable per a subsistir.

Un recurs per a aconseguir-ho fou instaurar lligams de parentiu amb el cosmos —«els éssers que el pensament primitiu carrega de significació són percebuts com si oferissin un cert parentiu amb els homes» (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 79)—, anàlegs al que estableixen els homes entre ells per reforçar llur posició a l'interior del grup o la d'aquest en relació amb d'altres clans, i, en concret, amb els elements còsmics principals que el representen i que, als ulls dels humans, han despertat llur curiositat a causa de les seves característiques formals (grandària, magnificència, força física, vol...) o de les activitats peculiars que realitzen o, simplement, perquè són indispensables per al seu benestar:

Les classificacions pretesament totèmiques, les creences i les pràctiques que s'hi relacionen no són més que un aspecte o un mode d'aquesta activitat sistemàtica general (...): cada societat (...) classifica no sols els

seus membres humans, sinó també els objectes i els éssers de la naturalesa, unes vegades segons llurs formes exteriors, d'altres segons llurs dominants psíquiques i d'altres segons llur utilitat alimentària, (...) productora o consumidora (...), sistema de classificació que és un dels elements primordials de llur organització social general (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 200).

Aquesta era l'única via possible perquè el contingut energètic associat a la natura es transferís als homes i aquests poguessin sobreviure. D'aquí la funció del totemisme i la dels mites i dels ritus com a expressió de la solidaritat existent al si del grup i entre els homes i la natura i, en definitiva, com a sistemes d'organització especulativa del món sensible.

Dins una visió unitària de l'univers, on tots els seus components estan en correspondència –la grua amb el cel, l'àliga amb la muntanya, el coleòpter amb el terra, el colibrí amb la planta, etc.; i, al seu torn, cada animal i cada planta estan en connexió amb una part del cos, una tècnica, una classe social, una institució...–, es contempla l'ordre humà com una projecció de l'ordre natural o viceversa (aquesta última asseveració és, possiblement, la més ajustada a la realitat ja que «en el pla sociològic les classificacions totèmiques permeten definir l'estatut de les persones al si del grup i de dilatar el grup més enllà del seu marc tradicional» [LÉVI-STRAUSS, 1985 : 204]); és a dir, l'organització social està establerta com si el mateix principi que regula les classificacions animals i vegetals hagués d'ésser aplicat a l'estructura social, la qual en queda afectada en el seu aspecte organitzatiu intern en tant que, conformement al sistema de correspondències totèmiques establert, per un costat, els individus són ordenats en classes socials i, per l'altre, es consolida la relació establerta entre les nocions mítiques i religioses atribuïdes als elements naturals i les funcions polítiques assignades a les unitats socials.

En conseqüència, mitjançant el totemisme les societats primitives poden emmagatzemar i transmetre coneixements; al mateix temps, el sistema total de les relacions socials es compenetra i esdevé solidari d'un sistema de l'univers, catalogat sistemàticament i pel qual la comunitat, l'espai –descrit en els seus components físico-geogràfics– i els éssers que el poblen s'integren –dins d'un present continu– en una interdependència profunda de caire unitari que especifica la posició social i la dels homes envers el medi físic.

En aquest sistema, la classificació i/o el nom atorgat a cada element constitutiu exerceixen una funció identificadora («l'espai és una societat de llocs designats, com les persones [i els éssers presents a la naturalesa] són punts de referència al si del grup» [LÉVI-STRAUSS, 1985 : 206]) i d'integració que mostra la importància que revesteixen per a la mentalitat primitiva la nomenclatura o els seus homònims, el llenguatge o la tradició oral, en la mesura en què aquesta organitza l'espai i els seus components, determina el temps, situa els individus al

si del grup, estructura la comunitat... Els noms, per a les societats primitives, són els pilars bàsics que permeten la continuïtat del grup –individualment i col·lectivament considerat– a causa de les seves implicacions amb el totemisme; per tant, no són pas una simple modalitat d'un sistema classificador, sinó que, tal com hem expressat, és una manera de fixar significacions: «Gairebé totes les societats primitives formen llurs noms propis a partir de les denominacions clànico-totèmiques.» Per això, «d'una banda, els noms propis deriven dels tòtems i provenen d'un saber sagrat i esotèric; d'altra banda, estan lligats a la personalitat social i acusen el conjunt dels costums, dels ritus i de les prohibicions» (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 221).

Aquest caràcter sagrat és el que molt probablement fa que en moltes comunitats primitives hi hagi prohibicions que afecten l'ús dels noms propis, els quals no són mencionats, puix, en certa manera, anomenar persones o identificar els tòtems és posseir-los o, més ben dit, és descobrir la relació de dependència envers ells, cosa que equival a revelar l'essència constitutiva per la qual les coses, els éssers, són tal com són.

Tot aquest substrat pràctic (classificador) i especulatiu (caràcter sòcio-religiós) del totemisme resta incorporat a la tradició i a la història mitjançant el mite (llenguatge) i el ritu (costums), que «ofereixen com a valor principal el fet de preservar fins a la nostra època, en una forma residual, modes d'observació i de reflexió que foren (...) exactament adaptats a descobertes d'un cert tipus: les que autoritzava la natura a partir de l'organització i de l'explotació especulatives del món sensible» (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 59).

El pensament mític, presentat sempre amb un repertori d'imatges que sovint en dificulta la comprensió, en realitat no pretén explicar veritablement un origen, sinó que, a còpia de símbols i d'analogies, s'apropa a un fet, el constata i n'aixeca acta: el fet que a un grup se li atribueix un avantpassat totèmic per raó de la seva aparició a tal lloc, perquè realitzà tal acció o digué tals mots. El mite explica el fet, l'acció o l'itinerari i tot seguit per l'ésser totèmic. Per això, el relat mític pren un to descriptiu i no es proposa entrar en la via del significat. El que compta és el que succeí i no pas les causes originàries o les possibles atribucions significatives. La funció del mite sembla demarcativa:

posar de manifest algun detall o per «marcar» una espècie. Aquest detall, aquesta espècie, adquireixen un valor diferencial no pas en funció de l'origen particular que els és atribuït, sinó pel simple fet que estan dotats d'un origen, mentre que els altres detalls o espècies no en tenen. La història (...) no explica el present, sinó que opera una tria entre els elements del present, atorgant només a alguns d'entre ells el privilegi de tenir un passat. (...) Gràcies al ritual, el passat (...) del mite s'articula, d'una banda, amb la periodicitat biològica i estacionària, i, d'altra banda, amb el passat (...) que uneix, al llarg de les generacions, els morts i els vius) (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 269 i 275).

D'aquesta manera s'acompleix l'objectiu primordial d'assegurar-se la benevolència de les forces superiors a través d'una cerimònia considerada bé com una reproducció de l'ordre còsmic, bé com un instrument que permet que l'energia vital continuï produint els seus efectes a l'univers.

El pensament primitiu no nega, per tant, l'esdevinença històrica, però, tot i reconèixer que hi ha un abans i un després, no li atorga gens d'importància ni de significació. L'essencial consisteix a mantenir el nexa d'unió amb els orígens; d'aquí que sigui un pensament fèrriment fidel al passat, a l'ensenyament transmès pels avantpassats, a la tradició, ja que aquesta dona als pobles primitius la seva raó d'ésser. Per a ells, tal com expressa Lévi-Strauss, «l'antiguitat i la continuïtat són els fonaments de la legitimitat. Però aquesta antiguitat recolza en l'absolut ja que remunta a l'origen del món, i aquesta continuïtat no admet ni orientació ni graus» (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 275).

Es tracta, doncs, d'una història, no pas cronològica, que remet a un passat transferit constantment al present, una història que se sustenta en un pensament lògic com el nostre ja que conté missatges que són el resultat de constatar els efectes del determinisme físic. Però, a diferència del pensament científic, que se situa en la via del racionalisme, el pensament primitiu tracta de les propietats sensibles com si fossin els elements d'aquest missatge revestit de signes. És així com aquest pensament «aprofundeix la seva coneixença amb l'ajut d'*imagines mundi*. Construeix edificis mentals que li faciliten la intel·ligència del món per tal com se li assemblen. En aquest sentit, hom l'ha pogut definir com un pensament analògic» (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 302) i simbòlic alhora en què les denominacions i les imatges tenen sentit en relació a la posició que ocupen dins del sistema de significacions establert per cada cultura primitiva. És a dir, de les qualitats corresponents a cada ésser present a la natura se'n selecciona i se'n reté aquella o aquelles que permeten assignar a cada planta, animal, etc., una funció significant revestida de qualitats antropomòrfiques: «Els iban (...), del sud de Borneo, obtenen presagis interpretant el cant i el vol de moltes espècies d'ocells (...). [Entre la gran varietat existent, aquest sistema endevinatori] reté només ocells als costums dels quals hom pot fàcilment atribuir un simbolisme antropomòrfic» (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 94-95), com si existís per part de l'home la impossibilitat d'interpretar els fenòmens naturals sense assimilar-los als seus propis actes.

Un pensament orientat cap al concret, analògic i simbòlic alhora, és una de les característiques essencials que sintetitzen la mentalitat primitiva afaïçonada a redós d'un clima comunitari, però, sobretot, conjugal i filial, i en el qual les relacions de parentiu serveixen tant per a estructurar internament i/o significativament el sistema o model cultural establert com d'instrument hereditari de transmissió del saber acumulat per la successió generacional.

No obstant això, tot i considerar la unitat d'aquest saber i la seva

coherència interna, és possible de distingir-hi dues orientacions bàsiques: l'una com a *ciència del concret* que determina la urgència de classificar exhaustivament la naturalesa en els seus aspectes visibles, morfològics i qualitius alhora que hom precisa les relacions econòmico-socials; i l'altra com a *ciència especulativa* que tendeix a fer intel·ligible el cosmos i afermar els nexes de parentiu establerts amb els homes. La primera dóna lloc a un *saber pràctic*, basat en la percepció sensitiva i en l'experiència, que afecta el comportament i comprèn el conjunt de coneixements necessaris per a relacionar-se amb els medis físic i social (materials, tècniques, economia, costums, relacions socials...), mentre que la segona és la base d'un *saber teòric*, no extret del contacte immediat amb la natura, sinó que té un substrat conceptual, de caire especulatiu i, amb el temps, *erudit*, que fonamenta o aferma l'adscripció humana a l'àmbit còsmic i que troba la seva plasmació en les creences, explicitades a través de l'art, dels mites i del ritual.

Aquest pensament rigorós, sistematitzat, codificat amb el llenguatge, l'activitat artística i el cerimonial, explorà la multiplicitat d'elements existents a la natura, en donà compte exhaustivament i intentà ordenar-los i interpretar-los, fer-los intel·ligibles en la mesura dels coneixements disponibles i de les necessitats sentides per les antigues comunitats paleolític-neolítiques. És un saber desenvolupat entorn d'una teoria del sensible que ha donat origen a una recopilació exhaustiva de dades geogràfiques, d'animals, de minerals i de plantes, l'esclat de la qual correspon a l'època neolítica amb els seus avenços en els sectors de l'agricultura, la ramaderia, l'artesanat, l'art i els diferents àmbits de la ciència: «És difícil explicar la revolució neolítica sense la recerca del coneixement en les societats primitives. Al cap i a la fi, la domesticació de plantes i animals només podia haver estat la conseqüència de la pacient observació i, fins i tot, de l'experimentació» (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 17). Així, l'home del neolític és l'hereu d'una llarga tradició científica de la qual ha derivat, en el transcurs dels mil·lennis, la ciència contemporània. Aquesta ciència del concret, fonamentada en l'estudi acurat de les propietats sensibles, que ha classificat i explotat especulativament el món sensible és el substrat de la nostra civilització. Tal com diu Lévi-Strauss, abans que *primitiva* és una *ciència primera*, una etapa vers un ordre racional.

Malauradament, d'aquesta etapa només n'han quedat bocins, restes d'un pensament molt malmès, àdhuc deformat, per les adaptacions introduïdes pels avatars històrics i, sobretot, pels interessos dels grups dirigents de les comunitats urbanes constituïdes a redós de l'evolució neolítica. En efecte, quan la invenció de l'escriptura fou un fet, les dinasties regnants recopilaren l'antic saber transmès generacionalment per via oral i interpretaren, segons la visió i les necessitats del moment, els vells mites, l'autenticitat dels quals, en molts casos, garantia la validesa del poder que els monarques o els cabdills s'atribuïen en el si de la comunitat humana.

Fet i fet, el que ha arribat fins a nosaltres és constituït pels objectes, per les imatges pictogràfiques, per les restes indicatives de certs rituals i pels mites, però tots estan despulats dels marcs especulatiu i social que ens permetrien copsar-ne el significat lògic i transcendent. L'única base explicativa ens és oferta pels mites i per les imatges conservades, que hom pot interpretar tenint en compte l'advertència formulada per Lévi-Strauss: «No n'hi ha prou d'identificar amb precisió cada animal, planta, cos celest o fenomen natural evocats en els mites i en el ritual (...); cal saber també quin paper els atribueix cada cultura al si d'un sistema de significacions» (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 94).

EL SABER NEOLÍTIC I LA TRADICIÓ ESCRITA.
EL CONTROL DELS MITJANS DE COMUNICACIÓ ESCRIPTURALS.
LA DISCRIMINACIÓ DEL SABER PRÀCTIC I DE LA TRADICIÓ ORAL
EN RELACIÓ AL SABER ERUDIT I LA TRADICIÓ ESCRITA.
EL DESCRÈDIT DEL TREBALL ARTESANAL

L'experiència acumulada en el passat paleolític serví als pobles epipaleolítics i eneolítics per a controlar la natura mitjançant l'explotació gradual de l'agricultura i la ramaderia. Entre els anys 10000 i 5000 els poblats s'establiren i es desenvoluparen, i, amb ells, una gran diversitat de cultures, a Palestina (Wadi en-Natuf, Einam, Jericó, Beidha), a Anatòlia (Çatal Hüyük, Hacilar), a Mesopotàmia (Calat Jarmo), desenvolupament que fou també extensiu a Egipte i a la vall de l'Indus (regions de Sindh i del Panjab), a la Xina i a d'altres regions del planeta. Es tractava de comunitats conservadores, amb un saber i un comportament adaptats al medi ambient que introduïen l'equilibri entre la societat i la natura. Aquesta norma de conducta trobà la seva expressió en les institucions socials i en les normes tradicionals i fou consagrada per les creences.

En aquestes regions, i durant el IV mil·lenni, va tenir lloc una transformació econòmic-social a conseqüència de la primera gran divisió social del treball. Les tribus de pastors i les d'agricultors s'havien diferenciat als poblats primitius i l'abundància d'aigua existent, la fertilitat de la terra i la capacitat transformadora del treball humà eren factors favorables que potenciaren l'explotació agrícola. Però, per tal d'aprofitar al màxim l'aigua, calia la construcció de canals i d'instal·lacions hidràuliques per a drenar i regar la terra. L'augment de les collites i l'excedent alimentari també hi introduïren la necessitat de consolidar la defensa amb la construcció de muralles i l'organització d'un exèrcit regular per a resistir els atacs dels pobles atrets per la nova riquesa generada. És evident que aquesta tasca requeria la col·laboració planificada de grups nombrosos, i d'aquests grups naixeren les comunitats rurals successores de la primitiva ordenació tribal, bàsicament caçadora-recol·lectora.

D'altra banda, les grans obres de caràcter públic promogueren l'especialització del treball i la segona gran divisió laboral tot diferenciant-se les activitats agrícoles-ramaderes de les artesanes. Amb això la productivitat del treball s'incrementà i l'intercanvi de mercaderies entre artesans (no productors d'aliments) i agricultors augmentà dins de la pròpia comunitat i entre comunitats veïnes. Més endavant aquests intercanvis donaren origen a l'establiment d'un comerç regular entre poblacions més allunyades.

En aquestes condicions, la trama social esdevingué més complexa i es consolidà un tipus d'organització social fragmentat en diversos estaments o classes, mentre que el sistema econòmic-productor i les institucions del poder governamental tendiren a centralitzar-se. Les transformacions operades en l'estructura social repercutiren evidentment en el conglomerat d'idees que asseguraven l'equilibri entre la societat i el cosmos, i l'antiga concepció totèmica, que considerava l'ordre humà com una projecció de l'ordre natural o viceversa (vegeu p. 41), hagué d'ajustar-se als canvis de mentalitat i als nous interessos socials generats a conseqüència de les innovacions polítiques i econòmico-laborals.

D'aquesta manera, entre el 4000 i el 3000 a. n. e. el quadre socio-econòmic vigent a Egipte, Mesopotàmia o l'Índia ja no és el que corresponia als primitius poblats agrícoles, sinó a comunitats rurals que s'agrupen i algunes de les quals constitueixen nuclis urbans (com els d'Arpaçïye, Hassuna, Tell es-Sauwan, Samarra, Tell Helaf..., a Mesopotàmia) que coexisteixen amb els antics poblaments rurals. La conversió de la producció autosuficient d'aliments en una economia basada en la manufactura especialitzada i en el comerç exterior generà al seu torn un gran augment de població i un increment de la riquesa i del poder d'algunes ciutats que afavoriren la constitució, en el cas de Mesopotàmia, de les ciutats-Estat a partir del III i del II mil·lenni a. n. e.

L'establiment de les ciutats-Estat (Èridu, Ur, Uruk, Lagaš, Mari, Babilònia, etc.), que imposaren llur hegemonia a un ampli territori ocupat per unes altres ciutats amb les quals es mantenia una identitat de llengua, de religió i d'organització social, suposà la consolidació d'una estructura política, administrativa i econòmica totalment nova, basada en la imposició d'una força dirigent centralitzada i la regulació del sistema de treball conforme a la diferenciació de professions reglamentades en categories socials. El pla superior era ocupat pels monarques i pels sacerdots i venien a continuació els funcionaris i els escriptors adscrits a l'administració reial o a la del temple i un nombrós contingent d'artesans especialitzats, de soldats professionals i de comerciants, tots ells apartats de l'ocupació primària de produir aliments, feina reservada als agricultors i ramaders, que constituïen el nucli de l'antiga organització rural, desplaçada ara per les noves activitats generades pel mateix desenvolupament urbà. Amb això, l'antiga ordenació social clànica d'arrel totèmica es transformà en una societat de classes

o estaments en la qual el que comptava era tant els lligams familiars com el tipus de treball, que, automàticament, inserí els ciutadans en un ordre o estament prefixat de l'esquema organitzador econòmic-social.

La capacitat directiva es concretà, doncs, en dues figures socials personificades en el monarca i en el sacerdot, sovint fusionades; pel que fa al primer, afegí a les qualitats pròpies del dirigent les corresponents a les divinitats locals. Així les creences contribuïren a afermar l'ordre social establert mitjançant un procés complex, primerament, d'humanització de la divinitat pel qual l'antiga força còsmica (l'ànima de les coses, de la vegetació, de la sembra i de la collita, etc.) es revestí de trets i característiques humans; i, segonament, de divinització del cabdill de la comunitat, que assumia les prerrogatives del tòtem, amb el qual mantenia lligams de parentiu, fet que perpetuava en l'esfera del poder el clan o grup familiar del monarca. A Egipte, quan a principis del III mil·lenni Menes conquerí el delta i unificà l'Alt i el Baix Egipte,

el cabdill (...), identificat amb el tòtem del seu clan, monopolitzava la comunió amb l'animal o objecte que tots els membres del clan veneraven com a antecessor comú. En tot cas, Menes i els seus successors s'identificaren amb el falcó, Horus (personificació alada del déu solar Osiris), que era justament el tòtem del seu clan. Però (...) els altres clans tenien tòtems diferents. La unificació d'Egipte significà, per tant, la victòria de Horus, personificat ara en el cabdill del clan del falcó, sobre tots els altres tòtems: aquests foren degradats al rang de segona categoria o de deïtats locals (CHILDE, 1984 : 211).

A Mesopotàmia sembla que aquest procés es consolidà amb Naram-Sin, primer rei babilònic, que en la segona meitat del III mil·lenni «fou elevat a la categoria de déu» i «es denominà *poderós déu d'Accad*» (KLIMA, 1983 : 48 i 100).

Quant a la dignitat sacerdotal, la seva categoria social era reconeguda des del moment que la divinitat, d'origen totèmic, era una projecció de la voluntat comunal que, com a tal, havia de tenir els seus representants a la terra; així es constituïa en una corporació sacerdotal, santificada amb l'autoritat divina. Com a delegats d'aquesta autoritat suprema, els sacerdots eren un factor d'equilibri i de mediació social ja que interpretaven la voluntat divina, especificaven el ritual en virtut del qual la comunitat connectava amb les forces supremes i propiciaven a favor d'ella el poder i l'eficàcia divina que, en certa manera, ara personificaven.

El palau i el temple, fusionats o no sota el comandament d'un únic representant que podia ésser monarca i gran sacerdot alhora, foren el centre o els centres primordials de l'activitat desenvolupada a les ciutats-Estat de Mesopotàmia. Pel que fa a la incidència del temple en la vida de la ciutat, la seva presència no sols suposava que el déu tenia assignada la seva residència a la terra, sinó que també comportava l'adscripció d'una extensa propietat territorial i d'un nombre ingent de

servidors que treballaven sota les ordres de la corporació sacerdotal que controlava i inventariava el tresor diví:

El poder i la importància dels temples sumeris eren sobretot una conseqüència de les seves grans possessions territorials, que havien obtingut de mica en mica amb els regals i les ofrenes que hom feia al temple i també mitjançant compres. [Aquests latifundis] els proporcionaven un gran poder polític i econòmic. Els beneficis dels productes agrícoles i artesanals i de les empreses comercials fluïen a les arques del temple. D'altra banda, el temple s'havia de preocupar de la seguretat del seu territori, preocupació que es posava de manifest en la construcció de muralles i fortificacions i en l'adquisició de material de guerra (KLIMA, 1983 : 98-99).

Per a poder administrar aquests terrenys i el gran nombre d'activitats que això generava, com també realitzar l'enorme tasca constructora, era necessari engegar un complicat engranatge administratiu en què podem distingir un seguit de categories de dignataris, de servidors del temple i d'empleats que duïen a terme les tasques agrícoles, comercials, constructores i militars.

Per raons diverses, dins d'aquest gran nombre d'activitats sobresortiren dues funcions específiques assumides per l'arquitecte i l'escrivà, els quals aconseguiren, per primera vegada en la història, trencar la barrera social que vedava als oficis artesans l'accés a la categoria reconeguda als oficis que, per llur valor comunitari, hom situava a l'escalafó social directiu, que eren el cas del sacerdot o del mateix militar. En el cas de l'arquitecte, el fet que el monarca i/o el gran sacerdot fossin els constructors del temple (residència de la divinitat o edifici que, a petita escala, recreava l'ordre còsmico-teològic) i, per tant, fossin considerats els arquitectes de l'univers conferí ascendència social a un ofici artesanal que, quant a dignitat, no es diferenciava de qualsevol altra activitat. Així no sorprenen les declaracions dels monarques que consten als relats corresponents a diferents indrets del Pròxim Orient, segons les quals havien rebut els plànols del temple de les mans de la deïtat —ja que hi havia inscrit al temple el secret de les lleis que regien l'univers—, o el fet que ells mateixos es fessin representar amb la roba i les eines pròpies de l'ofici d'arquitecte. Com veurem tot seguit en parlar de l'escrivà, es tracta, en el cas de l'arquitecte, de la dignificació d'un saber pràctic embolcallat d'erudició (saber escriptural, matemàtico-astronòmic i teològic) que conferia un rang social reforçat per la proximitat a l'esfera del poder, concretat en la persona del mateix monarca i, també, gran sacerdot.

La realització de vastes obres públiques aplicades a l'agricultura o a la defensa, a la construcció del temple i del palau, i la comptabilització dels béns derivats de l'activitat artesanal, de l'agrícola-ramadera i comercial o àdhuc de les contínues ofrenes adreçades a la divinitat van fer veure la conveniència d'establir un sistema de registre per a poder

controlar la gran quantitat de mercaderies que contínuament aflüen al temple. En aquell moment, entorn de l'any 3000, és quan s'establiren les normes que permeteren fixar els rudiments del càlcul, del sistema escriptural i de les regles per a pesar i mesurar.

L'establiment del sistema escriptural més antic conegut, l'escriptura cuneïforme, es deu al poble sumeri, encara que aquest, tal com s'explicita en diversos mites, ho atribuï als seus déus i, entre ells, a Enki, déu de l'aigua i de la saviesa, considerat com el creador d'aquest sistema de comunicació. En un principi, l'escriptura era constituïda per signes pictogràfics que, més tard, esdevingueren ideogràfics, fins que al final es convertiren en fonogrames. L'origen de l'escriptura sumèria se situa a l'entorn del III mil·lenni i cap al 2500 ja havia assolit els caràcters propis de l'escriptura cuneïforme, que sembla que fou inventada i utilitzada de primer pels sacerdots d'una manera exclusiva. Els egipcis també desenvoluparen un sistema escriptural propi entorn del 3000 (escriptura jeroglífica derivada de la pictogràfica i de la hieràtica), testimoniat des de les primeres dinasties.

Quant a les troballes arqueològiques sumèries, els primers documents pictogràfics inscrits en tauletes de fang es remunten als anys 3000-2800 i foren localitzats en l'estrat IVa de les excavacions efectuades a Uruk, ciutat-Estat situada al sud de Sumer. Igualment, i corresponent al mateix indret i a la mateixa època, en excavar la capella d'un zigurat «hom va trobar una tauleta en la qual es conserven la impressió d'un signe i les empremtes d'algunes xifres numèriques. Es tracta de la tauleta de comptes més antiga del món» (CHILDE, 1984 : 196). A Djamdat Nasr (Babilònia) és possible de seguir les etapes següents, car s'hi localitzaren moltes tauletes primes de fang sense coure que constitueixen els primers documents administratius i estats de comptes pertanyents als temples sumeris.

Molts d'aquests documents, datats a partir del 2000 a. n. e., no són simples comptes, contractes o càlculs, sinó que il·lustren el desenvolupament de la civilització urbana amb la fórmula de pactes i de textos litúrgics i històrics; àdhuc s'hi transcriuen les epopeies i els mites sumeris o es fan ressò dels codis legals. Aquest és el cas de les lleis establertes per Ur-Nammu, fundador de la III dinastia (2050-1950 a. n. e.) d'Ur, ciutat que, en aquella època, fou el centre polític de Sumer. Ur-Nammu «va fer públiques (...) un seguit de lleis que passen per ésser les normes jurídiques més antigues de la història de la humanitat. (...) El text de la seva obra és conservat en una tauleta de fang (...). Al pròleg es presenta Ur-Nammu com a rei per la gràcia divina que ha de fer pública amb les seves lleis la voluntat dels déus» (KLIMA, 1983 : 49 i 181).

Aquestes lleis foren copiades i transcrites en gran part en el codi de Hammurabi, sobirà que cap al 1800 a. n. e. dugué a terme la unificació de Babilònia i es proclamà rei d'Accad i Sumer. A més d'imposar una capital comuna, un calendari únic i un sistema permanent de govern, Hammurabi establí un codi comú de lleis escrites gravades en una

columna o estela de basalt negre. A la part superior de la cara davantera apareix un relleu que representa el monarca, amb les robes sacerdotals, rebent les lleis del déu del sol i de la justícia, Šamaš, anomenat també Marduk. Sota el relleu comença la relació de les lleis, el contingut de les quals sanciona el dret processal i patrimonial, el dret matrimonial i de l'herència i el dret penal; també inclou diverses normes referents als estaments socials (esclaus, servidors palatins...).

L'escena representada a l'estela de Hammurabi es constitueix en un símbol que resumeix amb força claredat la nova situació generada amb l'aparició de l'escriptura. El sobirà, fent-se dipositari de les lleis dictades pel déu Šamaš i essent aquestes perpetuades a la pedra mitjançant els caràcters escripturals, sentència la fi de la tradició oral. A partir d'ara, la transmissió del saber –explícitament sancionat per l'autoritat divina i reial– resta encomanada als signes gràfics.

Així, la veritable importància de l'escriptura radica en el fet que revolucionà la transmissió del coneixement humà. Si fins en aquell moment el saber s'havia perpetuat generacionalment en l'àmbit familiar conforme a les relacions de parentiu, i era un saber resultant de l'experiència que es transmetia per mitjà del precepte oral, de l'exemple i de l'art, amb el favor reial el valor de la tradició escrita se situà per damunt de l'oral i, de retruc, es produí una devaluació social de l'ensenyament parlat que contrastà amb l'ascendència prestigiosa que assumí la transcripció escrita.

Aquest prestigi, ja posat en relleu mitjançant l'origen diví atribuït a l'escriptura, repercutí, com és lògic, en la consideració social de què gaudia l'escrivà i en el fenomen de discriminació socio-cultural que gravità sobre la tradició oral a causa de la impartició de l'ensenyança a les escoles –«posseïm documents cuneïformes sumeris sobre l'organització de les escoles mesopotàmiques durant la primera meitat del II mil·lenni a. n. e. (...). S'hi han trobat molts textos escolars» (KLIMA, 1983 : 214)–, a la qual sols tenien accés uns estaments socials reduïts arrenglerats al sector dirigent.

L'escola substituï, doncs, la família com a institució a la qual s'encomanava preservar i transmetre els coneixements adquirits i la tradició oral quedà socialment desqualificada com a garantia d'un saber veraç, objectiu i científic: «Coneixem uns altres documents cuneïformes que proven que l'escola sumèria era considerada com una valuosa font de formació i que gaudia d'una consideració especial» (KLIMA, 1983 : 216). Al mateix temps, com ja tindrem ocasió d'insistir-hi, el saber pràctic derivat de l'experiència perdé categoria en relació al saber erudit o teòric, transmès ara per la via escriptural.

L'avaluació experimentada per l'escriptura no és pas accidental, sinó una conseqüència, tal com hem vist, de les necessitats, rigorosament pràctiques, peculiars de l'economia urbana que es trasllueixen a la documentació conservada: «Els arxius més antics dels temples registren els préstecs fets pel déu als agricultors (...), els camps concedits als

arrendataris (...), els salaris pagats als constructors d'embarcacions, als teixidors i (...) a d'altres empleats» (CHILDE, 1984 : 205).

La matemàtica i l'escriptura com a sistemes de registre socialment reconeguts resultaren, per tant, imprescindibles per a desenvolupar l'economia urbana i, en primera instància, per a dur satisfactòriament els comptes del temple. L'exigència d'aprendre de comptar, de llegir i d'escriure esdevingué fonamental si es volia seguir el ritme del temps. El resultat immediat fou la creació de centres especialitzats en l'ensenyament d'un sistema de transcripció i control que, per si mateix, resultava força complicat, com ho demostren l'escriptura cuneïforme, que, àdhuc després d'haver passat per un procés de simplificació que durà més de dos mil anys, encara emprava entre sis-cents i mil caràcters diferents, o la jeroglífica i hieràtica egípcia, que en tenia, aproximadament, uns cinc-cents.

En aquestes condicions, per a poder llegir o escriure era imprescindible de memoritzar aquest embalum enorme de símbols gràfics i aprendre les recargolades regles de llur combinació, que feien «inevitable que l'escriptura fos un art veritablement difícil i especialitzat el domini del qual requeria un llarg aprenentatge. La lectura continuava essent una iniciació misteriosa que era assequible a través d'una instrucció prolongada. Només uns quants gaudien (...) [de la possibilitat] de penetrar els secrets de la literatura» (CHILDE, 1984 : 247), i això era més sensible encara en els rengles dels qui tenien accés al temple i/o al palau, on per la seva economia puixant i la seva administració complicada s'instal·laren les primeres escoles:

Les escoles es trobaven dins els temples i els palaus mesopotàmics. Sobre els bancs, (...) s'asseien els escolars, els futurs escrivans fills tots ells de les millors famílies, tal com es percep clarament a les llistes d'escrivans conservades (...), on també s'indica la professió dels pares, que quasi sempre formaven part dels alts dignataris del temple, dels vells de la ciutat, dels funcionaris administratius o dels mateixos escrivans. Fins a l'època de Hammurabi no es troba cap dona entre els futurs escrivents (KLIMA, 1983 : 214).

El prestigi de què gaudia el revolucionari sistema de transcripció de coneixements, derivat en part del caràcter pràctic que es desprèn del seu ús, si el comparem amb el sistema antic, el qual combinava l'exemple amb la impartició oral del saber, és perfectament reflectit a la citació que precedeix aquestes línies, on constatem que entre els pares de l'alumnat figuren els vells de la ciutat, és a dir, aquells qui per la seva experiència gaudien del respecte comunal d'ésser considerats els dipositaris de l'antiga saviesa heretada dels avantpassats. En aquest respecte, també és prou significativa una composició sumèria, titulada *Un dia escolar* i de principis del II mil·lenni a. n. e., redactada per un escrivà acreditat, mestre d'una escola, que descriu la tasca d'un alumne i la reputació que li atorga. El mestre felicita el deixeble per la seva aplica-

ció i acaba dient-li: «Jove, tu pots atènyer el pinacle de l'art d'escrivà (...), tu pots ésser un guia per als teus germans, el cap dels teus amics i el primer entre els escolars. Has fet bé els teus deures i t'has convertit en un home savi» (KLIMA, 1983 : 216). La conclusió que s'extreu de les paraules del mestre és clara: si bé abans l'accés a la saviesa requeria un cúmul d'experiències sospesades i avaluades de manera que arribaven a constituir un corpus de coneixements o síntesi de la cultura vigent en una comunitat i transmesa mitjançant la paraula i l'exemple, ara aquest saber es concretava i es recloïa cada vegada més en l'expressió escrita i, per tant, la seva adquisició depenia de l'accés als centres de difusió: juntament amb les escoles elementals, on s'ensenyava de llegir, d'escriure i de calcular,

existien unes altres institucions superiors (...) on s'estudiaven les diferents branques de la ciència d'aleshores, que s'havien desenvolupat a partir de les concepcions religioses de l'època i servien principalment al palau i al temple (...) i on hom aprenia teologia, la doctrina sobre la creació del món, regles litúrgiques, l'art de la predicció i dels conjurs i els principis de l'astronomia, de l'astrologia, de les ciències naturals, de la mineralogia, de la física, de la química i de les arts mèdiques i quirúrgiques. S'hi adquirien coneixements filològics i lexicogràfics (KLIMA, 1983 : 216).

Així, l'aprenentatge de l'escriptura no sols trencava la transmissió tradicional del coneixement, sinó que, impartint-se aquest a les escoles, tenia unes específiques repercussions socials, car hom seleccionava l'alumnat i l'escola es constituïa en filtre d'aquells qui tenien accés a l'ensenyament: «En l'antiguitat oriental (...) l'admissió a les escoles no depenia del naixement, encara que no sabem el nombre d'alumnes admesos. La veritat és que el públic de lectors hi devia haver constituït una petita minoria dins una enorme població d'analfabets» (CHILDE, 1984 : 248).

Ensems, per un altre biaix, l'escola permetia verificar l'ensenyament impartit i fer que s'adequés als interessos del poder constituït, la qual cosa equivalia a posseir el control dels mitjans de comunicació propis de l'època, sobretot des del moment que es crearen arxius i biblioteques –«juntament amb els arxius relatius a l'administració i l'economia dels palaus i dels temples, existien també arxius comercials i familiars (...). La creació de biblioteques a Mesopotàmia depenia principalment de l'existència d'institucions d'ensenyança [instal·lades] de primer als temples i més endavant als palaus. Hom hi reunia les obres literàries sumèries (...) i també obres especialitzades, de manera que les biblioteques ens ofereixen una imatge completa del desenvolupament de la cultura mesopotàmica» (KLIMA, 1983 : 217)–, on, d'una manera sistemàtica, es codificava el saber a mesura que, per tal de facilitar-ne l'estudi i conservar-lo per a les generacions futures, la salvaguarda dels coneixements científics (topogràfics, astronòmics, mè-

dics, etc.), literaris (mites, epopeies, narracions, etc.) i teològics fou encomanada a l'expressió escrita.

D'altra banda, tant els coneixements pràctics com els teòrics o especulatius, quan foren traspassats a l'escriptura, restaren impregnats d'una forta arrel conceptual i ensem erudita derivada del caràcter abstracte del llenguatge, incrementat ara pel fet de l'escripturació i per unes circumstàncies determinades d'índole religiosa i històrica:

També, inevitablement, les paraules escrites amb tanta dificultat i desxifrades d'una manera tan laboriosa degué semblar que posseïen una autoritat en si mateixes. La immortalització de la paraula per mitjà de l'escriptura es devia haver pres com a quelcom sobrenatural [recordem l'origen diví conferit als signes escripturals, vegeu p. 49]: probablement era un acte màgic que un home desaparegut del món dels vius (...) pogués encara parlar des d'una tauleta de fang o un rotlle de papir. Les paraules així expressades devien posseir una espècie de *mana* [si el paisatge evocava als ulls dels primitius el record i les accions dels avantpassats totèmics (vegeu p. 41), encara devia subjugar-los més el fet de poder-ne escoltar les paraules]. Així, els homes erudits d'Orient, igual que els escolàstics de l'Edat Mitjana, s'inclinaven envers els llibres amb preferència a la natura (...). [Aleshores,] en lloc d'exigir llibres (...) incloguessin els descobriments més recents, els estudiants egipcis o babilònics els apreciaven per llur antiguitat (CHILDE, 1984 : 250 i s.).

Més tard, quan es va produir la unificació babilònica que englobà els territoris de Sumer i d'Accad entre els anys 1800/1700 a. n. e., la primera dinastia, encapçalada pel monarca Sumuabum i el seu successor Hammurabi, era semita, i, amb aquesta,

la llengua semítico-accàdia es convertí en la llengua oficial. El sumeri romangué com una llengua morta. Però els venerats textos antics eren escrits en sumeri, i, llavors, el sumeri es convertí en la llengua de la religió, com va succeir amb el llatí a l'Edat Mitjana. Els sacerdots dels temples (...) aprenien, doncs, la tradició sumèria (...). Naturalment, consideraven que els antics déus del país havien de continuar essent propiciats amb la litúrgia sumèria: els antics poders màgics només podien ésser invocats amb encantaments sumeris (CHILDE, 1984 : 250 i s.).

A Egipte i a d'altres indrets succeí una cosa semblant.

La tendència a distanciar-se de la natura i la valoració dels llibres com a contenidors *màgics* del saber antic derivaven en la seva major part del gran respecte que, al llarg de les generacions, havia consolidat el valor de la tradició oral –dels mots que servien per a identificar les coses, amb el totemisme com a rerafons– i que ara es feia extensiu a la tradició escrita, hereva de l'antiga tradició. Aquests prejudicis contribuïren a augmentar l'aspecte erudit de l'expressió escrita, característica identificada amb la saviesa i embolcallada de la gran consideració amb què, als ulls dels ciutadans, era sospesada la funció de l'escrivà o

del futur lletrat: «Els escrivans eren personatges importants i d'una àmplia cultura (...). Entre els servidors del temple, alguns escrivans ocuparen càrrecs d'una importància considerable. La seva tasca tenia un prestigi idèntic a tot el Pròxim Orient» (KLIMA, 1983 : 81).

No era estrany, doncs, que la professió d'escriptor fos cobejada malgrat ésser un ofici com un altre, tècnicament comparable amb el metallúrgic, el cisteller o el sabater per citar-ne alguns; però era un ofici rendible que conferia una posició privilegiada i oferia unes perspectives d'ascensió als càrrecs, a la riquesa i a l'honor. Pot ésser que, a causa d'aquestes prebendes implícites al càrrec, la capacitat de llegir i d'escriure no fos pas desitjada com un instrument d'accés al coneixement, sinó com un escalafó cap a la prosperitat i la posició social elevada. Resulten il·lustradores d'aquesta situació les admonicions paternes recollides en un document egipci del Nou Imperi (1600/1100 a. n. e.) que subratlla el contrast existent entre els privilegis de què gaudia un escrivà i les penalitats sofertes per un artesà:

«[Fill meu,] escriu en el teu cor que has d'evitar la feina dura, de qual-sevol mena, i ser un magistrat de reputació elevada. L'escrivà està alliberat de les tasques manuals; és ell qui dóna les ordres (...). No vols adquirir l'espàtula de l'escrivà? És el que estableix la diferència entre tu [i les penalitats] (...) de l'home que fa anar un rem, (...) del metallúrgic, del fuster (...), del picapedrer (...), del teixidor (...).» Les perspectives d'ascens social implicades en aquestes recomanacions (...) [denoten] una actitud general envers els treballs burocràtics i la ciència teòrica contrastats amb el treball manual i les ciències aplicades, actitud [discriminatòria] que, probablement, es remunta a les primeres fases de la vida urbana i fou idèntica a Sumer i a Egipte (CHILDE, 1984 : 248 i s.).

El mateix va passar respecte a la valoració social que es féu de les matemàtiques, la medicina, l'astrologia, etc., ciències eminentment pràctiques connectades amb els oficis, les quals, pel fet d'assumir la forma escrita, esdevingueren erudites:

A Egipte i a Babilònia les matemàtiques, la medicina i l'astrologia tenien el propòsit manifest de satisfer unes necessitats existents al si d'aquelles societats. Tractaven de resoldre els problemes sorgits realment en el curs de les transaccions i de les construccions, de la guarició de les malalties (...), de la determinació de les temporades agrícoles i, encara més, de la predicció de la fortuna dels homes.

Però aquestes ciències, juntament amb veritables pseudo-ciències (alquímia, endevinació...),

servien de tema a tractats escrits. D'aquesta manera formaren un cos de ciències erudites només assequible a aquells qui estaven iniciats en els misteris de la lectura i de l'escriptura. Per aquest mateix fet, les disciplines en qüestió estaven exposades a divorciar-se de la vida pràctica. En

entrar a l'escola, l'alumne girava l'esquena a l'arada i al banc del fuster (CHILDE, 1984 : 250 i 255).

L'escriptura conferia, doncs, una posició respectable que situava l'escrivà en el rengle social superior al costat del monarca, del sacerdot, del militar, etc., que contrastava amb el baix escalafó reservat al treball artesanal, a l'agricultura o a la ramaderia. «Ara bé, el progrés en l'època paleolítico-epipaleolítica fou degut, principalment, a les millores introduïdes en la tècnica, aconseguïdes probablement pels artesans i agricultors. Però en la divisió de classes instituïda per la societat urbana els escrivans pertanyien a la classe superior» (CHILDE, 1984 : 249), mentre els artesans o els camperols quedaven desplaçats dels òrgans decisoris.

Aquest capgirament social tingué una repercussió directa en la valoració de la tasca artesanal, en la determinació del contingut del que, a partir d'aquell moment, fou considerat un veritable coneixement i en la manera de transmetre'l. En el fons, amb la posició social adquirida per l'escrivà es produí una neta escissió en la consideració del saber, que actuà com a factor social i discriminatori acceptat per les generacions vinents i, alhora, consolidà la dicotomia, encara vigent avui dia, entre activitat pràctica i/o artesanal i teòrica, entre saber pràctic i erudit; o, dit altrament, entre tradició oral i escrita: el saber pràctic (agrícola, metallúrgic, miner...) derivat de «la botànica, la química i la geologia no era inclòs (...) en la tradició literària, els exponents de la qual menyspreaven el treball manual: el saber artesà no adoptava la forma escrita ni es manejava com un llibre» (CHILDE, 1984 : 250).

III. EL TREBALL I EL FENOMEN OBJECTUAL: LES ACTIVITATS PRODUCTORES ARTESANA I ARTÍSTICA

L'ACTIVITAT DEPREDADORA COM A RESPOSTA A UNES NECESSITATS: L'ESPECIALITZACIÓ EN LA RECERCA DE L'ALIMENT

L'home és un ésser que ha arribat a aconseguir la situació en la qual es troba gràcies a la qualitat d'estar altament especialitzat en la recerca de l'aliment. Podríem dir que aquesta intenció condiciona en gran part la seva activitat i que tot allò que hom pugui fer, fins i tot allò que ens pogués semblar que roman al marge d'aquesta intenció, està condicionat a la consecució de l'objectiu alimentari. Així, la instal·lació en un territori o la mateixa activitat productiva, almenys en el seu origen, tenen una connexió íntima amb la recerca de l'aliment. Ara bé, l'accés a l'aliment d'un ésser orgànic depèn en última instància dels recursos disponibles a l'entorn i, en conseqüència, el fet de poder-ne disposar dependrà de la coneixença d'aquells elements o materials susceptibles d'ésser aprofitats com a tals o d'ésser transformats. Justament per aquesta raó, especialitzar-se en l'obtenció de l'aliment és un factor de desenvolupament conceptual, tècnic-econòmic i àdhuc social des del moment que es requereix l'ajut comunitari per a assegurar-ne la possessió.

L'habitatge, la recerca de l'aliment i el treball productiu són tres grans paràmetres de l'activitat de l'home, perfectament enllaçats, que en condicionen l'esforç per dotar-se dels productes que assegurin la seva supervivència. Però l'assentament en un territori, fet manifestat mitjançant la instal·lació a les coves o la construcció de l'habitatge a l'aire lliure, i la consecució de l'aliment han estat aspectes importants de l'activitat humana.

És obvi que la possibilitat d'explotació del territori serà determinada per l'objectiu de l'activitat que s'hi vol dur a terme, pels materials que conformen l'espai geogràfic i per l'eficàcia quant a llur utilització o transformació. En definitiva, es tracta de tres aspectes d'una mateixa activitat que depenen, en llur origen i en última instància, de les característiques físiques que conformen el cos de l'home: el bipedisme,

la torsió del coll i cada un dels sentits que col·laboren a la presa de contacte amb el medi físic i faciliten l'exploració minuciosa dels seus components, mentre que la capacitat prènsil i tàctil de la mà actua com un instrument que permet realitzar l'anàlisi qualitativa dels productes seleccionats. A l'últim, el cervell, amb la seva capacitat de relació i de memorització, sintetitza les dades qualitatives subministrades pels sentits i permet una valoració exacta dels materials triats respecte a llur utilització o aprofitament. És innegable que la recerca minuciosa, l'atzar i l'experiència són factors que, en un moment donat, poden ésser determinants en la tasca d'exploració del territori i de selecció dels productes més idonis.

Mentre el procés d'hominització es mantingué en la fase de l'australopitec, ara fa entre 6 i 2,5 milions d'anys (inici del paleolític i aparició de l'*Homo habilis*), aquest homínid es diferencià ben poc dels seus congèneres, els pòngids, tot i tenir en compte l'interregne del ramapitec, si n'exceptuem la posició bípeda. Morfològicament, la diferenciació no era gaire perceptible, i des d'un punt de vista depredador encara menys ja que l'australopitec, com qualsevol altre ésser orgànic, es limitava a cercar, recollectar i aprofitar el que trobava al seu abast per tal d'alimentar-se. Precisament per aquesta actitud que adopta l'australopitec envers l'entorn, bé es tracti de l'*afarensis*, de l'*africanus* o del *robustus*, es considera que el procés d'hominització és, en una fase inicial, escassament diferenciat del mantingut pels altres animals.

Nogensmenys, el bipedisme, i ja ho hem expressat a bastament, és una qualitat per si mateixa molt acusada que introdueix unes variacions notables en el comportament dels nostres avantpassats homínids i en la conformació futura del nostre organisme. L'alliberament de la mà, la visió frontal i binocular i el creixement del cervell en són els resultats més sorprenents, a més de la repercussió que tindrà en la conformació de la cavitat bucal i la modulació del llenguatge. Pensem, per exemple, en el gir radical que suposa contemplar una vasta superfície de terreny, delimitada, això sí, per un horitzó variable a mesura que hom es desplaça; tenir la capacitat de destriar-ne cada un dels components i, al mateix temps, la d'integrar-los en la unitat de la visió paisatgística, sobretot si comparem aquest «mirar» amb la limitació visual imposada per la posició quadrúpeda. Per si mateixes, cada una de les qualitats esmentades podria ésser prou diferenciadora per a atorgar a l'australopitec uns trets característics i inconfusibles respecte a les altres espècies animals, però, mentre aquestes qualitats no assoliren un desenvolupament ple i una sincronització perfecta, no són suficients per a establir una línia divisòria, clarament delimitada, entre l'homínid i l'animal.

En realitat, es necessitaren 3,5 milions d'anys per a poder afirmar el caràcter plenament humà de l'homínid. Durant aquest immens preàmbul temporal, i atès que no s'han localitzat estructures d'hàbitat, hom pot afirmar que l'australopitec es desplaçava contínuament per les

terres orientals i sud-africanes guiat pel seu instint i, potser, estimulat per la variació paisatgística (que, molt probablement, segons un organigrama de necessitats, hauria de computar-se en termes alimentaris) introduïda pel mateix desplaçament. La tria d'un refugi adequat per a aixoplugar-s'hi o posar-s'hi a recer de les inclemències climàtiques o dels animals que podien considerar-lo una menja desitjable, la recollecció de les fruites, de les llavors i de les arrels com a aliment vegetal, l'aprofitament de la carronya deixada pels animals caçadors i la vida de relació conjugal, amb l'atenció i la protecció consegüents dels familiars, són les activitats que omplien la vida de l'australopitec, activitats, almenys en aparença, molt semblants a les de qualsevol altre animal.

No obstant això, la similitud entre l'activitat dels homínids i la dels animals és aparent, tal com hem matisat al comentari que precedeix aquestes línies. I les diferències són donades per la mateixa posició erecta arran d'una evolució progressiva vers la descoberta del paisatge, la coneixença dels productes i llur variabilitat a l'entorn paisatgístic, l'aprenentatge respecte a llurs qualitats, la determinació, basada en l'experiència, d'aquells que seran mengívols o no, la distinció entre dues menes de menja (vegetal i càrnica), la coneixença morfològica dels components paisatgístics, la constatació de les dificultats orogràfiques imposades al desplaçament, la valoració de l'espai terrestre com a tal, la seva mesura avaluada conforme a la relació directa entre el cansament físic i la distància i qui sap si determinada amb l'ajuda de la posició del sol, que feia sentir el rigor de la seva presència; hi ha una evolució també en l'aspecte social pel grau extrem de sociabilitat de la parella homínida, potenciat per l'aïllament imposat pel mateix desplaçament, que obligava a establir una relació harmoniosa i d'ajuda entre company i companya, a distribuir-se les feines quotidianes i a multiplicar l'acció protectora envers els menuts.

D'una manera semblant a l'estímul sòcio-familiar impulsat pel desplaçament, l'aïllament devia afermar la individualitat dels homínids, els quals, potser, començaven a ser conscients de llurs facultats i limitacions. Per tal d'obtenir algun producte alimentari o allunyar algun animal perillós, probablement l'australopitec, semblantment al comportament d'alguns animals, emprava ocasionalment algun instrument, fos un bastó, una pedra, una tija d'os, etc., instrument sense transformar, de la duresa i dels efectes copejadors i penetrants del qual ja devia ser conscient, tema aquest que més tard reprendrem.

En un altre ordre de qüestions, podem imaginar-nos la curiositat i la sorpresa sentida per l'australopitec en trobar els ossaments descarnats d'algun animal: quin efecte devia produir-li veure el crani i l'esquelet despulats de llur recobriment carnós? No creiem pas que la contemplació de la despulla generés cap interrogant metafísic, però sí que devia suscitar la seva curiositat i un principi de classificació i d'identificació pel que fa als animals vius podia començar a establir-se. Pel que fa a l'aliment, també devia produir-se un canvi de degustació qualitativa

que devia permetre a l'australopitec de distingir la carnyona fresca, abandonada recentment pels carnívors, d'aquella el grau de descomposició de la qual, a partir d'un cert punt, li n'impossibilitava el consum. La diferència sensitiva entre la menja càrnica i la vegetal degué precisar-se i, en correspondència, degué augmentar l'interès pels animals tot i que en el seu origen pòngid l'australopitec era essencialment herbívor.

El comportament dels animals, llurs diferències morfològiques i llurs qualitats degueren incrementar progressivament el cabal de coneixements que l'australopitec acumulava a la memòria, fins que arribà un moment que, assolint la plenitud del desenvolupament orgànic i donant-se les condicions ambientals favorables (dificultats en el subministrament de recursos vegetals?), l'australopitec augmentà la capacitat depredadora tot i introduir-hi una variació sensible. Si fins aleshores l'actitud depredadora de l'homínid era aprofitar la despulla de grans animals capturats pels carnívors o caçar animals que estaven a l'abast de les seves possibilitats físiques (llangardaixos, serps, rosegadors, ocells, insectes...), ara, ja situat al llindar de la plena hominització, s'origina un salt qualitatiu que incrementa l'agressivitat de l'australopitec i fomenta la seva activitat per a assegurar-se la dieta càrnica. En un moment donat, i d'una manera quasi imperceptible, l'australopitec decidí enfrontar-se amb animals que, per les dimensions, la fortalesa, l'agressivitat, la dotació corpòria (urpes, dentat...), la rapidesa o qualsevol altre atribut, el superaven físicament, cosa de la qual devia tenir unes proves abundoses, quan no eren doloroses i decebedores.

La intensificació de l'activitat depredadora és un pas endavant que pressuposa un canvi d'actitud envers els organismes vius, estimulat per la coneixença qualitativa dels animals i per la presa de consciència de les seves pròpies limitacions corpòries: les incisives i els ullals d'un homínid són petits com a conseqüència d'adaptacions alimentàries (herbes, gramínies, tiges i arrels...) que exigeixen transformar una gran quantitat de productes petits; els simis, en canvi, disposen d'uns ullals grossos que serveixen tant per a mastegar tiges, fulles i fruita com per a amenaçar els depredadors. Com que els homínids, i amb ells llurs hereus, els homes, no disposen ni d'ullals grossos ni de més dents que també ho siguin, perderen la capacitat defensiva i ofensiva. «Privats els homínids del dentat adequat, proveïts d'ungles en lloc d'urpes, lents en el desplaçament bípede comparat amb la rapidesa de molts quadrúpedes, eren, malgrat l'opinió general, unes criatures anatòmicament inofensives» (HARRIS, 1981 : 72 i s.).

Ultra això, l'eixamplament de l'activitat caçadora assenyalava una fita clau en la història evolutiva de la humanitat ja que, amb aquesta decisió, se'ns confirma que ens trobem en el moment culminant en què s'efectua el pas de l'homínid a l'home en el sentit ple del mot. A partir d'aquest moment, l'home no sols es limita a contemplar i recollir, sinó que decideix incrementar l'acció i, en fer-ho, demostra ésser conscient de les seves possibilitats i les seves mancances i aplica al saber pràctic

derivat de l'experiència, acumulada durant mil·lennis, la facultat de raciocini que li permet trobar la solució més adient per al problema plantejat per la manca de recursos físics eficaços i per a dur a bon terme la seva decisió belligerant: l'elaboració de l'utilatge.

L'ACCIÓ TRANSFORMADORA DE LA MATÈRIA: L'ELABORACIÓ DE L'UTILLATGE

Amb l'*Homo habilis*, ara fa 2,5 milions d'anys, s'assoleix l'hominització, és a dir, l'home desplega per fi una activitat del tot diferenciada respecte a la dels animals, cosa que permet parlar de l'existència d'una espècie pròpia, la dels humans, categoria que no era possible aplicar als homínids perquè, malgrat tenir uns caràcters específics, els punts de similitud amb el regne animal encara eren nombrosos. Aquesta activitat que marca els límits entre l'home i l'homínid, entre l'home i l'animal, és la transformadora, que equival a afirmar que l'*Homo habilis* està dotat de la capacitat de manipular la matèria per a obtenir un instrument que li permet aconseguir l'objectiu d'incrementar a voluntat la dieta alimentària. L'especialització en l'obtenció de l'aliment és, doncs, a l'arrel de l'activitat productora i, conjuntament, es produeix una diversificació de l'acció humana, que deixa d'ésser exclusivament depredadora i s'orienta cap a l'elaboració de l'utilatge; alhora, l'especialització adaptadora del treball productiu es concreta en relació als materials a transformar.

Entre les qualitats físico-biològiques que permeteren a l'*Homo habilis* de tenir consciència de la seva capacitat de transformar la matèria, hem de destacar les relatives al bipedisme (desplaçament), a la mà (treball manual), a la vista (visió) i al cervell (conceptualització), i la interacció o coordinació d'aquestes peculiaritats és a la base del progrés de l'home, un progrés desenvolupat a la llum de l'íntima connexió existent entre l'home i el medi físic en què vivia.

El bipedisme és la primera adquisició capital amb què comença l'exploració del planeta Terra com a exploració sensitiva, però, sobretot, visual i tàtil, d'intenció alimentària, que tindrà el seu complement idoni amb la posada a punt de l'activitat transformadora. Una de les grans repercussions derivades del bipedisme fou l'alliberament de les mans de la funció locomotriu i de suport i la potenciació de llur capacitat d'agafar i transportar gràcies a l'oposició entre el polze i la resta dels dits de la mà. Amb l'home la mà esdevé un òrgan de prensió i tacte que li permet incrementar la traça manual i convertir-se en l'artesa suprem del regne animal. Si la prensió facilita agafar i manipular la matèria, la repetició d'aquesta acció estimula la sensibilitat tàtil que faculta apreciar-ne algunes propietats (volum, llisor o rugositat del material, duresa o blanesa, grau de resistència...), anàlisi que és complementada amb la visió.

La visió binocular és molt important per a determinar la forma i el color; equival a

veure amb els dos ulls una sola imatge, quan els altres mamífers en veuen dues, enfocar i unificar les imatges percebudes pels ulls, la qual cosa facilita l'estimació de la distància i de veure els objectes com a sòlids (estereoscòpicament) en lloc de plans. En l'home i en els primats superiors, l'associació de les imatges estereoscòpiques amb les sensacions tàctils i l'activitat muscular fa possible la valoració perfecta de les distàncies i les profunditats. Sense això, la finesa de les mans i dels dits no seria suficient per a fer instruments. La cooperació perfectament ajustada, per bé que inconscient, de la mà i de l'ull és el que permet a l'home elaborar instruments (...). Aquesta cooperació és possible a causa de la delicadesa del sistema nerviós (CHILDE, 1984 : 41),

que transmet les sensacions (la informació) percebudes pel tacte i per la visió al cervell, l'òrgan essencial que converteix l'*Homo habilis* en el primer individu capaç de concebre i fabricar l'eina.

Precisament l'augment del volum del cervell (situat en l'*Homo habilis* en 700 cm³ de mitjana) i de la complexitat cerebral fou el que possibilità el pensament conceptual, definidor de l'home i resultat de la canalització i la coordinació de tota la informació i tota l'activitat transmesa i desplegada per cada un dels òrgans corporis. L'activitat conceptual és la capacitat que té el cervell d'extreure imatges, no necessàriament visuals, o idees de la realitat i relacionar-les, com si es tractés de les mateixes coses vistes o de les situacions o les sensacions viscudes o percebudes pels sentits. Per tant, d'una manera abstracta, la realitat, copsada i re-presentada al cervell, és canalitzada i comparada de manera que se'n pot extreure una conseqüència o tendir a la consecució d'un objectiu.

És així com l'*Homo habilis* fou capaç de concebre l'eina a partir d'una necessitat i de les dades aportades pels sentits sobre les característiques dels materials que estaven al seu abast. Pot molt ben ser que aquesta fase inicial productora fos precedida d'un període de tempteig o d'indecisió, però l'acumulació de les experiències, a poc a poc, anà precisant la idea o la intenció que possibilità la fabricació de l'utilatge:

Jean Piaget defineix la intel·ligència com una relació entre l'organisme humà i les coses. La facultat de reflexió no és (...) independent de la posició particular de l'organisme en l'univers; més aviat està vinculada, des d'un principi, amb la reacció d'un organisme al seu medi ambient físic. Però no es tracta pas d'un simple acte reflex; simultàniament a l'assimilació per l'organisme de les coses exteriors, hi ha una organització (...) (conceptual, un ordre, estructura o *Gestalt*) imposada a les coses assimilades. L'infant tempteja entre les seves primeres experiències confuses, pren consciència d'unes certes relacions que existeixen entre els actes que s'han de realitzar i una finalitat que es vol atènyer i *treu profit de l'experiència*. Es formen hàbituds, les reaccions amb l'entorn es

repeteixen automàticament i, de mica en mica, el *tempteig* es fa més continu i coherent fins a constituir una *intenció*. La intenció és la característica essencial de la intel·ligència. Un acte és intencional, conformement a la definició de Piaget, quan és determinat per la re-presentació, a diferència de les associacions elementals de l'organisme i el seu medi, en les quals un acte és determinat per un estímul exterior (READ, 1965 : 170 i s.).

La capacitat intel·lectual pressuposa, per tant, la *intenció*. La intenció està vinculada a la capacitat d'actuar sobre les coses i és una conseqüència de la interrelació establerta entre les coses i llur representació. Si no hi ha intenció, només queda l'ús ocasional d'un instrument o un *tempteig* no fructuós. Hi ha exemples nombrosos d'ús ocasional d'un instrument en el regne animal que ens poden il·lustrar sobre el que pogué representar per a l'australopitec aquesta fase preliminar del *tempteig*, viscuda, possiblement, també per l'*Homo habilis* per bé que, en el seu cas, fou ultrapassada en concretar-se la producció contínua d'eines.

DIFERÈNCIES I SEMBLANCES ENTRE L'ÚS I LA PRODUCCIÓ D'EINES EN EL CAS DE L'HOME I EL DELS ANIMALS. LA INCÒGNITA DELS HOMÍNIDS

Els enfocaments experimentals actuals demostren que la major part dels mamífers i dels ocells són prou intel·ligents per a aprendre a fabricar i utilitzar eines senzilles en unes condicions de laboratori [és a dir, trets del seu medi ambient i col·locats en unes condicions diferents de les habituals]. La capacitat de fer-ne i utilitzar-ne en règim de llibertat es manifesta menys pel fet que la major part dels organismes se les poden compondre sense requerir ajudes artificials. La selecció natural els ha adaptat a llur hàbitat dotant-los de parts somàtiques com ara el musell, les urpes, les dents, les peüngles i els ullals, però, a vegades, ha afavorit l'ús d'eines com a mitjà normal d'existència, fins i tot entre els insectes (HARRIS, 1981 : 67).

Els exemples d'utilització d'instruments per una gran diversitat d'espècies animals no són rars: des de l'elefant que agafa una branqueta amb la trompa per rascar-s'hi l'esquena fins a diferents espècies d'aus que manifesten la predisposició d'èmprar un ajut artificial que accentui l'eficàcia del bec, com és el cas de l'aufrany (varietat petita de voltor), que trenca els ous d'estruç fent servir pedres que maneja destrament amb el bec.

En totes aquestes circumstàncies d'utilització d'instruments per ocells o per mamífers sempre sol haver-hi l'estímul d'una recompensa immediata, que desencadena l'acció d'agafar o fer servir un objecte per obtenir un resultat. Pot ésser que, trobant-se en una situació semblant, l'animal repeteixi l'acció amb la qual obtingué un benefici i que l'acu-

mulació d'assaigs es converteixi en una habitud. Els animals, semblantment als homínids i al mateix home, aprendrien, doncs, a recórrer a un ajut quan la situació pot traduir-se en l'obtenció de quelcom que atreu llur apetit o serveix per a resoldre una necessitat immediata. És molt possible que aquesta capacitat de resposta dels organismes davant d'un estímul sigui potenciada per l'aprenentatge i per la sociabilitat, com és evident en el cas del pinsà, que extreu insectes amagats a l'escorça dels arbres o a llocs inaccessibles manipulant una branqueta amb el bec; però, en canvi, si hom cria el pinsà aïllat, ignora com pot servir-se'n.

Per tal d'estudiar més bé el fenomen de l'aprenentatge, els etòlegs l'han classificat en unes categories diferents, entre les quals destaquem: l'*habituació* (desaparició de resposta a un estímul quan es presenta repetidament i no va acompanyat de cap efecte beneficiós o perjudicial); el *tempteig*, o aprenentatge per assaig i error (cas de l'animal que es mou d'un lloc a un altre explorant el medi que l'envolta: si, per casualitat, l'aixecament d'una pedra deixa al descobert un insecte o un cuc alimentós, repetirà l'acció; i si aquesta continua proporcionant-li un bon resultat, l'animal aprèn a realitzar aquesta norma de conducta en trobar-se en una situació semblant); i, a l'últim, l'aprenentatge més complet, l'aprenentatge *per comprensió* (cas del ximpanzé tancat en un recinte del sostre del qual penja un raïm de plàtans i on, per terra, hi ha unes quantes caixes de fusta de mides diferents amb les quals l'animal juga. La primera cosa que fa el ximpanzé és saltar per mirar d'agafar els plàtans. Després d'alguns intents infructuosos, cansat, s'asseu en un racó, on sembla meditar tot desentenent-se, en aparença, del problema. Però, al cap d'una estona, de sobte, s'incorpora i apila les caixes, i així arriba a obtenir la fruita).

L'aprenentatge per comprensió pot definir-se com la capacitat de combinar dues o tres experiències d'aprenentatge separades en el temps que produeixen una resposta nova, amb la qual s'obté la finalitat desitjada. A l'exemple anterior, el ximpanzé combina les seves experiències precedents de manipulació de les caixes amb l'experiència de constatar l'alçada en què hi ha situats els plàtans fins a obtenir una resposta adequada per al problema. L'aprenentatge per comprensió, del qual s'han comprovat exemples no sols entre els primats, sinó també entre molts altres mamífers i ocells, pot considerar-se com un veritable comportament intel·ligent. La intel·ligència humana (...) no seria altra cosa que una expressió en grau superlatiu d'aquest tipus d'aprenentatge (CRUELLES, 1983 : 30 i s.),

aprenentatge que, al paràgraf dedicat a comentar l'activitat conceptual, qualificàvem com la *capacitat d'establir relacions entre situacions i objectes aparentment desconnectats els uns dels altres*.

Havent vist les diferents menes d'aprenentatges i els resultats obtinguts amb llur aplicació, se'n dedueix que un dels complements de la intel·ligència i, també, una qualitat inherent al desenvolupament del

cervell és la *memòria* o capacitat de recordar allò que ha succeït en el passat en unes ocasions semblants a la situació viscuda en el present.

Encara que els pòngids, i, entre ells, sobretot el ximpanzé, són prou intel·ligents per a fabricar i fer servir utensilis (vegeu els nombrosos exemples explicitats a HARRIS, 1981 : 67 i s.), llur anatomia i llur manera normal d'existència no els indueixen a emprar un gran repertori instrumental: pedres, pals prèviament netejats de branquillons i fulles, esponges per a beure i rentar-se fetes amb un grapat de fulles, espantamosques construïts amb una fulla grossa travessada a l'extrem d'una vareta, etc., utilatge sembre elaborat amb una gamma reduïda de materials que són els que estan a l'abast en el medi arbori on solen viure. De tota manera, malgrat el nombre limitat de materials, és molt significatiu adonar-se que en l'elaboració d'eines per part dels animals hi ha implícites una selecció matèrica i una tècnica que, tot i ésser molt rudimentària, respon perfectament a l'adequació de l'instrument a la finalitat que cal assolir.

Així i tot, és indubtable que, entre els simis, la participació de la mà en l'ús d'un instrument és molt intermitent i és inhibida per la importància de les extremitats davanteres en la locomoció (la qual impedeix dedicar una atenció regular a l'estri emprat o fabricat i el seu ús continu), circumstància que incideix en la conducta dels pòngids i afavoreix el llançament d'objectes més que no pas llur subjecció amb la mà quan, davant la presència d'un intrús, recorren a l'apedregada o a tirar-li fruits, pinyes, pals, etc. És clar que llançar un projectil només implica una pèrdua momentània de la possibilitat de córrer o d'enfilarse en un arbre si, de veritat, un perill amenaça, recurs que seria difícil si la mà estigués ocupada.

El desplaçament sobre les quatre extremitats també afecta la qualitat dels utensilis emprats pels pòngids, ja que el fet de traslladar-se i d'abandonar l'estri subjectat impedeix millorar-lo tècnicament per manca d'atenció. Per aquesta causa l'instrument sempre presenta un aspecte tosc i no experimenta cap variació sensible que tendeixi a incrementar-ne el rendiment.

Els pòngids en general i els ximpanzés en concret estan dotats i preparats, doncs, per a utilitzar un objecte o cosa o per a convertir-lo en una arma o un projectil, i ho faran àdhuc amb una gran precisió ja que solen tenir una punteria, en alguns casos, mortífera. Però és indubtable que es tracta d'un ús ocasional, de resultes del contacte amb el medi i com a resposta immediata a una situació perillosa o beneficiosa, sense introduir gaires variacions en el model d'instrument emprat correntment, la qual cosa no exclou pas la possibilitat de poder-lo millorar o adaptar si es produeix una modificació de l'hàbitat. Tal fet no acostuma a succeir sovint i, en cas de variacions, aquestes exigeixen un llarg període temporal per a ocasionar unes alteracions sensibles. D'aquí que el règim de captivitat introdueixi unes noves normes de conducta en la utilització i/o la fabricació d'estris pels pòngids.

Per exemple, els ximpanzés situats fora de llur hàbitat eixamplen amb una gran facilitat llur repertori d'utilització d'eines segons les circumstàncies, els materials nous de què disposen i els problemes que el medi els planteja. I aquesta conducta, resultat d'una adaptació i d'una avaluació estretes de l'entorn, és summament significativa perquè permet calibrar la predisposició envers la confecció i l'ús d'utilatge dels australopitecs, els quals, sovint, variaven llur horitzó natural en funció del desplaçament per les sabanes oriental i sud-africana.

Però, abans de plantejar-nos la possible utilització d'estrils pels homínids, recapitem algun dels aspectes comentats ja que ens ajuden a precisar les causes que han afavorit la producció d'eines entre els homes comparada amb la conducta dels animals.

Entre els múltiples incentius, destacaríem l'extrema sociabilitat de l'ésser humà, que afavoreix l'aprenentatge continu, facilitat tant per l'exemple com pel llenguatge. També el creixement adequat del cervell, posat de manifest per la seva grandària, ha permès una intensificació de les qualitats intel·lectuals adscrites a cada àrea cervical. El volum menor del cervell dels mamífers i dels ocells en redueix considerablement la capacitat de retenció i també de relació, ambdues necessàries per al correcte funcionament intel·lectiu, del qual depèn en gran part la capacitat d'adaptació a medis bioclimàtics diferents i distants del lloc habitual de residència. No oblidem que la necessitat és el que determina la conducta, i, si les necessitats no varien a causa de les modificacions introduïdes en l'hàbitat, no hi ha cap motiu per a recórrer a l'ús d'instruments altres que els emprats correntment. Per això HARRIS (1981 : 70) comenta: «Perquè l'ús d'eines es converteixi en part integral del repertori de conducta d'un animal, ha de contribuir a la solució de problemes quotidians que l'animal no pot resoldre si recorre al seu propi cos»; i, si els problemes quotidians no canvien amb una certa regularitat, els animals no tenen cap raó per a adoptar una solució instrumental nova. Aquest raonament justificaria l'utilatge reduït emprat pels animals.

En canvi, per als éssers humans la situació es presenta d'una manera ben diferent perquè disposen d'una anatomia ben limitada i es troben envoltats per una gran varietat de situacions ambientals i davant unes noves necessitats originades pel desplaçament bípede, potser, durant un quant temps, continu i, segurament, cíclic (situació recollectora-caçadora). Pensem, per exemple, en l'enorme esforç adaptador fet per l'*Homo erectus* quan s'estengué per les regions del planeta que, aleshores, entre un milió i cent mil anys enrera, estaven en condicions de ser ocupades i en la diversitat de climes, de territoris i de productes naturals que conegué i dels quals sabé treure profit.

Hi ha, per tant, en el cas de l'home una relació immediata entre la limitació corpòria, les noves necessitats i la diversificació de l'utilatge que li permeté convertir el nou espai físic en el seu territori. Contràriament, la major part dels animals, donats llurs modes regulars de vida i

l'escassa varietat de l'entorn físic en què viuen, en tenen prou amb els escassos instruments que fan servir perquè l'organisme que han heretat a través del procés d'adaptació i de selecció natural els basta. Per tant, la pròpia morfologia i l'escassa varietat de les necessitats són el que els imposa l'ús ocasional d'eines, tal com hem comprovat en el cas dels pòngids, que, servint-se de les extremitats davanteres per a agafar i per a desplaçar-se, estan obligats a prescindir de l'utilatge des del moment que, aconseguit llur objectiu o no, canvien de lloc.

Cal assenyalar aquí, una vegada més, la transcendència del fet d'incorporar-se i de desplaçar-se damunt les cames, que ha introduït uns canvis fonamentals en el comportament de l'home. I un dels grans avantatges fou comptar amb la mà com a instrument prènsil, esdeveniment excepcional que féu escriure a FISCHER (1967 : 16): «La mà és l'òrgan essencial de la cultura, l'iniciador de la humanització», i, si més no, almenys a l'origen de la seva utilització, possiblement permeté a algun australopitec emprar *contínuament* un bastó per a ajudar-se a caminar i vèncer la dificultat de l'*insòlit* desplaçament bípede. El gran avantatge que introdueix la qualitat prènsil de la mà és que, tot i sostenir una eina, i contràriament al que passa als pòngids, no impedeix desplaçar-se, l'activitat de recerca de l'aliment o aplicar a l'estri una atenció contínua que permet millorar-lo.

Però aquesta capacitat d'agafar i emprar una eina ja fou pròpia de l'australopitec, i, no obstant això, hom no el considera un *Homo habilis*, un productor d'eines, categoria que permet passar de l'homínid a l'home. Malauradament, les possibles eines utilitzades i produïdes per l'australopitec no s'han conservat. No deixa de ser, però, una possibilitat que l'australopitec, semblantment als pòngids, utilitzés o fabriqués una gamma variada d'utensilis, bastons o pals, i emprés correntment pedres amb una intenció variada per bé que imprecisa.

És lògic pensar que, si l'australopitec tenia unes mans, devia ser amb una finalitat concreta, i sabem que la possibilitat manual de manipulació de la matèria és implícita en l'aparició de l'òrgan prènsil. I, si no, de què hauria servit l'alliberament de les mans? Sobretot quan sabem, d'acord amb les teories de Lamarck, que la funció és el que crea l'òrgan i que l'òrgan esdevé destre (capacitat prènsil, tàctil i tècnica) amb la pràctica d'alguna activitat. A més, si l'experiència és el que atorga el coneixement i la capacitat de fabricar una eina, qui realitzà aquest treball experimental que permeté a l'*Homo habilis*, en un moment donat, elaborar una eina? El coneixement del material petri i l'habilitat tàctil de la mà, posats en relleu per l'*Homo habilis*, d'on procedien?

És possible que el tipus de vida recollector i caçador d'animalons petits, propi dels australopitecs, fes adient utilitzar pals per a cavar o per a caçar, o emprar closques de tubercles i tot per a transportar les granes o els fruits recollectats o per a proveir-se de reserves líquides que apaivaguessin els efectes ardents de la calor de la sabana. Per

desgràcia, la fusta i les matèries vegetals són materials peribles i, així, no s'ha conservat cap rastre de la possible habilitat manual de l'australopitec. Quant al possible material petri transformat o utilitzat pels homínids, la incertesa és aguditzada pel fet que als indrets amb les primeres restes lítiques treballades (gorja d'Olduvai –Tanzània–, vall del riu Omo i llac Turkana, abans llac Rodolf –Etiòpia [vegeu p. 8]), en els quals l'australopitec era present, també s'hi han trobat les restes dels primers *Homo habilis*. Però, de fet, malgrat la manca de dades fiables, no resta anul·lada la possibilitat productora dels australopitecs atès que, tal com expressa Marvin Harris, «aquests no necessitaven ésser més intel·ligents que el ximpanzé per tal de fer servir habitualment pals i projectils per a defensar-se dels depredadors, pedres per a aixafar ossos i esqueixar la pell i bastons per a extreure arrels i tubercles» (HARRIS, 1981 : 70).

Pot molt ben ésser, doncs, que l'australopitec, com l'*Homo habilis*, fabricqués i emprés algun tipus d'utilatge i disposés d'unes tradicions socials i culturals fermament arrelades a través dels milions d'anys durant els quals en comptabilitzem l'existència. Tanmateix, indicis i suposicions no permeten introduir unes denominacions diferents de la d'homínid, i, així, l'inici de la història del veritable home fou atribuïda a l'*Homo habilis*, resultat de la confluència de tres grans capacitats: la conceptual, la parla i la destresa manual.

EL TREBALL ARTESANAL

La capacitat manual introdueix en la història evolutiva de la humanitat la possibilitat d'elaborar substituïts o òrgans artificials que compensin les mancances i les limitacions de l'organisme humà, sobretot a partir de l'aparició de l'*Homo sapiens sapiens*, l'organisme del qual, aparentment, s'ha estabilitzat sense apreciar-s'hi unes modificacions importants.

Amb el treball artesanal, el fet humà apareix amb tota la seva gamma de possibilitats existencials i culturals i l'eina es converteix en un signe de progrés racional de l'home i de la seva capacitat d'enfrontar-se amb el medi per tal d'extreure'n l'aliment i dotar-se de tot allò que requereix el seu organisme. L'eina és, doncs, un factor de desenvolupament personal i social que fomenta l'aprenentatge, l'organització del sistema econòmic derivat del treball i l'ampliació acumulativa de coneixements o cultura. Amb la fabricació sistemàtica d'utensilis, l'home ha imposat el seu domini sobre l'entorn, i l'eina apareix com un element de mediació entre la natura i l'home i és l'expressió fidedigna de la notable superioritat conceptual de què està dotat l'ésser humà. En efecte, hem vist com els pòngids eren capaços de percebre la solució d'un problema immediat i d'improvisar, ocasionalment, una eina per a resoldre una situació determinada, «però *concebre* la idea de tallar una

pedra o un pal per utilitzar-los en una *futura eventualitat imaginada* supera la capacitat mental de qualsevol espècie coneguda de simi». Per tant, un tret distintiu i definidor de l'home és «*la capacitat del pensament conceptual* enfront del *pensament* principalment *perceptual* dels simis i dels altres primats» (READ, 1965 : 72). I la conseqüència directa d'aquesta superioritat conceptual és la posada a punt del treball artesanal, que té com a repercussió l'aparició de l'eina i, per tant, de l'objecte.

L'eina és, en conseqüència, la manifestació explícita de la capacitat transformadora de l'home i, com a tal, la seva presència constitueix un fet insòlit que fonamenta la història en tota la gamma variada d'enfocaments possibles, puix que l'eina pot ésser interpretada, des del punt de vista merament tècnic, com a element determinant de la constitució de les classes socials, com a explicitació de l'evolució experimentada pel saber o la cultura o, simplement, com a instrument que permet l'aparició de l'objecte, amb el qual l'anàlisi es multiplica ja que afavoreix, per exemple, tant l'estudi etnològic com l'artístic. És per això que l'eina i l'objecte estan íntimament associats amb la història dels homes, i qui diu història diu producció, és a dir, la materialització concreta de la capacitat conceptual i transformadora de l'home que, amb paraules fixades pels historiadors, resta sintetitzada en el nom de treball artesanal.

Dos tipus d'activitat intervenen en el treball artesanal: l'anímica o interna, que es manifesta en el *pensament conceptual* i/o el raciocini, i és la resultant de l'*aplicació del saber pràctic* a instàncies d'un objectiu prefixat; i l'externa o *producció*, que seria el conjunt d'activitats que conformen l'objectiu a atènyer: la fabricació d'eines o d'objectes. L'objectiu de l'artesanaria seria, en conseqüència, obtenir una eina o un objecte valent-se de les mans encara que, posteriorment, s'utilitzin eines per a produir objectes. La manualitat i l'esforç muscular són, per tant, unes característiques bàsiques del treball artesanal.

ELEMENTS CONSTITUTIUS DEL TREBALL ARTESANAL

L'activitat productiva artesanal té uns components bàsics que comprenen dos sectors: el del coneixement pròpiament dit i el de l'acció o treball productor.

En l'àmbit del coneixement, quan ens hem referit al saber primitiu, l'hem definit com una ciència del concret basada en la percepció directa de la realitat immediata, còpsada i valorada per mitjà dels sentits. Com a ciència del concret, hem diferenciat el saber pràctic del teòric i hem especificat que una de les característiques d'aquesta ciència era l'exigència d'ordre, concretada en la necessitat d'inventariar els components de la natura a fi de poder-ne deduir les qualitats i els usos possibles. D'aquí hem inferit que un dels objectius prioritaris del saber primitiu és de caràcter pràctic perquè respon a instàncies derivades de la satisfacció d'unes necessitats orgàniques, caràcter pràctic que fona-

menta la selecció dels productes naturals i llur transformació i determina l'orientació eminentment *utilitària* de l'activitat artesanal.

El concepte de producció ens situa en el terreny de l'acció i, considerat àmpliament, engloba tots els objectes elaborats per l'home. Nogensmenys, en puntualitzar que es tracta de l'artesanal, hem d'assenyalar unes característiques que ens precisin a quina producció ens referim. Segons el nostre parer, i amb la visió del segle XX, la producció artesanal comprèn tots aquells objectes en l'elaboració dels quals la incidència manual és prioritària amb independència de la utilització major o menor d'eines o d'aparells mecànics que puguin estalviar l'esforç muscular. Així, la producció artesanal té sempre un component humà, entenent com a tal la participació de l'home en el procés productiu, bé directament, bé mitjançant un instrumental que, en darrer extrem, pot ésser relativament mecanitzat.

Utilitat i *manualitat* són, en conseqüència, dues característiques inherents a l'activitat artesana. La primera ens situa en l'ordre del saber pràctic, és a dir, en la determinació del que és útil o no, mentre que la segona ens introdueix en el mateix procés del treball. El caràcter utilitari del treball artesanal és explicat per la *intenció*, que és a la base del que hom es proposa realitzar, i marca la direcció a seguir del treball productiu, i la *idea* que concreta conceptualment l'acció equival al projecte o pla a seguir, que canalitza la producció. La intenció i la idea productora, per tant, queden contextualitzades dins els paràmetres d'*una saber pràctic*, fonamentat en l'experiència i transmès per les vies oral i de l'exemple mitjançant el nucli familiar-comunitari.

La intenció i la idea encarrilen l'activitat productora, que, com a tal, es concreta en uns materials per tal d'aplicar-los la tècnica de transformació adequada. Pel que fa a aquest aspecte, la història de la humanitat és molt il·lustradora de la tendència humana a aprofitar i transformar els productes que la natura posa al seu abast sota l'impuls d'unes necessitats que només poden satisfer-se amb la posada a punt de la capacitat productiva. És innegable que la visió de la història pot ésser enfocada des de múltiples punts de vista, i un és que la història de la humanitat, al capdavant, és la història d'unes necessitats i dels mitjans per a satisfer-les; o, cosa que és el mateix, és la història del coneixement progressiu del planeta Terra, de la descoberta dels materials que poden ser útils a l'home i dels mitjans per a transformar-los.

Tal com assegurà Julio Caro Baroja en unes declaracions fetes recentment a la televisió, el progrés tècnic potser ha estat o és més important per a la humanitat que no la ideologia, ja que és molt possible que la segona sigui un resultat de l'evolució tècnica i que l'estructuració de la societat obeeixi més a uns principis derivats de l'organització del treball productiu que als esquemes mentals interpretatius de caràcter sòcio-cosmològic. Almenys des del punt de vista de l'evolució orgànica i de la successió dels fets històrics, és ben cert que el treball, la tècnica i l'economia, amb tot el reguitzell d'adaptacions socials que comporten,

han precedit la constitució d'un corpus d'idees que han donat una dimensió transcendent a l'ésser humà (vegeu l'apartat "Condicions històriques requerides per al sorgiment de l'art", p. 92).

No és sorprenent, doncs, que la història de molts aspectes de la humanitat se sintetitzi en la recerca i la valoració contínues de *materials* nous, en la descoberta i la posada a punt dels *principis tècnics* que permetin transformar-los i en l'*organització del treball* que faciliti el rendiment. I, com a contrapartida d'aquesta activitat contínua, la història seria el resultat d'una progressiva divisió social del treball, que, en el cas que ens ocupa, afectà l'àmbit artesanal. Donada llur importància, analitzarem ara cada un d'aquests aspectes separatament.

L'observació metòdica i sistemàtica dels materials presents a la natura i el coneixement de llurs qualitats foren imprescindibles per a arribar a trobar el tractament tècnic adequat que en facilités la transformació en una eina. Una de les característiques de l'home que el diferenciaven dels altres animals és el fet d'haver-se interessat per totes les matèries naturals presents en els diversos hàbitats en què s'ha instal·lat.

Contràriament als ximpanzés, i amb ells els pòngids, que només han fet servir un repertori matèric molt limitat i circumscrit a llur territori específic, l'home ha manifestat tenir una gran curiositat que l'ha portat a experimentar les possibilitats d'ús d'una gran quantitat de materials que, per una causa o una altra, han cridat la seva atenció. Amb això ha mostrat posseir un alt grau d'adaptació al medi i un sentit explorador innat per al qual està magníficament dotat des del punt de vista corpori: capacitat intel·lectual i instrument manual i tàctil apte per a recollir i afavorir l'anàlisi matèrica, complementada amb l'observació aguda de la visió. Hom pot afirmar que l'ésser humà ha experimentat i, pràcticament, fet servir tots o quasi tots els elements que ha trobat al seu entorn i que la història és una crònica testimonial d'aquest interès indagatori. Si bé en un moment donat l'home ha estat recol·lector i caçador, i la seva unívoca especialització alimentària li ha permès descobrir l'eficiència de l'eina, és ben veritat que, una vegada descoberts els beneficis de l'utilitatge, això l'ha situat en una línia progressiva i creixent d'*especialització diversificada* a mesura que coneixia materials nous, en descobria les possibilitats i trobava la *tècnica* idònia per a transformar-los.

La història dels materials és la història de l'aventura humana, des dels primers bastons que pogueren fer servir els australopitecs i l'interès per la pedra de l'*Homo habilis* fins al descobriment dels metalls neolítics i les possibilitats enriquidores de l'urani en l'actualitat. Aquest interès pels materials s'estén, avui dia, àdhuc fora del nostre planeta, i els viatges espacials no deixen d'aportar-nos informació sobre uns nous elements siderals que podrien resoldre i satisfer nombroses necessitats si la humanitat tingués uns objectius justos i clarament definits.

Els materials ens mostren el tipus de vida i les possibilitats explota-

dores de cada generació i la mateixa circumstància d'haver servit per a estratificar, en un moment donat, la història en relació a llur descoberta (Edat de la Pedra, del Coure, del Bronze, del Ferro...) és un índex alt de llur importància en la vida dels homes. Pensem, un moment, en un exemple molt pròxim a nosaltres que ens pot facilitar la comprensió dels canvis introduïts per la descoberta i l'explotació d'un material (encara que aquest sigui prefabricat) com és el cas del plàstic. És innegable que la seva aparició en la nostra societat durant els anys seixanta desplaçà els estris fets servir als nostres habitatges i, en un tres i no res, les polides i tradicionals vaixelles esmaltades foren substituïdes per les homònimes plastificades, amb unes qualitats considerades aleshores insuperables.

La vida dels homes de tots els temps és ben cert que ha estat mediatitzada per la successió ininterrompuda de matèries noves que han introduït modes, tant en les èpoques més reculades de la humanitat com en la neolítica, l'Edat Moderna o l'actual. Respecte a això, l'home no ha canviat gaire el seu comportament o les seves preferències: la *novetat* sempre ha existit i els materials, convertits en signe del temps, han estat una de les maneres com s'ha fet sentir la persistent inclinació humana envers el que era o és nou.

L'interès, perpètuament renovat, envers els materials ens revela l'esforç clarificador realitzat per l'home primitiu (vegeu "El saber primitiu i l'organització social", p. 38), esforç per tal de determinar les propietats dels nous espècimens matèrics (minerals o vegetals) a fi d'aplicar-los la terminologia més adequada, semblantment a com s'ha establert la taula de classificació dels elements, posada a punt per Mendelejev, o, en la botànica, l'elaborada per Mendel, que han permès descobrir i precisar les qualitats d'un gran nombre de matèries desconegudes, minerals o vegetals.

Una llista, encara que sigui molt incompleta, dels materials recollits i emprats durant el paleolític i el neolític ens pot mostrar d'una manera convincent una de les vies de coneixement que han permès a l'home estendre el seu domini sobre la natura, ja que la recerca matèrica sempre ha obeït a l'impuls d'alguna necessitat, i quan l'atzar ha estat el que ha desvetllat alguna possibilitat explotadora no sospitada, l'home ha sabut, immediatament, treure'n rendiment.

La fusta, la fibra vegetal i la pedra és molt possible que hagin estat els primers elements en els quals s'ha interessat; potser, en un principi, inconscientment en el cas de l'ús hipotètic a què al·ludíem en parlar dels australopitecs. Però no podem afirmar-ho en el cas de les matèries orgàniques perquè no n'ha quedat cap rastre i, pel que fa a la pedra, les dades fiables aconsellen atribuir-ne la utilització a l'*Homo habilis*.

Així, l'explotació dels minerals i de les substàncies orgàniques conservades començà a ésser un fet ara fa 2,5 milions d'anys. A partir d'aquell moment l'home del paleolític féu servir tots els materials que fou capaç d'adaptar a les seves necessitats: les diferents classes de

matèries lítiques i terroses seleccionades per l'*Homo habilis* (quars), per l'*Homo erectus* xinès (quars, marès, sílex, calcedònia), indonesi (boles de roques volcàniques) i europeu (sílex, quarsita, quars i ocre) i per l'*Homo sapiens sapiens* (una gran varietat de colorants, com l'ocre-hematites, argiles ferruginoses i la pirolusita), com també l'ús escalonat en el temps de l'os, l'ivori, els ullals i les dents de procedència diversa, les banyes del toro salvatge, del bisó i de diferents classes de cèrvids, la pell i els tendons... Dins l'àmbit neolític del Pròxim Orient trobem la descoberta del fang, la utilització de l'obsidiana, la moroxita, l'apatita, la calaita o variscita, el betum i el lapislàtzuli i l'ús dels metalls (coure, plom, argent, or, estany, ferro...).

A més de les necessitats immediates que podien ésser resoltes amb l'emprament d'uns elements determinats, els motius que impulsaven la recerca i la identificació de les propietats dels materials no sempre foren de caràcter utilitari, relacionat amb constreyniments de tipus orgànic, sinó que també van poder obeir a un impuls imprecís en què els límits entre la pura curiositat, l'interès profund per tot el que es relacionava amb la natura i les exigències de tipus ornamental i cultural no són ben definits.

És el cas, per exemple, dels materials *insòlits* recollits per l'home de Neandertal, trets a la llum a la cova de la Hyène –una gran conquilla en espiral fossilitzada d'un mollusc de l'era secundària, un políper en forma de bola de la mateixa època i blocs de pirites de ferro de formes rares–, o les diverses menes de petxines recollides a la Mediterrània durant el paleolític superior i traslladades a coves del centre de la França actual on habitava l'home de Cromanyó. Aquest últim també havia arreplegat blocs de pirita, una gran varietat de fòssils, cristalls de quars i galena, alguns elements dels quals foren integrats als seus santuaris. És versemblant que aquests materials no oferiren una aplicació immediata en aquells moments, sobretot pel que pertoca a les pirites de ferro, que no tingueren un ús específic fins uns quants mil·lennis més tard, però és indubtable que, essent una forma desconeguda, havien cridat l'atenció dels homes primitius i la circumstància d'haver-ne incorporat als recintes religiosos es podria deure al fet d'atribuir-los un valor màgico-religiós.

Dins els esquemes d'una mentalitat primitiva, afaiçonada en gran part per la informació subministrada pels sentits, aquests materials rars posen al descobert un interès inicial envers la morfologia, el color, la textura, etc., que guiaren la recerca dels homes del paleolític mitjà i superior, fins que, en un moment donat, hom en descobria la possible utilització pràctica, cas de la galena (mineral de plom) i de les pirites, a què abans alludíem, i del ferro meteòric, descobert molt més tard, en tombes egípcies de poc abans del III mil·lenni. Mentre se n'ignorava la utilitat, la *cosa* es destacava per la raresa del perfil o del color o per qualsevol altra propietat que la diferenciés de la resta dels materials coneguts, i és evident que el sentit lògic i cosmogònic del pensament

primitiu, molt influït per l'afany classificador, havia d'atorgar-li un valor o un significat d'acord amb el caràcter insòlit que presentava. Per tant, no obeeix a un excés imaginatiu el fet que s'atribuís a aquestes matèries unes propietats medicinals, màgiques o transcendents per raó de la sorpresa i la curiositat que desvetllaren.

Aquesta norma classificadora o ordre era preferible al desordre (en aquest cas, desordre equivaldria a estar fora de la norma, a l'insòlit o rar), i també devia aplicar-se als humans, puix hom desenterrà una dona paleolítica amb una malformació congènita de asimetria facial molt marcada que degué causar respecte i admiració entre els membres de la seva comunitat; avui dia encara hi ha pobles, com els *nuer* a Àfrica, que consideren els bessons uns éssers d'origen sobrenatural, equiparables a les aus (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 227). Unes altres vegades la capacitat d'establir analogies era el que determinava unes qualitats sorprenents que tenien poc a veure amb les naturals. Així, per exemple, pobles neolítics del Pròxim Orient tractaven la petxina del cauri com un talismà que assegurava la fertilitat per la seva semblança amb la vulva (CHILDE, 1984 : 153).

Durant el neolític, els materials brillants o que es destacaven per la singularitat del color, com ara l'or, les pedres que anomenem precioses (cornerina, òpal, àgata, lapislàtzuli, turquesa...), l'ambre, etc., reberen també una atenció i unes atribucions especials, foren un motiu de recerca expressa i potenciaren enormement el comerç. S'han localitzat petxines procedents de la Mar Roja a llocs molt allunyats de la costa i les tombes egípcies contenen malaquita del Sinaí o del desert oriental de Núbia, resines de les muntanyes de Síria, obsidiana d'Anatòlia i de l'illa de Melos, a la Mar Egea, lapislàtzuli de l'altiplà iranià... A Sumer l'amazonita provenia de l'Índia o d'Armènia.

Quan el comerç no era factible, Egipte i uns altres pobles neolítics havien organitzat veritables expedicions per a proveir-se de les matèries requerides per a les necessitats artesanes, del ritu i de les cerimònies funeràries amb finalitat ornamental i medicinal; això quan el motiu de la recerca no era degut al caràcter màgico-protector que se'ls atribuïa. Així, amb el propòsit d'extreure el coure i la turquesa, periòdicament hom envià destacaments armats a la península del Sinaí equipats pel faraó, i solia fer-se el mateix per aconseguir la fusta de cedre o les resines portades del Líban i del nord de Síria. En alguns casos aquestes expedicions, que tenien l'encàrrec de localitzar materials rars i preciosos, contribuïren a descobrir zones ignorades i només atraients per llur possible riquesa geològica i facilitaren, en alguna ocasió, la descoberta de materials nous i dels principis tècnics per a treballar-los.

És el cas, per exemple, de la recollecció de la malaquita i la turquesa, compostos de coure i minerals acolorits i atractius per llurs virtuts màgiques i medicinals en el cas de la malaquita (carbonat de coure de color verdós, emprada en l'ornamentació dels ulls perquè hom li atribuïa el poder d'evitar les malalties oftàlmiques produïdes per les mosques

als països càlids [CHILDE, 1984 : 153]), que facilitaren la descoberta del mineral de coure i el seu posterior tractament metallúrgic. Finalment, assenyalarem les expedicions comercials empreses, en particular, pels fenicis, pels grecs i pels romans per a localitzar productes minerals, expedicions que afavoriren l'establiment de colònies a diversos punts de la conca mediterrània i que tingueren tanta transcendència en l'intercanvi cultural i l'avenç de la civilització a Europa.

La selecció dels materials, conforme a la intenció que orienta l'activitat productora de l'home, i la coneixença de llurs qualitats precisen i determinen la tècnica que permet la transformació de la matèria en una eina o un objecte. És molt possible que l'australopitec, com un esbós d'una idea i de l'aplicació d'una tècnica molt simple, hagués seleccionat pals punxeguts o n'hagués afilat la punta per travessar-hi animalons o per facilitar l'extracció de tubercles o d'arrels.

L'obtenció d'una eina punxeguda, no conservada en el cas de la fusta, porta implícit el concepte de penetració que serà facilitat per la duresa del material emprat. Si la materialització d'aquest principi no s'ha conservat en el cas dels australopitecs, sí que ho ha estat en el de l'*Homo habilis* ja que és subjacent en el gran nombre d'eines lítiques que produí i l'antecedent conceptual de les quals trobem testimoni en les banyes d'antílop, els ullals d'elefant, les banyes de bisó, les dents de tauró i les canines i les incisives de l'hipopòtam, localitzats juntament amb l'eina elaborat pel primer espècimen pròpiament humà. Aquestes peces anatòmiques mostren clarament que l'home primitiu havia descobert el principi tècnic inherent a la forma punxeguda com un resultat de l'observació dels efectes de les defenses dels animals, principi que es féu extensiu a l'aresta tallant, com sembla demostrar-ho la presència als jaciments d'una gran quantitat de petxines que devien tenir una finalitat utilitària barrejada amb l'ús possible d'algunes de forma especial com a talismà.

La conseqüència tecnològica és que *punxa* i *aresta* poden integrar-se en una unitat matèrica o eina i que són principis que poden ésser aplicats a d'altres materials independentment de la procedència animal. Pot molt ben ésser que l'*Homo habilis*, i potser també l'australopitec, hagués ja començat a seleccionar pedres punxegudes i amb arestes més o menys afilades que li permetessin caçar, tallar la carn i esmolar bastons, però la descoberta de la capacitat transformadora dels materials es féu efectiva el dia que, deliberadament, s'aplicaren els dos principis tècnics esmentats en la concreció d'una eina, concebuda i realitzada com a tal.

S'inicià així una seqüència cronològica de productes naturals, punxeguts o dotats d'una aresta tallant, que induí gradualment l'*Homo habilis* a incorporar aquestes característiques a objectes intencionalment conformats per a ésser emprats amb una finalitat utilitària. Així, a poc a poc, anaren apareixent diversos tipus d'estrís de pedra amb una forma deguda a l'acció humana. En general, són utensilis de diferents

classes de quars, marès i sílex obtinguts desprenent-los de la pedra natural. La roca o còdol és colpejada en un punt precís de la superfície fins a desprendre'n una ascla d'unes certes dimensions i es continua picant al punt escollit fins que s'aconsegueix l'utensili desitjat. Aquesta tècnica permet obtenir dos tipus d'instruments: l'ascla despresa i el nucli d'on procedeix, emprats, en general, com a raspador i com a destrat.

Les primeres eines conegudes i elaborades per l'*Homo habilis*, ara fa 2,3 milions d'anys, foren el *chopper* o còdol treballat amb extracció unifacial i el *chopping tool*, amb extracció bilateral, desenterrats a Omo (Etiòpia) i pertanyents a la cultura olduvaiana (vegeu p. 8). El *chopper* és l'eina més simple: s'obté una aresta tallant per mitjà d'extraccions successives en una cara del còdol (principi monofacial o noció de pla). El *chopping tool* és un còdol treballat amb una tècnica més complexa, car es fan extraccions en dues cares per obtenir el tallant (principi de simetria bifacial).

A partir de les descobertes fetes al jaciment d'Omo, les excavacions han proporcionat una varietat de nuclis, políedres, ascles i fulles que mostren una diversificació contínua de l'eina obtingut i un perfeccionament tècnic que, tot i enriquir la indústria lítica amb peces cada vegada més especialitzades, permet millorar el rendiment del material i incrementar el nombre de peces obtingudes. A Garba (Etiòpia) no sols han aparegut eines olduvaianes de còdols treballats, sinó també els primers bifaços i les primeres destrals, encara excepcionals i d'una tècnica arcaica, amb una antiguitat que es remunta als 1,5 milions d'anys. El bifaç exigeix una traça manual notable i suposa una millora tècnica considerable ja que incorpora el principi de simetria, tant bilateral com bifacial, com també la noció de volum.

Corresponents a la mateixa època, però a Europa, les peces pròpies de la cultura olduvaiana, treballades per l'*Homo erectus* pre-neandertal, han estat excavades a Chilhac (França), jaciment que ha proporcionat un *chopper*, un bifaç primitiu i un *chopping tool*. Chilhac és considerada la manufactura més antiga localitzada a Europa, amb una edat que voreja els 1,5 milions d'anys. També dins del paleolític inferior, a la cova de l'Aragó (Rosselló) s'ha localitzat utilitatge, d'uns 550.000 anys, de tipologia olduvaiana: còdols treballats (*choppers* i *chopping tools*), bifaços i una varietat de peces que mostren una diversificació notable (rascadors, raspadors, burins, perforadors...).

Durant el paleolític mitjà l'home de Neandertal desenvolupà l'anomenada cultura mosteriana, constituïda per un conjunt de branques industrials que, de fet, evolucionaren independentment i donaren origen a eines d'una tipologia variada (vegeu p. 11). L'aportació tècnica fonamental dels Neandertals fou la posada a punt d'un sistema descobert pels Pre-neandertals: el sistema levalloisià per a l'obtenció d'ascles, utilitzades com a rascadors i que, atès el seu gran nombre, caracteritzen aquesta cultura. La tècnica levalloisiana, de fet, permet l'obtenció

d'ascles, de làmines i de puntes, encara que els Neandertals s'especialitzaren en el primer tipus d'eina. Bàsicament, aquest sistema consisteix a preparar un nucli multifacial conformement a la peça que hom vol obtenir, treball preparatori que pressuposa una dosi elevada de capacitat abstracta; la tècnica levalloisiana

implica la tria d'un nucli ovoide aplanat, l'esboscament de la perifèria, l'escalaborn d'una cara mitjançant extraccions centrípètes, la preparació d'un pla de percussió preferent segons la forma desitjada per a l'ascla i, finalment, l'extracció de l'ascla. Cal, doncs, una successió d'accions tècniques preparatòries, prop d'una vintena, dirigides per la noció abstracta de l'ascla levallois que en resultarà, la forma i les dimensions de la qual estan predeterminades en certa manera en el nucli (LUMLEY, 1985 : 94 i s.)

prèviament i intencionadament projectat i condicionat. Aquestes ascles serviren majorment com a rascadors, eina típica del mosterià, d'una tipologia variada: rascadors laterals, bilaterals, bifacials, transversals, còncaus i convexos. El material lític mosterià es completava amb bifaços, còdols tallats, puntes i ganivets de dors i denticulats, eines pròpies del període següent.

Les millores tècniques introduïdes per l'*Homo sapiens sapiens* durant el paleolític superior afectaren el desenvolupament de la tècnica levalloisiana i la diversificació matèrica assenyalada per la gran quantitat d'eines obtingudes amb l'os i la banya de ren (vegeu p. 12). Comparades amb la mosteriana, centrada en l'obtenció d'ascles, les diverses cultures d'aquest període (châtelperroniana, aurinyaciana, gravetiana, solutriana i magdaleniana, vegeu p. 13) es destacaren pel predomini atorgat als burins i a les fulles o làmines lítiques obtingudes amb els nuclis allargats preparats amb el sistema levalloisià: «El perfeccionament de les incidències de la talla comporta un allargament del nucli i l'obtenció de vertaderes fulles, cada vegada més estretes i fines (...). La perfecció tècnica en el magdalenianà, vers l'any 12000, permetrà obtenir uns quants centenars d'eines amb només dos o tres quilos de sílex treballat» (LUMLEY, 1985 : 95) o nuclis prèviament preparats.

Com a reflex de l'elevat domini tècnic i de la traça assolida per l'*Homo sapiens sapiens*, és destacable la dificultat inherent a l'obtenció de fulles «cada vegada més estretes i fines», qualitats que impliquen la facilitat de trencament i, alhora, la pèrdua de l'ingent treball implícit en la preparació dels nuclis. Conformement a la successió de cultures, l'instrumental lític més característic fou el ganivet de Châtelperron, els raspadors durant l'aurinyacià i el perfeccionament de la talla de les puntes (puntes de cara plana) i de les fulles («de llorer», «de salze», «d'osca») en el solutrià, mentre que, durant el magdalenianà, predominaren els rascadors en la varietat de puntes o fulles petites.

Un avenç tècnic notable del paleolític superior fou la gran diversificació de l'utilatge aconseguida amb el treball de l'os i de la banya de

ren, com ara les puntes de base clivellada, les losànquies i les atzagaies de l'aurinyacià, l'agulla amb trau del solutrià i la diversitat tipològica de les atzagaies, de les barretes semicilíndriques, dels protoarpons (de dentat curt), dels arpons (de dentat llarg i amb una o dues fileres) i dels hams del magdalenian.

Enfront del món neolític, amb la seva pluralitat de recursos, el món dels caçadors paleolítics tenia uns mitjans molt limitats (...). La caça és mòbil i la seva abundància és aleatòria. Per això, els caçadors paleolítics multiplicaren i diversificaren llur utilitatge, assolint un alt tecnicisme (...). [En la complexitat de llur utilitatge] trobem instruments especialitzats, en pedra, com els burins o les puntes de fletxa, o en os; com els propulsors o els arpons. Es tracta d'unes tècniques molt avançades i solament limitades pel coneixement de la matèria prima. Però pensem per un moment el que representa el descobriment fet pels solutrians de l'agulla d'os amb forat, que, malgrat la seva simplicitat, ens assegura l'existència d'un art o d'una artesanía del vestit i que (...) perviu encara en els nostres dies (RIPOLL, 1981 : 14 i s.).

Fins ara hem destacat com a característiques inherents a l'activitat productiva paleolítica la *utilitat*, la *manualitat* i l'*especialització*. Nogensmenys, és indubtable que el treball productor, bàsicament artesà, requereix un lloc físic per a realitzar-se, puix que la fixació en el territori és, justament, la condició necessària per al tipus de producció considerat com a artesanal. I és així perquè la producció artesanal és un concepte estretament vinculat al de *taller* ja que, incrementant-se la població, les necessitats augmenten i cal, en conseqüència, establir un règim de treball continu per tal d'intensificar la producció especialitzada de l'utilitatge i dels objectes.

L'aparició de la unitat productiva anomenada taller implica una transformació gradual de les condicions de treball. La més destacable és l'*especialització*, dins d'un règim econòmic de caire familiar, característica diferenciadora de l'artesanal en relació al sistema productiu en què el productor mateix pot desenvolupar una activitat merament manual i treballar qualsevol material, com també fabricar tota mena d'objectes. És innegable que el progrés tècnic i la perfecció formal de l'eina o de l'objecte obtingut, independentment de la traça manual de l'artesà, depenen en gran part de l'especialització.

En efecte, l'especialització suposa centrar l'activitat productora en un sol material, que requereix un tractament professional i tècnic específic i del qual deriva un cúmul de coneixements englobats en el nom d'*ofici*. En aquesta situació, el productor no fabrica tot allò que necessita; sols produeix els objectes o utensilis que, per la seva pròpia activitat o pels materials que li facilita l'entorn natural en què viu, està en condicions favorables d'obtenir a bon preu.

Dins d'un procés de perfeccionament evolutiu, l'especialització en el treball d'un material i en una tècnica o ofici, al seu torn, crea les

condicions idònies per al desenvolupament total de l'artesanat, que té com a objectiu prioritari, no ho oblidem, *incrementar el nombre d'objectes produïts*, objectiu que només podia aconseguir-se mitjançant l'aplicació de l'especialització. Com a millores derivades de l'especialització i inserides en el mateix procés productiu, destacaríem la *producció en sèrie* dels objectes i les eines i la *divisió del treball* consegüent, millores bé assumides per un sol artesà, bé realitzades per diversos artesans dins d'un mateix taller, en principi, de caràcter unifamiliar (VALLÈS, 1985 : 146 i s.).

Especificades les característiques que conformen l'activitat artesana, el problema plantejat radica a saber si aquestes condicions es donaren durant el paleolític i si, per tant, la producció de pedra, d'os, de fusta, d'ivori, de banya..., pot ésser considerada com a artesanal. Fins ara hem comprovat com el caràcter utilitari i l'especialització, tant matèrica com tècnica, formaven part de l'activitat paleolítica i que, per tant, encara que fos parcialment, hom pot atribuir-li el títol d'artesania. De tota manera, també hem observat una gradació creixent de l'especialització a mesura que el temps transcorria, la qual cosa ens fa pensar que, si durant el paleolític no es donaren totes les condicions amb què hem precisat l'activitat artesanal, sí que, almenys, hom pot afirmar que aquesta comença amb l'*Homo habilis*. Per tant, per a poder avaluar l'artesania, és necessari tenir en compte una extensa seqüència evolutiva que, tot i començar en el paleolític inferior, arriba, pràcticament, fins als nostres dies.

L'EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE L'ARTESANIA

Contràriament al que hem afirmat en un escrit anterior (VALLÈS, 1985 : 147), segons les dades subministrades per la història hom pot asseverar que l'artesania s'inicià amb els primers còdols tallats per l'*Homo habilis*, ara fa 2,3 milions d'anys, i que amb aquests es convertí en un veritable picapedrer, el primer ofici artesanal conegut. L'*Homo habilis* fou, doncs, el primer artesà del qual s'han conservat les obres produïdes: unes eines lítiques molt rudimentàries però conscientment tallades. Així mateix, vista la seqüència evolutiva, basada en la progressiva especialització matèrica i tècnica que permeté als homes del paleolític inferior adquirir la professionalitat pròpia de qui domina el treball de la pedra, de la banya, de l'os, de l'ivori, etc., hom pot atribuir-los la paternitat d'haver posat els fonaments de l'activitat artesana i d'haver-la desenvolupada.

L'artesania, doncs, té una profunda arrel paleolítica, que es fixa i s'estructura definitivament durant l'etapa següent, el neolític, mitjançant la consolidació de la divisió social del treball especialitzat i del taller com a lloc habitual de la pràctica artesanal. D'altra banda, hom pot detectar un esbós d'aquesta divisió i del que després anomenarem

tallers neolítics a les àrees de treball localitzables als habitatges paleolítics, bé siguin coves, abrics o habitatges a l'aire lliure. En efecte, una constant detectable als diferents indrets paleolítics on l'home s'establí és el repartiment de la superfície habitada en àrees d'activitat: central de reunió o de cuina, de repòs, etc., i de treball, aquesta sovint determinada pel gran nombre d'ascles, de còdols, d'ossos, etc., escampats, material abandonat quan, arribats el canvi estacional i la migració dels animals que solia caçar l'home paleolític, aquest abandonava l'abric o el campament establert a l'aire lliure.

Un exemple molt clar d'aquesta distribució funcional de l'espai dedicat a l'habitatge és visible a la cova de Chukutien (Xina) o a la mateixa cova de l'Aragó (Rosselló), on els *Homo erectus* pre-neandertaloides s'establiren intermitentment entre el 500000 i el 400000. Hom reconeix a la cova una àrea central d'activitat empedrada, una de pas, una àrea d'acumulació de restes alimentàries i dues àrees de treball assenyalades per la presència d'una enclusa. A la primera els fragments d'ossos disseminats entorn de l'enclusa indiquen una zona on els trencaven per aprofitar-ne la medul·la, mentre que a la segona el gran nombre d'ascles i de restes de quars concentrades al seu voltant assenyalen la presència d'una zona dedicada a la fabricació d'eines. La conservació d'aquests testimoniatges ens revela que el concepte de taller estava perfectament arrelat a la mentalitat paleolítica, un concepte vinculat a la reserva d'un espai físic de l'habitatge com a zona de treball on s'instal·la l'instrumental (en aquest cas, l'enclusa i les eines lítiques) que permet realitzar l'activitat productora.

Si bé *utilitat, manualitat, especialització matèrica i tècnica i taller* són les condicions principals de l'artesania que veiem incorporades a l'activitat productora paleolítica, ens és més difícil precisar les característiques socials inherents al mateix procés productor paleolític, sobretot les que fan referència a la divisió social del treball. Tractant-se d'un treball realitzat dins d'un mateix habitatge, permet establir el caràcter familiar de la unitat productiva, però, evidentment, és molt difícil elucidar si dins l'àmbit familiar hi havia uns individus especialitzats en un tipus de producció i de materials concrets, i més difícil encara veure les condicions en què la producció era feta. Per exemple, si hi existien uns individus dedicats a la preparació de nuclis o especialitzats en l'obtenció d'ascles o de làmines d'una manera contínua que els excloïa de l'activitat recollectora o de la caça o no n'hi existien, si les dones participaven en l'obtenció de l'instrumental o no hi participaven, etc., són unes qüestions impossibles de determinar.

Però la mateixa temporalitat de l'estatge en una cova o en un campament establert a l'aire lliure permet conjecturar que el règim de treball era molt condicionat pel context cíclic dels desplaçaments fets pels homes del paleolític a fi d'aconseguir la caça dels animals necessaris per a alimentar-se. Bé que és veritat que n'hi devia haver uns de més dotats que uns altres per a realitzar unes feines determinades, sobretot

en el cas de les especialitzades, és més probable que, sense haver-hi una especialització jerarquitzada socialment, tots els qui constituïen el nucli familiar participessin comunitàriament, segons llur capacitat, en les tasques que calia emprendre.

Respecte a això, no s'ha d'oblidar que les tradicions artesanes no són pas individuals, sinó collectives, i que l'aprenentatge es realitzava dins l'àmbit familiar. En el fons, el que pretén l'activitat artesana en aplicar els principis derivats de la divisió del treball, i l'especialització consegüent que se'n deriva, és tant la perfecció del producte elaborat com incrementar-ne el rendiment. És a dir, la repartició detallada de les tasques a efectuar sempre és presidida per la recerca de l'eficiència, i aquesta última és el que determina la divisió del treball i l'especialització artesanal.

En conseqüència, que en el paleolític hi hagués individus que es dediquessin d'una manera regular i quasi exclusiva al treball artesanal o que no n'hi hagués no afecta la consideració del treball en ell mateix ni la seva existència, sinó que és més una qüestió derivada, centrada a precisar la repercussió del treball productor en la vertebració de la societat paleolítica; i, pel que fa a aquesta, és cert, subsisteixen molts buits informatius que n'impedeixen el coneixement adequat. Tanmateix, remarquem que es porta a terme un treball manual relacionat amb la producció d'objectes, i fer-ho d'una manera contínua no és una condició bàsica de l'artesanía, puix que tot artesà ho és, en principi, en tant que la feina és factible i el rendiment està assegurat. Així, sempre hi ha hagut, sobretot als pobles més que no a les ciutats, una adaptació del treball artesanal, per exemple, al ritme de les estacions i una subordinació de l'artesanía a l'activitat primordial, fos aquesta la caça, durant el paleolític, l'agricultura, durant el neolític, o qualsevol altra activitat més vital o rendible fins, pràcticament, avui dia.

Conformement al que hem exposat fins ara, si ens és permès de subdividir la història de la humanitat en tres grans etapes (la prehistòrica, la neolítica i la industrial), considerem que la producció artesanal és la pròpia de la mentalitat paleolítico-neolítica i que es mantingué en la nostra civilització europea fins al període comprès entre l'últim terç del segle XVIII (mecanicisme agrícola a Anglaterra) i mitjans del segle XIX (definitiva acceptació europea dels principis manufacturats o industrials).

De fet, els principis artesanals descoberts durant el paleolític es consolidaren durant el neolític i es definiren com una activitat pròpia comparable amb l'agrícola-ramadera. Nogensmenys, si bé, en un primer moment, podem pensar que el concepte de producció artesanal pot ésser aplicat a l'elaboració manual de qualsevol objecte, independentment del seu nombre, és a dir, només tenint en compte les característiques tècniques del treball per si mateix, és obvi que el sistema productor artesanal, i el mateix *status* d'artesà, es definí i s'estratificà socialment d'una manera quasi definitiva durant el neolític, car s'ha de

considerar no sols el confeccionament manual d'un objecte, sinó les relacions de treball i el tipus d'organització econòmico-social imperants en una societat determinada; relacions i organització que ignorem en el cas de l'etapa paleolítica, tot i sospitar-ne l'existència, però que apareixen ben delimitades a l'etapa següent.

Durant el paleolític els nuclis comunitaris eren formats per unitats familiars que vivien en un règim nòmada o seminòmada, atesa la forta dependència de la caça o de la recollida dels vegetals. Fins i tot en els períodes evolutius en què es pogué iniciar l'explotació agrícola del sòl –mesolític i inici del neolític– el règim establert fou el seminòmada. En aquesta situació, l'utillatge i el mateix objecte elaborat suposaven la prolongació del braç de l'home per a dominar el seu entorn. La producció d'objectes i d'eines (bastons, destrals, ganivets, contenidors de líquid, de llavors o de fruita...), en tals condicions, és molt limitada (qualitativament i quantitativa), en funció directa de la necessitat que cal satisfer, i deriva del sistema de vida imperant perquè la manca d'estabilitat en un lloc impedeix la producció regular de l'utillatge i de qualsevol objecte.

Durant el neolític (que, a grans trets, pot comprendre des dels anys 8000/7000 fins a finals del segle XVIII si el considerem com un sistema econòmic d'explotació de recursos naturals –agrícoles, ramaders, pesquers i els emprats en l'artesia– i no pas com un període exclusivament històric) la intensificació de l'agricultura i de la ramaderia tingué com a resultat important la fixació de la població en el territori i la constitució dels poblats i de les ciutats-Estat, amb la transformació consegüent del règim organitzatiu familiar-tribal en el familiar-tribal-estatal que anuncia l'aparició de les grans civilitzacions.

Abans hem comentat que fixar-se en un territori era la condició imprescindible per a poder desenvolupar totes les possibilitats de l'activitat artesanal. En conseqüència, hom pot constatar que aquesta hauria assolit la plenitud quant a especialització, rendiment i divisió tècnico-social del treball en els temps neolítics del VII mil·lenni, època en què s'ha precisat l'existència de tallers estables a Beidha dedicats al treball de l'os i a la producció i la venda de denes per a collars (vegeu p. 20). Les botigues i els tallers localitzats en aquest antic poblat palestí estaven agrupats en conjunts de sis en carrerons estrets, fet que permet deduir l'existència d'una planificació urbano-social que afectava els àmbits del comerç i de la producció artesanal, planificació que, molt probablement, tenia molt a veure amb la divisió social del treball i l'augment de la població i de llurs necessitats.

D'altra banda, la descoberta dels tallers pressuposa haver-se incrementat la productivitat, fet que està relacionat directament amb l'augment de la demanda i/o la clientela o, cosa que és el mateix, amb el foment del comerç i l'estabilització del «mercat», on, bé sigui per bescanvi, bé per mitjà d'un sistema monetari, és possible adquirir allò que es necessita. En definitiva, el taller i el mercat pressuposen la re-

gulació del *status* d'artesà i l'aplicació jurídica del concepte de la propietat.

És obvi que, amb la producció artesanal neolítica, ens trobem a l'interior d'un procés socio-econòmic i polític que transcendeix el concepte limitat de caracteritzar l'artesanía per les seves qualitats tècnico-productores, car la totalitat de l'estructura organitzadora social repercuteix en l'aparició i el desenvolupament progressiu de la productivitat artesanal. I això és ben destacable amb la revolució urbana neolítica, ja que, si bé fins aleshores el progrés havia estat impulsat per les millores tècniques aconseguides pels artesans paleolítics i neolítics i pels agricultors-ramaders, l'esforç no fou compensat socialment puix que, en establir-se la divisió de classes instituïda per la societat urbana, els artesans i els camperols foren apartats dels òrgans decisoris i relegats a l'últim graó social (vegeu p. 55). Aquesta situació de fet no es contradia amb la millora i l'afermament del caràcter tècnico-econòmic de l'artesà perquè la descoberta dels metalls, amb la corresponent innovació tècnica, incrementà l'especialització i facilità, per tant, la diversificació de les entitats productores artesanies, que aviat comptaren amb una multiplicitat d'oficis.

La mateixa precarietat de la situació social dels artesans els abocà a integrar-se en institucions que defensessin llurs drets. A Europa, ja introduïts en l'època medieval, s'aconseguí la màxima avaluació professional de l'artesanat mitjançant els gremis, organismes que aplegaren els productors d'una mateixa especialitat, subdividida, en moltes ocasions, en oficis innumerables. En aquest sentit, hom pot considerar el gremi com la institució més representativa d'un sistema productiu i de mercat que caracteritzà fortament els períodes medieval i modern europeus fins a diluir-se com a institució a partir de l'últim terç del segle XVIII i a principis del XIX, a remolc de les transformacions operades en els sectors socials de les finances i del treball artesanal que donaren origen a la Revolució Industrial.

SUBSTITUCIÓ DE LA PRODUCCIÓ ARTESANAL PER LA INDUSTRIAL

L'aplicació del concepte artesanal a tots aquells objectes en què la incidència manual és prioritària per a llur elaboració estableix des d'un principi una divisió entre la producció artesanal i la industrial, la qual respon a la certesa que l'aparició de la indústria causà el trencament d'un sistema productiu i, alhora, inaugurarà una fase nova en què l'utilatge artesanal i el mateix artesà foren substituïts, gradualment, per la màquina.

De tota manera, pel que fa a aquesta separació, ens cal establir una precisió perquè els límits que permeten diferenciar amb netedat la producció artesanal de la industrial no són clars. En efecte, sabem que darrera moltes manufactures es troben tallers artesanals i, també,

que molts dels objectes que avui anomenem artesanals són obtinguts segons uns principis de mecanització molt pròxims a la concepció industrial.

Així i tot, els historiadors estan d'acord a considerar que la industrialització significà un trencament de la concepció i l'organització neolítiques de la vida i l'inici d'un nou procés de transformació econòmico-social. Aquesta asseveració vol dir, en definitiva, que el que és més important no és pas haver establert una nova manera d'elaborar els objectes, sinó les profundes transformacions econòmiques, polítiques i socials que la industrialització comporta, fet i fet anàlogues a les que permeteren el pas de l'època prehistòrica a la neolítica.

De la mateixa manera que l'activitat manual fou el lligam comú que permeté el pas del sistema prehistòric al del neolític, al final del segle XVIII començaren a donar-se les condicions idònies per a substituir la intervenció directa de l'home en el procés productiu pels principis de la mecanització. En el seu origen aquests principis foren els mateixos que havien caracteritzat i possibilitat l'activitat artesanal: l'especialització, la divisió del treball i la producció en sèrie, ja que la gran transformació operada amb la Revolució Industrial consistirà a aplegar els esforços productors dispersos en tallers en un *taller únic* o fàbrica.

És evident que, com més especialitzat és un treball, la seva divisió s'incrementa en fragments operatius molt simples que faciliten que una màquina pugui realitzar-los. En aquest sentit, si l'artesanat suposà un fort increment de la producció, aviat aquesta restà sobrepassada pel rendiment quantitatiu de la mecanització industrial, fins al punt que les unitats operatives o tallers artesanals del període anterior aviat foren substituïdes per la manufactura o la fàbrica.

L'increment de la productivitat de les màquines s'obtingué, tal com hem dit, per l'aplicació científica dels mateixos principis que havien potenciat el desenvolupament artesanal. Però el que ara canviava era l'objectiu productor: l'augment de la productivitat sols podia aconseguir-se per mitjà de l'eliminació de la intervenció humana en el procés productiu. Aquest era i és l'objectiu, per raons d'eficàcia i de rendiment econòmic, que desembocà en la programació estandarditzada i l'automatització del procés industrial.

El canvi de sistema productiu només era possible a causa de la transformació de la mateixa societat, que s'enfrontava amb unes necessitats noves. És quasi impossible intentar enumerar el gran nombre de circumstàncies que contribuïren a aquesta transformació social, però podem assenyalar-ne: l'afany científic manifestat a partir de l'època medieval i, sobretot, del Renaixement; les descobertes geogràfiques, que incrementaren el comerç i ampliaren l'extensió del mercat; la creació de les universitats; el prestigi creixent del maquinisme en detriment de l'activitat manual i del saber transmès, tradicionalment, de pares a fills (VALLÈS, 1983); l'evolució del Dret; l'increment de la població; el fenomen colonial del segle XIX (que permeté obtenir a bon

preu les primeres matèries); la fundació de les Societats Econòmiques d'Amics del País i les escoles professionals tècniques; i, sobretot, les profundes transformacions polítiques que, els segles XVIII i XIX, potenciaren l'ascens de la burgesia al poder.

En síntesi, podríem dir que darrera el canvi del sistema productor artesanal per l'industrial es troba la lluita duta a terme, des del segle XV fins al XVIII-XIX, per la burgesia mercantil, financera i industrial per tal d'agafar les regnes de la societat:

La condició del desenvolupament del maquinisme és, en una primera fase, l'existència d'un camp receptiu que afavoreixi, alhora, l'aplicació generalitzada de les màquines construïdes, (...) com també la utilització rendible del poder tècnic que representen les màquines. La primera condició, que determina les altres, és la creació d'un règim econòmic i social en el qual el treballador assalariat sigui lliure de vendre la seva força de treball. (...) La segona condició, que es dedueix de la primera, consisteix en la supressió progressiva de tots els obstacles ideològics que destorbin la recerca de noves solucions tècniques i en llur substitució per una ideologia que, contràriament, estimuli les noves formes de producció reforçant, per tant, la base econòmica. Totes dues condicions no es van realitzar abans del final del segle XVII al país llavors més avançat, que era Anglaterra» (MAGALHAES-VILHENA, 1971 : 85 i s.).

Per a adonar-se de la magnitud de les dificultats amb què topà la burgesia per a aconseguir transformar el procés productiu artesanal, solament cal llegir els discursos de Pedro R. Campomanes (*Discurso sobre el Fomento de la Industria Popular* i *Discurso sobre la Educación Popular de los Artesanos*), president del Consejo de Castilla durant el regnat de Carles III. D'aquesta lectura sobresurten l'atac al règim gremial («el gremi és amb escreix el destorb més gran de la indústria», p. 30) i l'impuls donat a la industrialització sobre la base de regular la producció artesanal (dispersa en els indrets pagesos i anomenada *industria popular*), considerada com un apèndix de la industrial.

En el primer cas, era obvi que, per a instaurar un nou sistema productiu, calia desmantellar l'antiga estructura gremial per tal de poder donar pas a la iniciativa privada i permetre l'aplicació a la indústria de l'ingent capital, en règim de societats en comandita, necessari per a la renovació de l'utilitatge-màquina.

En el segon cas, els textos de Campomanes ens permeten albirar la connexió existent entre l'artesanat i la indústria i com aquesta, tal com hem afirmat en un principi, és una etapa més, sense fissures, del procés evolutiu productor de l'ésser humà, derivada de l'adaptació de l'artesanat a les noves exigències socials de producció.

D'acord amb els discursos de Campomanes, podem deduir que les fases de transformació dels tallers artesanals són tres. En la primera, alguns tallers ja treballen sota l'impuls de les comandes fetes per un comerciant que s'encarrega de distribuir les mercaderies. En la segona,

apareixen els tallers que treballen per a una manufactura, on s'acaben els productes. En aquesta fase els tallers ja són considerats com un annex de la fàbrica i tenen la finalitat de preparar les primeres matèries i deixar-les a punt per a l'inici del procés productor. En la tercera, la fàbrica esdevé el resultat de la suma dels esforços productius dels tallers, els quals perden llur identitat com a tals, i l'artesà es converteix en un operari o obrer.

Els discursos de Campomanes, així mateix, resulten interessants per a constatar el creixent desprestigi social de l'artesanat a mitjan segle XVIII. La distinció entre *fàbrica popular* o *indústria popular dispersa* (el treball artesanal pagès amb el qual l'agricultor i la seva família poden complementar la seva economia de subsistència) i l'*artesanía* i la *indústria reunida* urbanes, la necessitat d'eleva el *status* de l'artesà i dignificar-ne l'activitat, la diferenciació entre les *fàbriques fines* (fàbriques de porcellana, mobles, teixits, etc., creades amb la vinguda dels Borbó a Espanya per a subvenir a les necessitats de les cases reials) i les *bastes, ordinàries o grolleres* (tallers artesans) —«les fàbriques bastes utilitzen el poble comú i en les fines els artesans són mers jornalers apartats de les feines del camp» (CAMPOMANES, 1975 : 59)—, són altres tants indicis que ens confirmen l'impuls innovador de la indústria respecte a l'artesanat i l'elevada consideració social que rebé per part del nou sector social il·lustrat.

EL DISSENY ARTESANAL I L'INDUSTRIAL

La desaparició del règim gremial fou el signe visible de la nova situació generada amb la implantació del maquinisme industrial, vessant tecnològic-econòmic del projecte polític i cultural començat per la burgesia per tal d'assolir la direcció de la societat. Dins d'aquest projecte de canvi, el disseny forma part del procés de modernització en el qual la substitució de l'artesania per la indústria afectà no sols el cos social, sinó també l'esquema tecnològic de la producció, condicionat per la necessitat d'incrementar el rendiment. En conseqüència, el disseny és considerat com una activitat típica de les societats industrials, associada íntimament amb la tecnologia, en les quals cal produir per a un públic consumidor cada vegada més ampli un nombre més gran de productes.

El disseny se situa, per tant, en la línia de l'eficiència i de la rendibilitat, que eren també un dels objectius primordials que feien desitjable la transformació econòmica, tècnica i social impulsada per la Revolució Industrial. Però augmentar la qualitat del producte a obtenir i el seu nombre suposa controlar alhora la tecnologia de producció i l'acabat final de l'objecte resultant, com també tenir en compte les necessitats i els gustos dels usuaris. Així podem concebre el disseny industrial com la planificació, mitjançant la realització d'un projecte, de

totes les operacions tècnico-econòmiques que assegurin l'obtenció d'un producte determinat que reuneix els requisits qualitius suficients per a atreure la demanda, al mateix temps que regula quantitativament la producció en relació a un probable nombre d'usuaris.

Però, de la mateixa manera que hem considerat la continuïtat existent entre artesania i indústria, forçosament hem de veure en el disseny industrial la repercussió de l'esforç de planificació productora realitzat per l'activitat artesana en el passat. Així, hom pot resseguir i apreciar un substrat comú i evolutiu entre el disseny artesanal i l'industrial, esforç de planificació en la producció d'objectes adaptats als mitjans tecnològics posats a punt en cada etapa històrica.

En efecte, ja hem assenyalat com a característiques pròpies de l'activitat productora artesana paleolítica la funcionalitat, la manualitat i l'especialització, aquesta darrera fruit de la diversificació matèrica i tècnica, i com l'establiment del taller neolític consolidava l'especialització o ofici que permetia aconseguir l'objectiu de l'artesania: incrementar el nombre d'objectes produïts mitjançant la divisió del treball i la producció consegüent en sèrie. Amb la Revolució Industrial l'objectiu es mantingué invariable, però, per a fer-lo efectiu, calgué substituir la manualització per la mecanització. Totes les altres característiques foren assumides per la indústria, àdhuc el projecte previ de planificació del sistema productora, sintetitzat amb la denominació de disseny industrial.

No obstant això, respecte al disseny, amb el transcurs del temps, s'hi havien introduït alguns canvis adaptats a la nova situació tecnològica, de la mateixa manera que el procés tècnic de producció, en un principi mimètic del de l'artesania, evolucionà d'acord amb la nova fase tecnològica generada amb la implantació de la Revolució Industrial. Per aquesta causa, malgrat que hom pot associar el disseny amb l'activitat industrial, per a poder valorar adequadament aquesta disciplina és necessari recular en el temps i pressuposar-ne l'existència en el passat neolític i, també, en el paleolític, ja que és un fet que a cada tecnologia li correspon una metodologia de disseny i, en aquest sentit, podem avaluar la corresponent a cada etapa històrica anterior a la Revolució Industrial.

Produir un objecte suposa pensar-lo, projectar-lo i dissenyar-lo en relació a les necessitats de l'home i a partir dels recursos materials que ofereix el medi físic on l'ésser humà desenvolupa la seva activitat. El disseny s'ha d'entendre, doncs, com un projecte que determina la naturalesa funcional i morfològica dels objectes, projecte que, en el passat paleolític, pressuposava concebre l'objecte i adequar la tècnica productora a les qualitats dels materials. Conformement a aquest sistema de producció, el disseny dels objectes era precisat en relació al raïonament o la idea inicial i els coneixements adquirits per mitjà de l'experiència i era regulat pel principi d'eficiència funcional corresponent a les necessitats de colpejar, ferir, esquarterar, tallar, etc.

Però és evident que, durant el paleolític, amb els materials disponibles i la tècnica desenvolupada podia haver-hi una gran diferència entre l'objecte lític concebut o dissenyat i el resultat obtingut atès que l'eficàcia tècnica tenia un marge d'incertesa molt alt. Una cosa era dissenyar conceptualment un *chopping tool*, un ganivet lític o les diferents menes de rascadors i una altra obtenir un producte acabat idèntic a la idea inicial de producció perquè les qualitats de l'objecte o l'eina obtinguts depenien d'un principi tècnic deficient com era colpejar una pedra contra una altra. Així, els estadis culturals olduvaïa, axellià i mosterià queden perfectament delimitats per l'ús d'un utilatge lític concret, definit per unes característiques formals i d'emprament que pressuposen l'aplicació d'uns criteris de disseny dependents en gran part de l'atzar o de la destresa manual de l'artesà.

Aquests defectes quedaren en part esmenats amb el desenvolupament de la tècnica levalloisiana efectuat pels Neandertals i, sobretot, per l'*Homo sapiens sapiens*, ja que hi introduïa un principi de reproducibilitat, aleshores encara aplicat d'una manera defectuosa, però que encaixa del tot amb el concepte modern de mòdul, prototip o model que constitueix una de les bases del disseny industrial.

Amb el mòdul levalloisià s'incidí al mateix temps en el disseny i en la seriació del producte a obtenir perquè suposava la preparació d'un nucli polièdric o tac lític d'unes dimensions determinades per mitjà del qual les característiques de les làmines, les puntes i les ascles que calia extreure estaven perfectament calculades, com també la quantitat resultant (vegeu p. 77). La perfecció tècnica assolida al final del paleolític superior permetia obtenir uns quants centenars d'eines amb uns pocs quilos de sílex preparats. L'única cosa imprevista en l'aplicació d'aquesta tècnica era el gruix de les làmines obtingudes perquè es continuava depenent de la imprecisió tècnica derivada del colpeig d'una pedra-martell contra el nucli.

El disseny aplicat a la producció individualitzada d'objectes amb els materials ossi, de fusta, de banya, de conquilla, etc., i a la seriada amb pedra estava ben definit a l'època paleolítica, basat en l'experiència i transmès oralment i mitjançant l'aprenentatge, però era d'una eficiència imprevisible quant als resultats a causa del factor d'inseguretat tècnica, que desequilibrava la igualtat entre el projecte i el producte acabat.

L'estructuració de la societat artesanal en els poblats neolítics i la regularització dels tallers contribuïren a assegurar l'eficàcia del procés tècnic juntament amb l'augment de la producció. Així i tot, malgrat la divisió del treball i l'especialització consegüent, subsistiren unes diferències notables entre el projecte i l'objecte obtingut. Fins ben entrat el neolític, la descoberta dels metalls i la posada a punt de la tècnica de la fosa (vegeu p. 22) no propicià l'elaboració d'un nou plantejament relatiu al disseny que assegurava l'exactitud formal i funcional prevista gràcies a la represa del concepte de mòdul contingut al nucli levalloisià i

ara aplicat a la producció seriada amb motlle. Naixia així la nova *artesania industrial*, que competia amb la tradicional tasca artesana, en general basada en la producció individualitzada, no seriada, d'objectes de fusta, de vori..., tècnica metal·lúrgica que permetia obtenir indefinidament tantes còpies del model utilitzat per a fer el motlle com la demanda absorbís. Aquest és el principi de reproductibilitat seriada, també aplicat a la confecció d'un *motlle* o corró que permet obtenir la mateixa imatge, pensada com un model, sempre igual a si mateixa i aplicable, per exemple, a l'ornamentació de la ceràmica com a segell.

Dins de la societat estamental neolítica, fonamentada en gran part en la divisió social del treball, els artesans eren els qui coneixien els materials i la tècnica per a transformar-los. També eren ells els qui concebien el disseny de cada un dels objectes produïts, bé per iniciativa pròpia, bé a sollicitud de qui feia la comanda.

Amb la Revolució Industrial, el planteig del disseny canvià radicalment a causa de la dependència existent entre funcionalitat i tecnologia, entre disseny i tècnica. La irrupció d'un nou sistema productor basat en l'aplicació dels postulats mecanicistes suposà la substitució dels tallers artesanals per la fàbrica i, en conseqüència, la separació de les activitats dissenyadora i productora. Si abans aquestes dues activitats quedaven sintetitzades en l'artesà, ara el disseny i cadascuna de les fases de producció es converteixen en una tasca especialitzada.

Amb la nova situació creada amb la implantació de la tecnologia industrial, la tasca del dissenyador esdevé més complexa atesa la multiplicitat de les operacions tendents a obtenir un producte. D'altra banda, per tal d'assegurar l'eficàcia del sistema industrial respecte a l'increment de la rendibilitat, fou necessari suprimir el marge aleatori d'incertesa que comportava el treball artesanal i aconseguir la creació, dins de cada especialitat industrial, d'un motlle que permetés obtenir un producte exactament idèntic al model previst.

L'antic concepte de model o prototip fou, doncs, perfeccionat amb l'adveniment de la màquina, i concretar-lo és una tasca encarregada al dissenyador, que adapta els materials i els objectes a les funcions requerides i a l'estètica dominant fins en els seus mínims detalls. Aquest prototip defineix el motlle o matriu que permetrà la producció seriada dels objectes, tant qualitativament com quantitativament, tot evitant unes modificacions ulteriors. Per aquesta raó, BAUDRILLARD (1969 : 30) escriu:

El que caracteritza el disseny industrial, en contraposició a l'artesanal, és que l'inessencial ja no es deixa a l'atzar de la demanda i de l'execució individual –com era el cas del treball artesanal–, sinó que, en l'actualitat, està sota control i és sistematitzat pel mateix engranatge de producció que assegura a través seu la seva pròpia finalitat.

D'aquesta manera, el projecte encarregat al dissenyador comprèn el cicle complet de la fase de producció i els condicionaments del mercat i,

per tant, ha de tenir en compte l'objecte a produir, el procés de fabricació i el gust de l'usuari.

En aquesta concepció actualitzada del projecte, en certa manera, es recollia l'ensenyament difós durant el Renaixement mitjançant la institucionalització de les acadèmies del *disegno*, que difongueren el caràcter científic de les arts:

Leo Battista Alberti (...) establí les matemàtiques com una base comuna entre les arts i la ciència i desenvolupà les seves teories sobre les proporcions, la piràmide òptica i la perspectiva (...). Gràcies a les possibilitats d'expressió i de representació que oferien aquestes tècniques es donà un gran impuls a l'activitat *de projecte*, entesa com a manera de visualitzar una intuïció per a poder dur-ne a terme l'execució (MAÑÁ, 1973 : 39).

Però, si el *disegno* renaixentista posava l'accent en la importància del dibuix en la representació artística, dins la nova situació tecnològica auspiciada per la Revolució Industrial aquest dibuix serà aplicat sistemàticament a la realització de les peces industrials, de manera que el disseny equivaldrà a precisar no sols conceptualment, sinó matemàticament i gràficament, i amb anterioritat a l'aplicació del procés de fabricació, tots els components que poden incidir en la perfeccionabilitat del producte i en la receptivitat del consumidor. A partir d'aquest moment, el disseny es convertí en un instrument de transformació que remodelava els productes antics i creava els moderns.

En un principi el disseny imità el format dels objectes artesanals i llurs qualitats a causa del mateix procés de fabricació, inspirat en la manera de treballar de l'artesanat, i, també, per raons de mercat basades en la competència i en el consum dels usuaris d'identificar-se amb els objectes tradicionals. Com a resultat d'aquesta competència, la indústria accentuà l'eficiència dels productes fabricats mentre llur presentació o imatge es limitava a incorporar els components ornamentals de l'estil del moment. Per damunt de tot interessava, doncs, la funcionalitat dels productes, mentre que l'estètica assolí un caràcter ornamental complementari i superposat a l'*objecte* pròpiament dit. El resultat fou la creació d'uns productes en massa, rústecs, desproveïts de l'elegància formal dels objectes artesanals, que provocaren la repulsió d'uns amplis sectors socials. Entre aquests, afectaren, sobretot, l'intel·lectual, més sensible a la incidència de les formes que al mateix progrés tecnològic, que, amb la imposició de la sèrie objectual, fomentava la impersonalitat, camuflada sota la pretesa universalitat del motlle.

Per això, John Ruskin i William Morris propiciaren el retorn al quefer artesanal i s'oposaren al producte industrial considerant-lo antiestètic i massificat. Tant l'un com l'altre insistiren en la necessitat que l'objecte havia de ser estètic, qualitat resultant del treball manual i impròpia del maquinisme. Morris fou l'inspirador principal de les Arts and Crafts, que, a partir de 1860, influïren en una gran part de la

producció anglesa basada en la reivindicació de les qualitats artesanals. No obstant això, era indubtable que la màquina afavoria la multiplicació i la reducció del cost de la producció enfront de la limitada capacitat artesanal.

Com a posició intermèdia entre maquinisme i artesanía, naixé un seguit de moviments (Art Nouveau, Jugendstil, Sezession, Liberty i el mateix Modernisme) que incorporaren els avantatges dels dos sistemes productors. Així, tot i fonamentar-se en la tècnica artesana per tal de crear un producte bell, s'acceptaven les millores derivades de l'ús de la màquina. Nogensmenys, el resultat fou l'obtenció d'un producte el factor estètic del qual quasi sobrepassava la funcionalitat de l'objecte, tot propiciant una actitud esteticista que, a final del segle XIX i a principi del XX, deixà entreveure la profunda crisi instaurada en l'àmbit del disseny com a conseqüència de les dues tendències predominants durant el segle XIX: inclinació per l'objecte *bell tradicional* o pel *bell funcional* derivat de l'aplicació dels principis industrials.

Si fins aleshores la tendència dominant havia estat considerar la producció industrial com a antiestètica, embolcallada per un aspecte enginyeril que havia d'embellir-se mitjançant l'aplicació superficial d'ornamentació o la incorporació d'uns elements pretesament artístics, a partir de l'aparició dels moviments inspiradors del corrent modernista, i, entre aquests, l'Art Nouveau, es perfilà un nou concepte de l'objecte que el considerava, com a tal, portador de valors estètics.

Però, d'una manera més concreta, la sortida de la crisi originada pel dubte entre l'objecte útil i el bell, entre l'equilibri de l'estètica, la funció pràctica de l'objecte i les exigències de la producció, fou propiciada per la Deutscher Werkbund (1907), pel moviment neoplasticista (1916), inspirador de la revista «Stijl», i, sobretot, per la Bauhaus (1919), fundada i dirigida al començament per Walter Gropius, que definiren l'objecte industrial com el resultat del binomi integrador de la utilitat i de la bellesa. Així es perfilà una estètica industrial plenament adaptada a la tecnologia maquinista.

Entre els principis i les mesures que impulsaren la revaloració del producte industrial podem esmentar els següents: contra la influència de les teories de Ruskin i Morris i davant la realitat de l'existència d'una tecnologia industrial, s'imposà la idea que la màquina és per si mateixa bella; es desenvoluparen el concepte d'estandardització, concebut com la concreció del gust universal, i el de productivitat, considerat com un criteri de valor definitiu, mentre que les formes dels objectes eren fixades per les necessitats funcionals, per les dades objectives aportades pels mètodes de fabricació, pels materials i, també, per les exigències del mercat. Així mateix s'establí la connexió entre art i tècnica i s'impulsà la formació d'un professional nou, l'artista-enginyer, amb uns coneixements tècnics apropiats per a participar en la creació de productes obtinguts en sèrie per mitjans industrials.

A partir d'aquest moment, els principis funcional i racionalista

contribuïren a sistematitzar la producció, en la qual el disseny industrial tenia en compte tant la producció mecànica, la seriació i la presència d'un factor estètic, ja previst en el projecte original i resultant del mateix sistema de fabricació, com el gust de l'usuari.

En aquestes condicions l'objecte no sols ha d'ésser funcional, sinó també tenir la capacitat d'atreure l'atenció del consumidor per les seves qualitats formals i oferir una imatge de modernitat. L'objecte concebut així és fàcilment assimilable a la idea de progrés i, per tant, revesteix un caràcter simbòlic que pot influir sobre la psicologia de l'usuari. Per aquesta causa les formes tendeixen a canviar constantment, i no pas sempre sota l'impuls de millores tècniques o funcionals, sinó com a conseqüència del mateix desgast dels recursos expressius de caràcter simbòlic incorporats a l'objecte.

Per això el disseny avui dia és concebut com una resposta a una nova sensibilitat que es replanteja el seu objectiu. La irrupció de les noves tecnologies en l'àmbit del disseny (incidència de l'electrònica, de l'automatització, de la informàtica) posa a l'abast del dissenyador uns instruments per a projectar impensables uns quants anys enrera; i, amb aquests, s'engendren uns conceptes de disseny inèdits, unes modalitats de producció noves, uns gustos nous... i unes inquietuds noves sorgides en gran part com a conseqüència de l'impacte sofert per una societat que ha viscut els efectes, beneficiosos i nocius, de la Revolució Industrial. Així, per exemple, el corrent avantguardista italià deslliga les formes de la supeditació funcional imposada pel racionalisme alemany i insisteix en els aspectes lúdics que s'adrecen més directament a la sensibilitat. Les noves tendències també són perceptibles en l'ecodiseny, que proposa una alternativa tecnològica que avalua la reducció de les reserves de les primeres matèries i l'augment accelerat de la població mundial. A l'últim, s'imposa, cada vegada més, la necessitat d'un replantejament ètic del disseny industrial que tendeix a tenir més en compte les necessitats humanes que els mateixos condicionaments de producció i de mercat.

CONDICIONS HISTÒRIQUES REQUERIDES PER AL SORGIMENT DE L'ART

Si volem precisar l'origen de l'art, forçosament ens hem de circumscriure a l'esfera objectual i de la producció atès que els objectes han estat els únics vestigis del passat paleolític que s'han conservat, sense que n'hagi subsistit cap resta que ens permeti albirar unes altres manifestacions artístiques que no siguin les productores d'objectes. Així, els primers testimoniatges fòssils de caire ritual desenterrats es remunten a l'època de l'*Homo erectus*, que gira entorn de l'any 500000, i pertanyen al cerimonial funerari. És molt possible que, com a precedent del ritu de la inhumació, haguessin existit, per exemple, manifestacions rituals i lúdiques emparentades amb la gesticulació i el so.

Nogensmenys, d'una manera semblant a quan ens referíem a la possible utilització d'eines pels australopitecs, no n'hem conservat cap vestigi.

Les manifestacions artístiques tenen un origen incert que no impedeix afirmar, però, que, entorn del 30000, l'*Homo sapiens sapiens* començà a materialitzar el seu pensament en formes artístiques que enriquiren el mostrari de les aportacions aconseguides per l'ésser humà des del dia que l'*Homo habilis* obtingué la primera eina. Amb l'art apareix un dels instruments fonamentals que expliciten la cultura i que completen la diversitat expressiva i comunicativa de l'home, adquirida per mitjà de la gesticulació, del llenguatge i del ritu.

És un fet que a l'inici del paleolític superior es concretaren les condicions requerides per a l'aparició de l'art, unes condicions que foren mediatitzades per la lenta evolució de l'ésser humà, que necessità 2.270.000 anys per a madurar intel·lectualment, emocionalment i socialment des que posà a punt la seva capacitat productora. És molt il·lustratiu donar una ullada a la història per copsar algunes d'aquestes condicions, comprendre el caràcter de novetat de l'aportació artística i, si podem, fer-ne entenedor el significat.

D'antuvi podem observar una seqüència cronològica que s'inicià amb l'*Homo habilis*, dotat d'un instrumental sensitiu i conceptual que li permeté prendre consciència de l'entorn físic, analitzar i valorar cada un dels elements que considerava apropiats per a resoldre les situacions que li plantejava el medi i convertir-se en un artesà. En un primer moment, doncs, l'artesanía és a l'arrel de la productivitat artística; és a dir, sense la traça manual i l'enorme capacitat tècnica adquirida per l'*Homo habilis*, per l'*Homo erectus* i pels Neandertals, l'art, com a creació matèrica del pensament, no haguera estat possible.

En efecte, ultra la destresa manual, ja trobem incorporats a l'activitat artesana alguns dels principis que conformaran l'obratge artístic, sobretot en el que pertoca a la plasmació de la capacitat distributiva i ordenadora de la matèria, testimoniada a través del bifaç i de la tècnica levalloisiana, que l'*Homo erectus* pre-neandertal i els Neandertals portaren al punt òptim d'eficiència. La tècnica levalloisiana, amb la qual s'obtenen tacs o políedres lítics d'alçada variada, pressuposa la conscienciació del concepte de multilateralitat o ordenació geomètrica de la matèria, mentre que amb el bifaç s'interioritzaren el principi de simetria i les nocions que comporta de centre, dreta i esquerra que tanta importància tindran aplicats a esquemes compositius de distribució de l'espai (arquitectònic, pictòric i escultòric, per esmentar algunes de llurs aplicacions artístiques) i socials, tal com és perceptible en el ritu i en l'agrupació comunitària regida pel sistema de classificació de la natura i de la societat vinculat, en molts casos, al totemisme.

En segon lloc, la successió d'esdeveniments històrics ens demostra la coexistència de dues activitats que preludiaren i possibilitaren l'aparició posterior de l'art: la capacitat constructora i la vigència del ritu.

La capacitat constructora es féu tangible amb l'*Homo erectus*, que

no sols utilitzà les coves com a habitatge, sinó que adaptà l'espai natural i, al mateix temps, creà l'espai arquitectònic. La cova de l'Aragó, on l'*Homo erectus* s'instal·là força vegades entre el 500000 i el 400000, amb l'ordenació de la superfície habitable en àrees d'activitat (vegeu p. 80), és un de tants exemples que, a partir d'aquesta època, testimonien la pràctica habitual de condicionar l'espai interior de l'habitable. Però la capacitat de repartició de l'espai disponible també es materialitzà en la construcció d'hàbitats artificials o cabanes, com les aixecades, a partir del 380000, en moments diferents, a Terra Amata (Niça), on fàcilment es pogué allotjar un grup format per deu o quinze individus. Aquesta activitat constructora a l'aire lliure coexistí amb l'adaptació dels recintes naturals, abrics i coves, a les necessitats de l'home, puix que a llur interior sovint es bastiren estructures arquitectòniques, com és el cas de les coves de Lazaret (Niça), amb una antiguitat avaluada en 130.000 anys i una capacitat per a unes deu persones, i de Baume-Bonne (Quinson, França).

L'ordenació de l'espai i l'habilitat constructiva són un bon exemple de la maduresa intel·lectual assolida per l'home, el qual, després d'haver aconseguit ordenar la matèria i subordinar-la als condicionaments de la producció de l'utilatge, és ara capaç de sotmetre l'espai i transformarlo en el seu territori. Cal adonar-se que la capacitat de percepció i mediatització de l'espai és un requisit imprescindible per a la materialització plàstica mitjançant les activitats escultòrica i pictòrica quan es tracti, en el seu moment, d'adequar els recintes o santuaris als condicionaments d'aquest tipus d'expressió artística.

Una qüestió paral·lela a l'activitat arquitectònica seria intentar precisar la validesa o la consideració d'obra artística de les estructures arquitectòniques adaptades o aixecades. Al nostre entendre, si bé les considerem precedents d'una capacitat artística, no les avaluem pas com a activitat o obra artística pròpiament dita en aquest moment concret perquè el caràcter utilitari hi predomina i no presenten cap signe visible d'intenció o d'incorporació d'elements amb els quals s'intenta donar resposta a quelcom més que la pura necessitat imposada pels esdeveniments quotidians. Després, quan explicitem les característiques i l'objectiu de l'art, esperem que aquesta qüestió restarà prou aclarida, però hem d'ésser conscients que fins a un moment molt avançat de l'evolució de l'*Homo erectus*, que se situa entorn del 500000, quan ja han transcorregut, pràcticament, 2 milions d'anys del paleolític inferior, no hi ha cap construcció ni cap objecte que no es regeixi exclusivament pel principi utilitari.

Si fins ara l'activitat humana es polaritzava entorn de la resolució d'unes necessitats materials, immediates i tangibles, amb la presència del ritm es fan vigents una altra mena d'exigències que expliciten unes preocupacions culturals i socials i una capacitat de recursos conceptuals (el simbolisme) no especificats fins al moment de l'aparició dels cultes dels cranis i dels enterraments. La història ens subministra

exemples varis de l'actualització del culte dels cranis entre els *Homo erectus* en uns quants indrets del planeta i en unes èpoques força reculades (paleolític inferior), com les corresponents a l'home de Pequín, que habità la gruta de Chukutien (Xina) entre el 500000 i el 200000, i a l'home de Talteüll, de la cova de l'Aragó, el qual, entre les deixalles alimentàries, abandonà un crani-màscara (?) d'ara fa 450.000 anys corresponent a un jove mort violentament a qui hom havia arrencat la part posterior del crani per extreure'n el cervell (vegeu pp. 9 i 10). Amb una antiguitat calculada en 150.000 anys, al jaciment de Ngandong (Indonèsia) aparegueren onze voltes cranianes que recorden les copes cranials localitzades a diversos jaciments del paleolític superior (vegeu p. 9).

Durant el paleolític mitjà el canibalisme ritual dels cranis, tot i continuar vigent (coves d'Hortus –Llenguadoc– i de Kaprina –Iugoslàvia– d'ara fa 70.000 anys), tingué la seva continuïtat evolutiva en el culte dels morts o la pràctica funerària instituïda per l'home de Neandertal, de la qual s'han conservat nombrosos exemples, alguns molt representatius de la nova actitud humana davant del fenomen de la mort: a Tešik Taš (Uzbekistan) hom desenterrà el crani d'un nen envoltat de cinc parelles de banyes de cabra salvatge amb les puntes clavades a terra: la banya podria ésser un símbol de vida per raó de la facultat fecundadora de l'animal, molt preuada entre els indígenes d'aquella regió muntanyosa; a la cova Guattari (Itàlia) aparegué un crani voltat per un cercle de pedres i acompanyat amb restes d'ossos d'animals (aixovar alimentari relacionat amb la perpetuació de la vida al més enllà?). El forat occipital del crani havia estat eixamplat i l'os frontal trencat, mutilacions que podrien ésser degudes a un enfrontament a mort amb l'ablació posterior del cervell. A la Chapelle-aux-Saints (Corrèze: Baix Llemosí), el 40000, ja molt proper al paleolític superior, una tomba contenia un home ajagut de costat amb les cames encongides i girades cap a la dreta, amb el cos envoltat d'ossos d'animals; entre aquests es destacava una pota de bou. Durant el paleolític mitjà no sols es practicaren enterraments individuals, sinó també col·lectius com el de La Ferrassie (Dordonya), on s'ha localitzat un dipòsit funerari complex compost de sis sepultures. A la primera, un home ajagut d'esquena presentava les cames encongides i girades cap a la dreta. Tres pedres planes li protegien el cap, en una mena de caixa (?), que estava orientat cap a l'esquerra. Al costat de l'esquelet hom havia dipositat un os amb osques fines, marques que, en vida del finat, podien tenir una intenció utilitària però que també podria ser que obeïssin a motivacions sòcio-culturals no explicitades. A les tombes cinc i sis, entre diverses restes més, s'hi descobrí el crani d'un nen, desproveït de mandíbula, i cobert amb una pedra plana. La superfície inferior que estava en contacte amb la volta craniana havia estat greixada amb ocre roig i la superior, perforada per divuit petites cúpules.

Entre els nombrosos enterraments descoberts en uns altres indrets, tots pertanyents a l'època en què a Europa es desenvolupà la cultura mosteriana, es destaquen per llurs peculiaritats rituals el crani acompanyat d'ossos de mamífers (búfal gegant i cavall) i, sobretot, les restes localitzades al Pròxim Orient: a Shanidar (Kurdistan iraquiana), a dues tombes datades entre el 70000 i el 45000, al costat del cadàver d'un nen s'hi descobrí una ala de papallona i s'ha comprovat que un home hi va ésser dipositat sobre un llit de flors considerades medicinals i d'unes delicades tonalitats cromàtiques, la qual cosa fa pensar que podria tractar-se d'un dirigent notable o d'un bruixot-remeier apreciat; i a la cova de Djebel Qafzeh (Palestina), amb una antiguitat calculada entre els 55.000 i els 35.000 anys, ja quasi a l'inici del paleolític superior, aparegueren les restes d'un nen que abraçava el crani d'un cérvol, considerat pels indoeuropeus un símbol de fertilitat, de rejuveniment i també de resurrecció. Es tracta de la deïficació d'un animal o, simplement, el crani és l'expressió d'uns atributs simbòlics?

La importància de la constatació del canibalisme ritual i dels enterraments és que expliciten l'existència d'un àmbit de creences que traspasa i eixampla els límits classificadors de la natura i/o l'univers establerts fins en aquells moments per l'*Homo habilis* i els primers *erectus* i són, al mateix temps, una resposta a plantejaments abstractes i especulatius emesos sobre la mateixa condició humana. I, justament, és aquí on l'ésser humà mostra haver arribat a la plenitud del desenvolupament intel·lectual, car és capaç d'inventar-se un refinat instrument conceptual (el simbolisme), de caire analògic, per a expressar el substrat ideològic-cultural implícit en l'actitud adoptada per l'home davant l'univers (un univers on els morts afirmen llur supervivència en una esfera desconeguda, però no pas menys real, impregnada per la creença en una força energètica, reguladora, que uneix els difunts i els vius –vegeu l'apartat dedicat a "El saber primitiu i l'organització social", p. 38– i precisa la posició de l'individu en el si de la comunitat.

Remarquem el caràcter simbòlic implícit en el culte practicat amb el crani, que sembla revestir-lo d'un simbolisme màgic que permet l'assumpció de les virtuts del difunt. És indubtable que, amb la *copa ritual*, s'assumeixen qualitats, altament preuades i sintetitzades en la cavitat cranial (intuïció paleolítica de la importància del cervell en la formació de la personalitat?), transferides d'un ésser humà a un altre per mitjà del ritu que assegura la connexió entre la vida i la mort. Si el difunt sobreviu en els qui en mengen el cervell, no és això una prova tangible de la creença en la unitat entre el present i el més enllà?

En el cas dels enterraments, encara es fa més sensible la creença en una unitat còsmica que relliga el món dels vius i el dels morts i en l'existència d'un suport ideològic, fortament simbòlic, que dóna significat a cadascun dels elements incorporats a l'aixovar funerari: els ossos d'animal i la pota de bou, ¿no constitueixen un present significatiu dels caçadors mosterians, bons coneixedors del valor dels animals per a

assegurar la continuïtat, física i còsmica, de la vida mitjançant el parentiu totèmic establert? El caràcter simbòlic de la banya de cabra i del crani de cérvol sembla fora de dubte atès que llur valor com a aliment és pràcticament nul. El fet d'haver dipositat un os amb osques al costat del cadàver revela una intenció, molt probablement relacionada amb algun aspecte de la comunitat a la qual pertanyia el difunt; o, potser, hom volia indicar que es tractava d'un artesà expert en el treball de l'os (?), de la mateixa manera que el llit de flors de l'home de Shanidar podria indicar la capacitat remeiera del difunt. L'ocre roig amb què es greixà la pedra dipositada sobre un crani infantil, ¿no és una premonició conscient d'un simbolisme vital (subjacent en la posició fetal adoptada per alguns esquelets), aquí establert analògicament entre el color de la sang i el del pigment? Simbolisme sanguíneo-vivificador, potser, nascut a la llum de l'experiència de l'infantament i com a qualitat tradicionalment atorgada a la dona. I què direm de l'ala de papallona si no és que es tracta d'un símbol de la primavera, de l'alegria i de la joventut implícites en el nen enterrat?

Deixem, però, ara el simbolisme i fixem-nos que dreçar unes defenses de cabra tot clavant-les a terra, greixar una pedra o un objecte amb ocre (pràctica també freqüent en l'època mosteriana de què tractem encara que no relacionada amb l'enterrament, tal com després succeirà a l'etapa següent) o, posem per cas, gravar unes marques ja podrien constituir una activitat artística en si que permetria considerar, en el primer cas, la distribució de la cornamenta en l'espai i, en el segon i el tercer, els objectes receptors com a objectes artístics. Si bé la validesa d'aquesta possibilitat és innegable, creiem que es tracta d'uns exemples esparços que, amb independència de llur concreció, no permeten formular una afirmació taxativa quant a l'asseveració de l'aparició de l'art. Per aquesta causa preferim considerar-los, semblantment al cas de la capacitat constructora i malgrat la incorporació del significat simbòlic en aquests últims exemples, precedents d'una activitat que té la seva culminació, com a pràctica habitual, simbòlica, abstracta i figurativa, en les escultures, les pintures parietals i els objectes mobiliars del paleolític superior.

Tot i la importància de les aportacions fetes pels homes en el transcurs de les cultures fins ara estudiades, que especifiquen les premisses necessàries que permeten l'aparició d'una activitat productora inèdita, l'artística, encara falta determinar la presència d'un important element condicionador sense el qual pot ben ser que el treball artístic no s'hagués instal·lat mai en la vida dels homes: el marc social, imprescindible per a la concreció de l'art, del qual pensem que l'activitat artística rep gran part del seu sentit.

Quan ens hem referit a la capacitat organitzadora i distribuïdora de l'ésser humà, vigent en l'esdevenir històric a partir del moment en què l'home ocupa els recintes naturals o basteix les primeres construccions arquitectòniques, hi hem dit que ho féu impulsat per unes cir-

cumstàncies imposades pel medi ambient, però també, és probable, per unes necessitats nascudes a l'interior dels mateixos grups que s'arrezeren a les coves o aixecaren els campaments a l'aire lliure. En un moment donat ens hem referit a grups de deu a quinze individus que, tenint en compte el nombre elevat de persones que els constitueixen, és molt possible que plantegessin problemes d'allotjament i d'organització a l'hora de cercar un refugi adequat. Quan, d'una manera cíclica, els grups de caçadors es desplacen d'un lloc a un altre i planifiquen la caça conjuntament, ¿aquest no és un símptoma ineluctable que ens trobem davant d'uns col·lectius ben organitzats socialment, conforme a uns principis i unes normes comunitaris que ignorem, és cert, però que no ens impedeixen de creure en llur vigència? I la prova que regia un esquema d'organització social és perceptible mitjançant la distribució sistemàtica d'àrees d'activitat en els recintes ocupats per l'home, repartició que s'efectuà amb regularitat a partir d'una època concreta, situada al voltant del 500000 (vegeu pàgina 80). La cavitat de l'Aragó pot ésser, entre moltes altres, un exemple d'aquesta capacitat distribuïdora de l'espai per part dels Pre-neandertals europeus, expressió, en termes socials, de l'existència d'un sistema d'ordenació, de caire jeràrquico-classificador, que s'assembla a l'aplicat per a catalogar la natura.

La mateixa presència del grup fa pensar en un cap que el comandava i a qui, potser, incumbia la responsabilitat de dirigir la caça i també, per què no?, de distribuir l'habitable d'acord amb les necessitats col·lectives. Dins del mosterí, la presència a Trépassats (Valclusa) de sis nuclis, constituït cadascun per diversos habitatges a l'aire lliure i distribuïts en una superfície de 6 ha, pressuposa necessàriament una xarxa social clànica, formada per algunes famílies, ben vertebrades i amb categories ben establertes que els permetien funcionar col·lectivament. D'una manera semblant, però ara situat en un sol habitacle de 10 m de llargada per 7 d'amplada, a Molodova (URSS), la descoberta de quinze fogars, distribuïts en el sòl de l'hàbitat, fa pensar en un grup nombrós, unifamiliar o clànic, ben estructurat.

Per si les aportacions que testimonien la certesa d'haver-hi un ens social no pas embrionari sinó perfectament definit no fossin suficients, el ritu subministra la prova definitiva que ens trobem davant d'uns col·lectius humans pre-neandertals, ben vertebrats socialment i pertanyents a una mateixa cultura o circumscrits a unes àrees culturals diverses, tal com actualment hom interpreta la mosteriana. El ritu no és solament el resultat d'un plantejament metafísic: és una conseqüència directa del creixement d'una comunitat i de l'exigència d'afirmar el col·lectiu humà davant l'univers i els individus al si del grup. El canibalisme ritual i els enterraments en són la prova i, també, de l'existència d'unes distincions comunitàries. I, si no, per què hom encerclà el cap d'un individu amb pedres i enterrà unes persones –nens, joves o adults– determinades? No tots els humans eren enterrats. I per què hom escollí

uns elements simbòlics ben concrets i diposità els cadàvers en unes posicions prefixades?

La impossibilitat de respondre amb certesa a totes aquestes qüestions no invalida pas la seguretat que ens trobem davant d'un plantejament còsmic i social que, a més, resta molt ben especificat amb les ofrenes animals dipositades (cap de cérvol, banya de cabra, pota de bou, restes de búfal i de cavall..., totes pertanyents a un bestiar ben característic i que trobarem, amb una representació insistent, als estris mobiliars i a les pintures parietals del paleolític superior) en els enterraments (que ens parlen d'un parentiu còsmic entre animals i clans, vertebrador d'una classificació social basada en el totemisme –vegeu “El saber primitiu i l'organització social”, p. 41) i amb l'orientació donada als cadàvers, dipositats d'esquena, en posició fetal o amb alguna part del cos girada cap a l'un costat o l'altre. En efecte, la posició arrupida assenyalava un retorn als orígens ancestrals materns, amb unes ressonàncies còsmiques perquè és el lloc on la vida humana és renovada perpètuament, mentre que l'adscripció a la dreta o a l'esquerra (tal com ha remarcat LÉVI-STRAUSS [1985 : 183]) és determinant de la situació clànica, sòcio-territorial, d'un individu al si de la comunitat, i, també, gràcies al paper simbòlic del totemisme, de la pertinença a una parcel·la de l'espai còsmic, unificat per l'acció benefactora de l'avant-passat totèmic.

Segons el conjunt de circumstàncies evolutives i donades unes condicions determinades, és quan es produí la conjunció de l'art amb la història, en una època precisa, fixada per LEROY-GOURHAN (1968 : 50), dins del paleolític superior, pels volts del 35000/30000 (cultura châtelperroniana) i, més en concret, dins l'aurinyaciana, durant el 30000/25000, però no pas abans que s'explicitessin un seguit de condicions que permeten afirmar que era el moment adequat perquè l'*Homo sapiens sapiens*, en ple grau de maduresa i en la plenitud dels seus recursos expressius, inserit del tot en un organigrama social, fos capaç d'iniciar l'aventura artística.

Per la importància d'aquest encadenament de circumstàncies que afavoriren l'entrada de l'art en la història, no serà sobrer d'analitzar cada un d'aquests condicionaments, que, al nostre entendre, predeterminen, o, si més no, marquen amb una forta empremta, les característiques de l'art i l'objectiu de l'activitat artística.

CARACTERÍSTIQUES I OBJECTIU DE L'ACTIVITAT ARTÍSTICA

En primer lloc, s'ha de tenir en compte, com a condició preestablerta del tipus d'activitat artística que l'home durà a terme, l'aparell anatòmico-biològic que determina l'orientació que prendrà el seu treball. En aquest respecte, caldria rellegir el que hem dit sobre l'aportació biològica dels pòngids (p. 65) i els trets definidors de la personali-

tat de l'*Homo habilis*, resumits en quatre punts: el bipedisme, la cerebració, la capacitat de prensió de la mà amb l'increment especialitzat del tacte i el conjunt de l'aparell sensitiu amb la incidència privilegiada de la visió (agudesa visual i frontal, visió estereoscòpica i percepció del color). Cada una d'aquestes peculiaritats dotà l'ésser humà d'una capacitat expressiva des del punt de vista artístic que, sintetitzada, seria: el bipedisme, juntament amb la visió, li permeté prendre consciència de l'espai terrestre, mesurar-lo i distribuir-lo; la repercussió de la capacitat conceptual no cal que aquí sigui precisada ja que és a la base de totes les activitats humanes, i, entre aquestes, l'artística; la capacitat prènsil de la mà assegurarà l'acció de l'obratge artesà i artístic entre d'altres; i l'aparell sensitiu, amb el tacte i la visió, possibilità el predomini artístic, que, durant segles, fou conferit a l'escultura i la pintura.

L'efecte derivat de la intervenció conjunta de cada una d'aquestes facultats anatòmico-biològiques, materialitzades en l'obra d'art, la defineix com un resultat derivat de l'observació (visió), de la realització (manualitat) i del poder de relació i de síntesi del cervell (conceptualització), cosa que confereix un sentit ple a l'afirmació analògica de READ (1965 : 208) quan assevera que «l'art és un fenomen biològic».

És indubtable que, amb uns sentits altament especialitzats, l'home ha dut a terme unes altres activitats artístiques a més del gravat, la pintura i l'escultura, com ara les derivades de la gesticulació i del so: l'escenificació ritual, la dansa, la música... Però, a causa de la manca d'informació sobre aquestes activitats, és normal que, per força, ens circumscriguem a un àmbit limitat de les manifestacions artístiques.

En segon lloc, la capacitat de transformació de la matèria manifestada per l'*Homo habilis*, que li permeté inaugurar el quefer artesanal, situà l'art en un context manual, tècnic, en què la traça, la coneixença dels materials i l'aplicació del tractament tecnològic adequat condicionaren una gran part del treball artístic. Amb l'artesanía l'*Homo habilis* fa palès que posseeix una capacitat ordenadora i conformadora de la matèria, posada en relleu mitjançant el colpejament dels primers còdols i, sobretot, amb el bifaç de l'*Homo erectus*, la qual capacitat ordenadora és anàloga en molts aspectes a la requerida per a la producció artística i resultant de l'atracció que exerceix un material ordenat sobre els nostres sentits: «Una obra d'art és més una organització de la sensació que un mode de representació» (READ, 1965 : 32). Amb les nocions de centre, de davant, de darrera, d'esquerra i de dreta, implícites en la forma del bifaç, l'home mostra clarament que ha pres consciència de l'espai matèric, considerat volumètricament, i ha descobert com treballar la matèria i distribuir-la a partir d'un punt.

Com a condició tercera, constatem la successió cronològica de l'extensibilitat ordenadora de la matèria, que fou aplicada també a l'espai valorat en termes de superfície. Si bé l'*Homo habilis* ja havia començat a distribuir racionalment l'espai habitable, l'*Homo erectus* és qui, siste-

màticament, convertí aquesta actitud en una pràctica habitual, demostrativa que l'home havia pres la mesura del medi exterior, havia assimilat la noció d'espai com a superfície, abans afaiçonat des del punt de vista volumètric, i escollia un lloc definit i contraposat a la totalitat del territori en què estava. Les repercussions immediates que això tingué en relació a l'art són indubtables, per l'aplicació concreta de la mateixa noció d'espai perceptible, des del moment que la capacitat constructora permeté conformar-lo arquitectònicament.

L'ordenació de la matèria i de l'espai (nocions de volum i de superfície) fou una de les necessitats que, després de l'alimentària, es feren sentir més intensament en la vida dels homes i que en condicionaren l'evolució posterior. Aquesta necessitat intel·lectivo-utilitària derivada de l'afany classificador de l'home primitiu (vegeu l'apartat "El saber primitiu...", p. 38) impulsà la imperiosa exigència d'organitzar-se a fi de poder explotar a benefici propi els mitjans que tenia al seu abast.

L'actualització del ritu, establerta per l'*Homo erectus*, els Pre-neandertals europeus i els Neandertals, és la quarta condició històrica que facilità l'evolució posterior de l'art. En efecte, a través del ritu es formalitzaren dues novetats que en aquell moment, és a dir, durant el paleolític inferior i mitjà, aparegueren interrelacionades: l'una, instrumental, el simbolisme, que estimulà la capacitat intel·lectual d'establir relacions analògiques i permeté transferir a la matèria el món de les idees; i la segona, especulativa, especificada en la creença totèmica, d'índole filosòfico-religiosa, que reforçava el corpus ideètic que, en múltiples aspectes, ha potenciat l'activitat artística.

L'existència de grups humans ben organitzats socialment és la cinquena i última condició que afavorí l'aparició de l'art, des del moment que la connexió de l'home amb el medi requerí disposar d'un suport o una filosofia explicativa dels seus orígens que, per extensió, facilitava l'ordenació social.

Mitjançant aquest cúmulo de circumstàncies, la història puntualitzà, sense cap dubte, que només quan es donaren aquestes cinc condicions, i no pas abans, sorgí l'art. Per tant, l'inici de l'art es deuria a un progressiu encadenament històric d'unes facultats determinades que devia afectar la mateixa concepció de l'art, les seves peculiaritats i la seva possible orientació. Per això, l'activitat artística és una conseqüència evolutiva i el resultat de l'acumulació en un moment determinat dels efectes derivats de la dotació anatòmico-biològica característica de l'home, del descobriment de l'artesanía, de la posada en pràctica de la capacitat conceptual ordenadora i distribuïdora de la matèria/espai (volum i superfície), del plantejament còsmico-social, basat en el totemisme, que donà cos a un corpus d'idees o creences que requeriren descobrir el mitjà simbòlic per tal d'incorporar-les a la matèria, i, a l'últim, de la vertebració de la societat.

L'art seria, doncs, el resultat d'una activitat eminentment artesana, ordenadora de l'espai, ideètico-simbòlica («l'art és fonamentalment

comunicació (...), l'art fou i ha de continuar essent sempre un mode de discurs simbòlic, i com que on no hi ha símbols no hi ha, per tant, discurs, no hi ha art» [READ, 1965 : 204]) i profundament social. Sols aleshores l'obratge artístic va poder incorporar els efectes de cada una d'aquestes aportacions i se sentí la necessitat de plasmar a la pedra, la fusta, l'os, l'ivori, la banya, etc., els signes distintius totèmics, identificadors de la posició dels homes davant l'univers, que sintetitzaven el llegat cultural acumulat per les generacions i codificat en un model cultural vàlid per a cada un dels col·lectius humans llavors existents.

En conseqüència, l'art serví per a codificar i perpetuar amb imatges i signes, de primer als objectes i després a les parets dels santuaris, el mateix pensament especulatiu o corpus ideètic subjacent als mites, als ritus i a les creences que hom transmetia (fins en aquella època, exclusivament amb la paraula i l'exemple) a cada generació, pensament sintetitzat en l'actitud adoptada per l'individu i la societat davant l'espectacle d'una natura sempre renovada però sempre igual a ella mateixa. En definitiva, amb l'expressió artística es tractà de fixar en un codi gràfic la dimensió especulativa de l'ésser humà, explicitada per mitjà del pensament (idees i creences), de la llengua (tradicció oral - mites) i del cerimonial.

El ritme evolutiu i d'acumulació d'esdeveniments de la història ens permet, doncs, entreveure algunes de les característiques que han donat validesa a l'art i que l'han conformat, pràcticament, fins avui dia. En destaquem: el punt de partença, que permet asseverar que l'art és un fruit de la història dels homes i que, a partir d'aquesta constatació, els conceptes de l'art i de la mateixa història de l'art prenen tot el sentit i exigeixen una revisió profunda si és que per art s'entén l'*excelsa creativitat de l'artista*, i per història de l'art una parcel·la limitada de la història, constreta pels *estils*; el seu caràcter artesanal; el fet de tenir per objectiu la delimitació, la distribució i l'organització de la matèria, considerant com a tal l'espai i la consegüent interrelació d'elements que en precisen l'extensió; i el fet de ser el resultat d'una activitat eminentment conceptual, assentada en el simbolisme, que pretén formalitzar uns aspectes especulatius integrats en el model cultural d'una comunitat. Una última característica deduïble del procés històric és el rerafons comunitari i no pas individual de l'art, ja que neix com a resultat d'una problemàtica social plantejada a l'interior d'una visió còsmica que selecciona i estructura dins del regne de la natura aquells elements més associats a la vida dels homes.

Vistes en conjunt, aquestes característiques permeten percebre que l'art és la resultant de la problemàtica especulativo-sociològica plantejada al llarg de l'esdevenir històric. Això voldria indicar que la validesa de l'art no obeeix pas a unes motivacions de caire individual (sobretot les referides a la intenció generadora de l'obra més que a la seva realització pràctica), sinó més aviat al fet d'haver nascut a la llum de l'ens social, de les seves inquietuds, i d'haver-se generat com una

conseqüència directa dels esdeveniments històrics, acumulats a la memòria col·lectiva dels pobles i a la consciència dels homes i viscuts personalment/socialment en un temps i un espai geogràfic definits.

Per tant, si cap importància té l'art, aquesta no resideix en l'aspecte imaginatiu, *creatiu*, amb què hom sol embolcallar l'activitat artística. El seu valor radica, precisament, en la capacitat de relacionar situacions viscudes intensament pels homes, d'extreure de la realitat les preocupacions vitals més pregonament percebudes i de materialitzar-les en símbols, abstractes o figuratius, en icones, que resten com a documents visuals de la manera com els homes de tots els temps (almenys des del paleolític superior) han assumit, enfocat i interpretat la vida.

Però, si, analitzats en conjunt, aquests trets precisen i alhora mediatitzen l'objectiu de l'art, també és cert que, particularitzats, no deixen entreveure quina és la característica diferenciadora que especifica la peculiaritat de l'activitat artística, aquella que la distingeix d'altres accions humanes de caire productor i li atorga el segell propi que li correspon. Nogensmenys, per a poder precisar-la, cal establir un símil comparatiu entre l'artesania i l'art.

SIMILITUD I DIFERÈNCIA ENTRE L'ARTESANIA I L'ART

Quan, a les pàgines precedents, parlàvem dels coneixements propis del saber primitiu, hi percebíem dues orientacions bàsiques com a ciències del concret i especulativa. La primera, hi dèiem, derivava d'un saber pràctic adquirit mitjançant la percepció sensitiva (àmbit dels sentits) i l'experiència (àmbit de l'acció), que permetien als homes explotar llur territori i que fonamentaven el valor del treball tècnico-econòmic i el seu rendiment envers, per exemple, l'obtenció d'utensilis. També hi precisàvem que el saber pràctic repercutia en l'àrea del comportament i, en general, abraçava tots els coneixements necessaris per a relacionar-se amb els medis físic i social. En conseqüència, el principi pel qual es regeix l'acció derivada de l'aplicació d'aquest saber pràctic és l'*eficiència*.

De la ciència especulativa en deduïem un saber teòric, no extret pas del contacte amb la realitat immediata, sensible, sinó fruit de la reflexió especulativa que possibilita percebre el sentit de les situacions viscudes per l'home, prendre consciència del medi que l'envolta i fer entenedora la complexitat de les relacions establertes en el si de la societat. El principi que presideix la reflexió teòrica és la *comprensió*: inquirir i trobar una resposta significativa adequada a la problemàtica que planteja l'aplicació del saber pràctic ja que dirigeix la relació establerta entre home i natura. Tots dos tipus de saber queden integrats en el contingut que hem atribuït a la cultura i ens serveixen per a precisar el concepte de model cultural.

Si de la demarcació del coneixement ens traslладem a la de les fa-

cultats humanes, és forçós reconèixer la dimensió intel·lectual com a qualificadora de l'ésser humà i les dues vessants que presenta l'activitat conceptual: pràctica i especulativa alhora, amb predomini en cada individu de l'una o de l'altra, però ambdues integrades en la capacitat intel·lectual de l'home.

Més tard, quan examinàvem la successió històrica de les condicions que possibilitaren el sorgiment de l'art i en deduïem les característiques, hi sobresortia el seu caràcter artesanal perquè es tracta, en els dos oficis considerats, l'artesà i l'artístic, de dues activitats productores que exigeixen un suport conceptual que després especificarem, un treball tècnic similar i una identitat de materials. També hi establíem, com a propi de l'artesanà i de l'art, ordenar i distribuir la matèria tant en la dimensió volumètrica com en la superficial. Ultra això, hem comprovat que, fins al moment cronològicament situat entorn del 500000, ens havíem mantingut en el terreny de l'utilitari i de l'eficiència, qualitat i finalitat derivades de l'exercici del saber pràctic, i en constatarem la vigència en les dues accions productores de què tractem.

De tots aquests plantejaments se'n dedueix que ni la mera incidència intel·lectual, ni la qualitat manual, ni la capacitat humana de transformar la matèria o ni la de prendre possessió de l'espai són el que dóna sentit al quefer artístic, ni, considerades aquestes característiques en conjunt, tampoc no l'atorga la condició artesanal que hi ha implícita. És forçós reconèixer, doncs, que si, fins ara, en el desenvolupament de l'acció/producció no hem sabut establir una diferència específica entre els dos tipus d'obres considerades, aquesta ha de procedir del punt de partença de l'acció productora, és a dir, de la intenció primigènica que implica el procés de realització d'una obra o d'un objecte.

En efecte, sense avançar-nos a treure'n conclusions, és palès que la diferència comença a establir-se, dins de l'ordre seqüencial d'esdeveniments descrits, a partir del moment en què el ritu s'introdueix en la història i és possible constatar que hi intervé un factor simbòlico-metafísic que té poc a veure amb la resolució d'una necessitat immediata, nascuda com a conseqüència del tràfec quotidià o del contacte directe amb la natura. Així, no podem atribuir cap finalitat utilitària a les restes d'animals aparegudes a les tombes (l'ala de papallona, les banyes clavades a terra, la pota de bou...), i el mateix succeeix respecte a les humanes (el crani encerclat amb pedres, la posició dels difunts...), o als vestigis de pintura conservats. També hem observat que els objectes dipositats als enterraments són, pràcticament, inexistents, si n'exceptuem l'os amb osques, en una època en què el repertori d'eines ja era ric i variat. L'existència del culte dels cranis i de la inhumació no autoritza, per tant, a situar-se en el terreny de l'utilitari, i més aviat cal recórrer a l'especulatiu per a intentar copsar quelcom de les preocupacions dels *Homo erectus* i dels Neandertals que els practicaren.

A la fase següent, amb la irrupció a l'escena de la història dels *Homo sapiens sapiens*, ja ben entrats en el paleolític superior, és quan

es materialitzaren les obres artístiques, ben diferenciades de les artesanes. Això vol dir que, en l'interregne precedent, alguna cosa ha succeït que ha obligat l'ésser humà a diversificar la seva activitat productora. I aquesta cosa queda ben precisada per la manifestació del simbolisme i de les creences que assenyalen que l'home ha inaugurat una etapa nova en l'ús de la facultat intel·lectual: l'especulativa o teòrica, que s'afegeix a la pràctica, la qual, fins al moment de la concreció del ritu, havia dirigit en exclusiva l'actuació dels humans.

Abans, en el període anterior a la manifestació del ritu, amb el vessant pràctic de l'intel·lecte n'hi havia prou per a obtenir tot el que es requeria per a la subsistència, amb inclusió dels objectes obtinguts sota les directrius de l'eficàcia, i totes les obres produïdes pertanyien al sector de l'artesanía; ara, en canvi, hem de recórrer a una orientació conceptual diferenciada i atribuir la gènesi de l'art i de l'activitat artística a la descoberta intel·lectual de caire especulatiu, propiciada pel ritu i arrodonida per les necessitats derivades del context social i destacades per la presència mateixa del culte dels morts.

Segons aquest resultat, hom pot asseverar que el cervell de l'*Homo sapiens sapiens* havia atès el seu major grau d'especialització afegint a la capacitat utilitària la d'ordre especulatiu. Nogensmenys, si el vessant utilitari va manifestar-se com a conseqüència d'unes necessitats materials concretes imposades pel medi, l'aparició de l'especulatiu també deu ésser el resultat d'una necessitat, però d'una qualitat diferent de la que propicià el desenvolupament de la primera, tal com correspon a les exigències degudes a l'increment de la complexitat de les relacions socials a l'interior del mateix grup. La resposta del cervell a la problemàtica plantejada per la comunitat havia d'ésser forçosament distinta de la deguda a la incidència del medi natural, i fou l'especulació. La mateixa seqüència d'esdeveniments històrics analitzats ens precisa que la manifestació de la dimensió intel·lectual especulativa és una conseqüència directa de l'exercici de la pràctica, puix l'explotació del territori i la mateixa necessitat de delimitar les parcel·les socials són el que provocà i introduí un seguit d'interrogants i d'activitats inèdites de les quals el ritu dóna testimoniatge.

Resta clar així que l'art no sorgí amb l'artesanía, sinó quan es confegí un corpus ideètic, segurament relacionat alhora amb les creences i amb el desenvolupament social; que les necessitats que impulsaren l'eixida de l'artesanía i de l'art foren degudes a unes motivacions distintes i que, per aquesta mateixa raó, deuen correspondre a unes intencions diferents.

És innegable, a la vista del procés d'activitats descrites, que la característica definidora i distintiva de l'artesanía és la utilitat i l'eficiència, mentre que la de l'art és la presència del substrat ideètic-simbòlic. L'artesanía pertany, doncs, a l'ordre del saber pràctic, de l'acció; l'art, al del saber teòric o especulatiu, és a dir, de la comprensió.

En conseqüència, ens referim a dues activitats productores diferen-

ciadores, nascudes d'unes intencions distintes. Així, la intenció pràctica o l'especulativa es converteixen en la condició bàsica que permet determinar la dissemblança existent entre artesanía i art, perquè l'acció productora en procedeix i condiciona, per tant, el resultat obtingut. De tota manera, s'ha de reconèixer que, si cerquéssim el fons de les motivacions que han originat les activitats artesanies i artístiques, hauríem d'admetre que tant l'una com l'altra són utilitàries, però amb una matisació: l'utilitarisme de l'art reposa en una necessitat especulativa d'índole sòcio-cultural, mentre que el de l'artesanía correspon a l'àrea del pràctico-material.

Ara bé, situant-nos dins l'àrea d'influència de la intenció especulativa, percebem immediatament que, per a comprendre l'obra d'art, es requereix establir la connexió amb el model sòcio-cultural d'on procedeix, puix el que és important no és pas l'obra, la imatge o el símbol en si, sinó, tal com insisteixen a recordar Herbert Read o el mateix Lévi-Strauss, el lloc que ocupa en un sistema de significació sociològicocultural: «Els termes [en aquest cas, imatges] no tenen mai una significació intrínseca; llur significació és *de posició*, funció de la història i del context cultural, d'una banda; i, de l'altra, de l'estructura del sistema en què són cridats a figurar» (LÉVI-STRAUSS, 1985 : 95). D'aquesta manera, el caràcter artístic resta fixat per la idea o corpus ideètic incorporat a l'obra, tenint, però, en compte que la referència a un conjunt d'idees no es limita sols al pensament de l'artista explicitat a l'obra, sinó, sobretot, al pòsit cultural que s'intenta, conscientment o intuïtiva, plasmar i que atorga el seu sentit al resultat artístic.

LA DISCRIMINACIÓ ARTÍSTICA DE L'ARTESANIA. LA CLARIFICACIÓ APORTADA PER L'ART CONTEMPORANI

La discriminació de l'artesanía no és, tal com en un principi hom podria pensar, un fenomen recent. Pel cap baix, arrenca del neolític, encara que hom pot percebre indicis de compartimentació i, possiblement, de segregació social en el fet d'enterrar algunes de les personalitats paleolítiques i, àdhuc, en el tractament diferent aplicat en el culte dels morts. Ignorem si durant el paleolític l'artesanía sofrí un tractament discriminatori a causa de la mateixa divisió social, però la discriminació salta als ulls d'una manera inequívoca al Pròxim Orient amb l'establiment jerarquitzat de les classes socials neolítiques i dins del context dels canvis operats per la civilització urbana, que hi introduí gradualment una estratificació de caire estamental. Així, podríem situar l'inici discriminatori envers unes activitats o uns oficis determinats entorn del 4000/3000, i l'estabilització coincidiria amb la constitució de les ciutats-Estat cap al 3000/2000 a. n. e., en plena Edat del Bronze i amb l'accentuació de la tendència a centralitzar-se del poder governamental.

Les etapes del procés que han menat cap a la desigualtat estamental

i la segregació artesana ja han estat explícitament descrites a l'apartat dedicat a comentar el saber neolític (vegeu pp. 46 i ss.), on percebíem que la discriminació operada en l'àmbit del coneixement s'havia extrapolat al de l'activitat tot preferint la ciència erudita i la tasca burocràtica a la ciència aplicada i al treball manual. Així s'establia una doble dicotomia discriminatòria entre saber erudit i aplicat i entre tasca burocràtica i artesanal, que disminuïa el valor social dels oficis i relegava l'artesà a l'últim graó de la piràmide social juntament amb els agricultors-ramaders. A partir d'aquest moment, la consideració servil i penosa de la feina artesanal quedarà inscrita durant segles en la consciència dels homes. Si abans, tal com hem comentat, hom reconeixia que el progrés paleolític i neolític era degut a les innovacions tècnico-econòmiques aconseguides pels artesans i pels camperols, amb la societat estamental urbana s'esdevenia un veritable capgirament social que devaluava la feina artesanal i privilegiava uns oficis determinats (vegeu p. 55).

Bé que durant el neolític la segregació de l'artesanat fou un fet, no podem relacionar-la amb l'activitat artística perquè, com a tal, pot ésser que encara no existís. És molt més tard quan hom pot establir un símil comparatiu que, sobretot, queda ben definit durant el Renaixement. De moment, pels volts del II mil·lenni, només és possible constatar el privilegi amb què hom tractà algunes professions com ara la de lletrat o escrivà i uns oficis artesanals determinats. Juntament amb la de l'escrivà, hem comentat l'ascensió de l'arquitecte i com la directa dependència de l'àrea del poder (temple-palau) contribuï a afermar-ne la posició social, que el col·locava en una situació comparable amb la de qualsevol professió honorable. Així, l'arquitecte, que se servia d'un saber aplicat embolcallat d'erudició, aconseguia trencar, potser per primera vegada en la història, la barrera social establerta amb la compartimentació estamental instituïda per la societat urbana (vegeu p. 48). La situació assolida per l'arquitecte té una gran importància des de l'enfocament artesano-artístic ja que serà una de les professions artesanes privilegiades incloses més endavant en la tipificació artística.

Un altre ofici relacionat amb l'artesanaria que, en aquella època, també experimentà una revaloració fou el d'orfebre, molt probablement a causa del prestigi que li conferí el fet de treballar els metalls preciosos i produir objectes sumptuaris que, forçosament, com en el cas de l'arquitecte, l'introduïren en l'esfera palatina i la sacerdotal i en el sector ciutadà privilegiat. La importància que de mica en mica adquirí aquest ofici té molt a veure amb la descoberta dels metalls (l'element propi de l'orfebreria), la successió històrica dels materials i el prestigi social atorgat a la descoberta metal·lífera comparada amb les matèries amb què, tradicionalment, s'havien afaïçonat els objectes. Sembla lògic pensar que, dins del procés de descoberta i substitució dels materials originat al llarg de l'esdevenir històric, les *noves substàncies* metal·líferes reemplaçaren, a poc a poc, les *velles* a remolc de

l'adquisició dels coneixements tècnics per a transformar-les. D'una manera clara, en aquella època neolítica llunyana hom percebé que el laminatge de l'or, del coure, de l'argent, etc., i, encara més, la fosa, l'aliatge i l'emmotllament del bronze, amb la producció seriada dels objectes, representaven la *nova artesania industrial* que substituïa l'antiga tasca artesana basada en l'obtenció individualitzada d'objectes de pedra, d'os, de fusta... Era evident que els eficients artesans paleolítico-neolítics foren desplaçats en la consideració social pels novells artesans de la fosa i de l'emmotllament, d'una manera semblant a com avui succeeix amb la substitució de la tecnologia industrial per la computeritzada, que esdevé un sinònim d'avenç i de millora social.

En la ja llunyana Era dels Metalls s'encetà, doncs, un doble corrent substitutiu: l'un, extern, referit a l'aportació tecnològica aconseguida amb els nous materials metal·lífers; i l'altre, introspectiu, de valoració subjectiva social, pel qual s'establí un nexa d'unió entre material-tècnica i la idea de *progrés*. Per aquesta raó, el material nou i el treball de transformació foren avaluats com si es tractessin d'una *avançada cultural*, mentre que el vell i l'ofici corresponent veieren substituïda llur vestimenta progressista d'antany per la que aleshores era considerada tradicional i caduca.

De totes aquestes consideracions se'n desprèn que, instintivament, el material nou fou relacionat amb el futur de la civilització i amb l'hegemonia d'una cultura respecte a la d'uns altres països que continuaven aferrats als vells processos tècnico-econòmics del passat. En conseqüència, l'artesanía industrial del metall es convertí en un símbol del temps, temps del neolític, l'empremta del qual ha perdurat fins a la mecanització industrial dels principis artesanals operada en ple segle XIX.

No ha de sorprendre, doncs, que el treballador del metall experimentés una ascensió social, accentuada en aquells oficis, com ara el de l'orfebreria, que, pel seu grau d'especialització, introduïen els operaris en el bo i millor (socialment parlant) de l'urbs neolítica.

No és ara el moment d'exposar amb detalls el lent camí que, a través de la història, ha menat a establir una distinció discriminadora entre l'artesanía i l'art. Aquí sols constatem la vàlua adquirida per alguns oficis artesanals sense que, en aquell moment, es pogués establir l'existència diferenciada de l'activitat artística o de l'artista considerats com a tals. És cert, però, que el distanciament entre artesanía i art pot haver-se iniciat amb l'ascendència social conferida a l'arquitecte, perquè era el constructor de les obres palatines, i pot haver tingut una continuïtat amb l'ofici d'orfebre o, potser, també, amb el d'escultor, que, per exemple, en el III mil·lenni, va possibilitar el modelatge de l'effigie de Naram-Sin, monarca de la dinastia accàdia (vegeu p. 47), una de les primeres representacions règies de bronze conservades de la història de la humanitat.

A l'època grega els documents continuen destacant el paper de

l'arquitecte, però, juntament amb ell, ja hi trobem situats l'escultor i el pintor. No obstant això, si bé aquestes activitats gaudeixen d'una alta estimació, no s'hi pot percebre un marcat caràcter diferencial en relació a d'altres oficis nascuts d'una apreciació merament artística. Encara que, en aquella època, ja es parlés d'art, tal nom tenia més el sentit d'art aplicat i ciència teòrico-pràctica o bé es referia més a la traça en la realització d'una obra que no pas a una activitat diferent de l'artesana. En canvi, es precisa una distanciació molt remarcable amb l'arribada del Renaixement, una època extensiva als segles XV i XVI, el qual, des de les ciutats de Florència, primer, i Roma, després, convertí Itàlia en el focus cultural més prestigiós de l'Occident europeu.

Durant el segle XV, entorn de la burgesia mercantil i financera es generà a Florència un gran moviment cultural de tipus acadèmic, arrelat en el món clàssic, que traduí en termes artístics i filosòfics les preocupacions de mesura, d'ordre, d'harmonia i de domini de la natura que la nova classe burgesa havia posat de manifest com a desig de valoració concreta de la realitat. L'arquitecte, el pintor i l'escultor estaven introduïts en l'esfera del poder, constituïda pels estaments rectors de la ciutat i, sobretot, per la família dels Mèdici, banquers i veritables mecenes i promotors de l'Academia Platonica. L'ànsia de domini de la ciutat florentina tingué la seva plasmació artística mitjançant la cúpula de Santa Maria –un signe esclatant del poder de Florència, projectada per Brunelleschi–, les escultures eqüestres dreçades a les places per Donatello i les pintures perspectivistes d'Uccello, obres totes que marquen unes distàncies en relació a l'època medieval i inauguren una etapa nova en què la teoria humanística sintetitza les inquietuds de l'època i impulsa l'ànsia de domini de l'home sobre el món que l'envolta: intensificació del comerç amb l'Orient, descobertes geogràfiques, desenvolupament científic, etc., són alguns dels resultats de l'impuls innovador introduït per la nova classe social.

Artísticament, des del punt de vista arquitectònic, escultòric i pictòric, gràcies a la tècnica perspectivista l'espai esdevé mesurable, construït científicament amb l'ajut de la matemàtica, la música, la física... Així, les arts perden el caràcter aplicat, mecànic, merament manual i artesà, i assoleixen el *status* liberal:

L'essència del canvi estava en la distinció entre «arts mecàniques» (o artesanals) i «arts liberals». A partir de Leonardo da Vinci començà una vindicació gradual per tal d'obtenir el reconeixement de la pintura en el grup de les arts liberals. L'escultura anà també al darrera d'aquest reconeixement basant-se en una pugna sobre quina de les dues activitats era més important, però sobre la base que totes dues eren liberals. Per tal d'obtenir aquest reconeixement calgué acceptar que les arts liberals s'aparten del *treball* [manual] perquè són creacions de la ment. S'ha de recordar que Plató, a la seva obra *La república*, menyspreava el treball [manual]. La pintura tenia més fàcil el camí perquè la seva activitat suposava poc exercici físic, mentre que l'escultura havia de justificar

que, tot i realitzar-s'hi un esforç important, l'ímpetu de l'esperit era el que guiava la mà i produïa l'efecte creador (MARTÍN GONZÁLEZ, 1984 : 241).

Amb independència de si l'arquitecte havia aconseguit abans el reconeixement social, el Renaixement el confirmà com a artista i home de ciència, juntament amb el pintor i l'escultor, i totes tres professions quedaren situades a l'alçada prestigiosa de la del lletrat, de l'enginyer i de l'home de lleis anul·lant-se el distanciament establert 2.500 anys enrera per l'escrivà neolític respecte a unes activitats artesanals concretes, com la pictòrica i l'escultòrica: la qüestió a debatre era la separació entre arts liberals i mecàniques a fi de poder «incorporar a les matèries del *Trivium* (gramàtica, retòrica i dialèctica) i del *Quadrivium* (aritmètica, geometria, astrologia i música) la pintura, l'escultura, l'arquitectura i d'altres arts (...); el que era més peculiar de les arts liberals era que en llur exercici prevalia l'enteniment sobre “el treball de les mans i del cos”» (MARTÍN GONZÁLEZ, 1984 : 241).

D'aquesta manera, els artistes restaren englobats dins d'una nova categoria social, conformement a les idees expressades per Alberti i Leonardo i sistematitzades per Vasari a les *Vides dels més il·lustres pintors, escultors i arquitectes*, on aquests veieren confirmat llur ascens social, comparable amb el dels benefactors més insignes de la història. Si Plutarc en l'antiguitat havia comparat els militars amb els homes d'Estat, amb l'obra de Vasari s'ordeix una història que compta amb uns nous protagonistes:

...els homes de l'art, «els herois del nou mite del disseny» (...). És una nova història, amb artistes, com a herois d'altres batalles. Si aquest programa s'incuba en el segle XVI, en la centúria següent (...) el model ja ha estat acceptat i els artistes compten amb llur biografia i llurs obres d'art entre els constructors de la història. Sens dubte, [el model que s'estableix és el resultat d'un (...) procés que transforma un home que treballa associat en una entitat gremial i que, per tant, és un artesà en un home que actua per pròpia iniciativa, decideix els seus encàrrecs i es guia lliurement pel seu pensament per arribar a ésser un *artista* (MARTÍN GONZÁLEZ, 1984 : 242).

El caràcter elitista que prengué l'art a partir d'aquest moment tingué el seu fonament teòric en les idees sustentades pel tractadista i arquitecte Leone Battista Alberti, en part exposades a la seva obra *De re aedificatoria* (1485), on l'arquitectura sols és contemplada en el seu aspecte monumental, bé sigui religiosa, civil o palatina, i en el moviment intel·lectual generat entorn de l'Academia Platonica florentina, instituïda el segle XV. Aquest centre, en principi filosòfic, inspirà el corrent artístic academicista que, a partir d'aleshores, s'estengué per tot Europa amb el nom d'Acadèmia d'Art o de Belles Arts; les més antigues foren les establertes el segle XVI a Florència (Accademia del

Disegno) i a Bolonya per a practicar-hi el dibuix del natural i estudiar-hi el nu. De fet,

el pare de la teoria del que havia d'ésser una acadèmia és Leonardo da Vinci. El seu *Tractat de la pintura* és el promptuari de la nova institució. Hom hi contempla un nou sistema educatiu, l'acadèmic, que s'aparta radicalment del gremial. N'hi ha prou de veure amb quina insistència Leonardo afirma que l'art és ciència, cosa que suposa estudi i investigació (...). Leonardo té obsessió per alliberar la pintura de l'artesanía de les arts *mecàniques* i, per tant, de la pràctica gremial. La qüestió esdevé més complexa perquè planteja una ruptura amb els gremis, atès que el sistema d'ensenyament és lliure i la pràctica no obliga a l'agremiació. Per això es requereix l'existència d'un protector que pugui garantir el trencament de tals estructures socials. (...) L'ensenyament, que en el pensament de Leonardo constitueix la ciència del disseny, és fonamental. Així, la base és la perspectiva, però aquesta obliga a conèixer el fenomen de la visió i l'estètica dels colors. És un ensenyament basat en l'especulació, no pas en el mer ofici. El saber està per damunt de tot. Per això la teoria ha d'anar al davant. (...) Giorgio Vasari fa el veritable salt vers l'Acadèmia que s'estableix a Florència. El 1562 aconseguix reunir un grup nombrós d'artistes de diferents especialitats i troba un protector: el duc de Toscana. L'objecte és alliberar-se del gremi i, per això, interessa una assemblea d'artistes de diferents especialitats i no pas reunir-se sectorialment. Es dirà *Acadèmia del Disseny*, cosa que és una realitat, però, al mateix temps, una manera hàbil de no xocar amb els decaiguts gremis (...). Els seus membres seran artistes. L'Acadèmia apareix ja sotmesa a l'autoritat oficial, amb què s'obté protecció davant l'empenyiment gremial. És selectiva, de manera que els seus membres són "votats". D'aquí deriva el sentit elitista de l'Acadèmia (...). Hi ha obligació d'ensenyar: els concurrents seran joves (...) [que] d'ara endavant estaran exempts de pertànyer al gremi (MARTÍN GONZÁLEZ, 1984 : 230 i s.).

La separació entre activitat artesana i artística es consolidà definitivament quan, dins la societat gremial renaixentista, els artistes aconseguiren constituir-se en un estament separat del menestral i quan les acadèmies, sobretot a partir del segle XVIII, acapararen el control dels estudis relacionats amb l'art quasi limitant-los a les tres especialitats abans esmentades. Així, l'academicisme a poc a poc es convertí en una manera restringida de concebre l'art i la seva influència es féu sentir, dictatorialment, fins ben entrat el segle XX, encara que, com a mentalitat inspirada en el classicisme, ha sobreviscut, pràcticament, fins avui dia.

La situació discriminada en què, al llarg de la història, hom havia col·locat l'artesanía quedava, doncs, profundament agreujada amb l'academicisme, que contribuí a aprofundir l'abisme que separava els oficis artesanals dels artístics. Amb l'Acadèmia, les professions artístiques rebutjaren els mateixos principis artesanals que, de fet, fonamentaven llur exercici i se situaven més enllà d'una apreciació funcional insistint a potenciar la creativitat com una qualitat diferenciadora respecte a

l'artesanía, però embolcallada d'un fort regust metafísic. L'impuls donat a moviments com els propiciats per William Morris per a revalorar les Arts Decoratives o pel romanticisme en general a favor de l'art popular, de fet, fou un intent dèbil i camuflat de posar remei a la situació social en què es trobava l'artesanía, però, amb els pretextos adduïts, esteticista en el moviment anglès de les Arts and Crafts i de recuperació de l'ànima i/o dels sentiments del poble en el cas del romàntic, encara deixà més al descobert la forta discriminació existent. Amb aquests moviments, ni les Arts Decoratives, ni l'Art Popular, ni els artesans, ni llurs obres, en realitat, no reberen mai una adequada consideració artística.

Arribats a aquest punt, és necessari plantejar-se el fons de la desigualtat establerta entre l'artesanía i l'art. A les pàgines precedents hem precisat la diferència entre els dos tipus d'activitats considerades, l'una caracteritzada per la utilitat i l'altra pel vessant especulatiu, sociocultural, implícit en qualsevol obra artística. En conseqüència, la discriminació no incideix en el que és propi de cada activitat, ans a nivell de la intenció pròpiament dita ja que, si bé és cert que hi ha una diferència radical entre artesanía i art quant a llur funció, també ho és que l'activitat productora artística és eminentment artesana (almenys fins avui, i prescindint ara dels canvis de perspectiva que pot introduir la irrupció del *computer art*) i que, històricament, està demostrat el caràcter utilitari-especulatiu dels objectes artístics. Justament per aquesta raó existeix la possibilitat que qualsevol ofici artesanal, material i tècnica inclosos, esdevingui artístic. De tota manera, això no vol pas dir que l'artesanía i l'art siguin el mateix, sinó més aviat que la primera pot ésser equiparada al segon donada l'empremta artesana i especulativa de l'obra d'art, que li permet projectar-se sobre qualsevol objecte sense limitacions, matèriques i tècniques, de cap mena.

Per aquesta causa, la discriminació artística de l'activitat artesana imposada per l'academicisme radica, bàsicament, en el fet d'haver suprimit el *pot ésser*; és a dir, d'haver negat, històricament i d'una manera sistemàtica, la possibilitat, el dret, que les especialitats artesanes tenguin i tenen de convertir-se en artístiques i gaudir d'un reconeixement idèntic a l'atorgat a l'escultura, la pintura i l'arquitectura. La discriminació artístic-social instituïda per l'academicisme no incideix, per tant, en el que és específic de l'artesanía i de l'art, sinó en la circumstància d'haver restringit les activitats artístiques tot limitant-les a l'escultura, l'arquitectura i la pintura, restricció que també comprenia els materials considerats nobles (marbre, bronze, metalls i pedres precioses...) i unes tècniques determinades relacionades amb les especialitats abans esmentades.

I és aquí, precisament, en aquest pla, on s'insereix l'aportació fonamental de l'art contemporani que contribuï a eliminar les barreres establertes pels cinc-cents anys, en números rodons, de vigència de l'academicisme, i, fent-ho, suprimí la discriminació secular suportada

per l'artesanía. L'art contemporani, lluny de menysprear l'activitat artesana, la situa en el seu lloc i en redescobreix els valors, tot posant fi a la segregació establerta envers la tasca manual amb l'assumpció, d'una manera taxativa i sense equívocs, del principi que tots els materials, totes les tècniques i totes les especialitzacions artesanes *poden ésser* artístics.

En aquest redescobriment de l'obratge artístic i artesà alhora hi influïren en gran part les obres i els utensilis dels pobles anomenats primitius i exòtics, que dinamitzaren l'art de la civilització europea en uns moments crítics en què, rebutjades les fonts d'inspiració classicista, hom cercava un horitzó nou que l'alliberés de la dependència contínua del model acadèmic. Així, les produccions escultòriques africanes i oceàniques i les estampes i les pintures procedents del Japó serviren de pauta perquè els artistes europeus, a l'últim terç del segle XIX i a l'inici del XX, redescobrissin que la funció de l'art no estava limitada a obtenir la reproducció fidedigna de la natura o a accentuar la importància del virtuosisme tècnic, sinó que podia estendre's a l'àrea intimista o subjectivista tot i revalorar l'aspecte de comunicabilitat inherent a qualsevol obra artística.

Afirmar la bidimensionalitat de l'espai pictòric, ampliar les possibilitats del simbolisme, redescobrir la forta càrrega expressiva aconseguida per mitjà de la potenciació del color i exagerar els trets de les figures o la fesomia dels objectes reproduïts, en perjudici de la descripció detallada i naturalista del conjunt, foren algunes de les aportacions degudes a l'*art primitiu* que permeteren als artistes explorar uns nous sectors plàstics en els quals, més que la forma, comptava la capacitat de transmissió ideològica.

Amb els moviments sorgits a redós de les noves idees (simbolisme, impressionisme, expressionisme, fauvisme, cubisme, dadaisme, surrealisme, etc.), l'art s'alliberà dels límits estrets traçats per l'academicisme tot estimulant la seva receptivitat envers uns mitjans i uns àmbits expressius nous. La conseqüència que en derivà fou estendre la consideració artística i admetre com a tal productes i oficis que fins aleshores estaven constrets al cercle artesanal. En fer-ho, s'acceptava explícitament que l'art és una activitat productora i que el substrat tècnic de l'art acadèmic, desvirtuat per raonaments metafísics que exaltaven desmesuradament la creativitat i el formalisme, era bàsicament artesanal. Aquest rerafons artesanal de l'academicisme és el que Marcel Duchamp pretengué desemmascarar amb el *ready-made*, alhora que afirmava l'aspecte ideètic de l'obratge artístic com a característica pregonera.

El redescobriment de la base artesana de l'art ha possibilitat, com en l'antiguitat paleolítica, estendre el concepte artístic a tota classe d'objectes, d'oficis i de materials sense cap mena de limitació. Nombrosos artistes, entre ells Joan Miró, redescobriren el valor plàstic dels materials en brut, de l'*objet trouvé*, amb una actitud semblant a la dels

homes del paleolític, els quals, en llurs desplaçaments, recollien els *objectes curiosos* que desvetllaven llur capacitat de meravellar-se davant d'una forma insòlita o, simplement, del que és singular. Avui dia, com que l'arròs, la palla, l'arpillera, els llums de neó, el plàstic, etc., s'integren sovint a les obres contemporànies, això ha permès escriure a Robert Rauschenberg: «Un parell de mitjons no són pas menys apropiats per a fer pintura que la fusta, els claus, l'aiguarràs, l'oli, la tela» (catàleg de l'exposició «Rauschenberg», Fundació Joan Miró, Barcelona, 1985); també les tècniques velles i noves i els nous mitjans de comunicació són emprats en massa pels artistes, els quals practiquen oficis que abans només estaven integrats en la menyspreada tradició artesanal.

La gran aportació de l'art contemporani ha estat redescobrir la viabilitat artística, sense exclusió de cap mena, dels materials i de les tècniques artesanes i industrials, viabilitat que es concreta en la mesura en què són utilitzats per l'artista. En aquestes circumstàncies, la peça artística ja no és elaborada conforme a uns criteris artesanals de seriació, d'obtenir una forma o un volum proporcionat o una alçada prefixada. Ara, sobre la *peça*, s'hi trasllueix l'activitat lliure de l'artista, no subjecte a cap norma ni a cap regla tradicional (no oblidem que l'artesanà és l'exercici de la norma imposada per la funcionalitat, igual que l'academicisme ho és en el pla intel·lectiu) que no siguin les dictades pels mateixos materials, per l'ofici i, sobretot, per la intenció transformadora de l'artista, que és, en definitiva, el que preval. És indispensable, doncs, admetre que l'activitat productora artística és artesana i que l'artesana *pot ésser* artística, la qual cosa no pressuposa pas que necessàriament ho sigui. Tot depèn de la intenció que guia l'artista.

Bibliografia citada

- ARRIBAS, M., i TARRADELL, M. (1971) "Bronze", *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. II, Barcelona.
- BAUDRILLARD, J. (1969) *El sistema de los objetos*, Mèxic, Siglo XXI.
- BLANCO FRELJEIRO, A. (1972) *Arte antiguo del Asia Anterior*, Sevilla, Universidad de Sevilla.
- CAMPOMANES, P. R. (1975) *Discurso sobre el Fomento de la Industria Popular (1774) i Discurso sobre la Educación Popular de los Artesanos (1775)*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, Ministerio de Hacienda.
- CRUELIS, E. (1983) *El comportamiento animal*, Barcelona, Salvat.
- CHILDE, V. G. (1965) *La evolución de la sociedad*, Madrid, Ciencia Nueva.
- (1984) *Los orígenes de la civilización*, Madrid, Fondo de Cultura Económica.
- DELPORTE, H. (1982) *La imagen de la mujer en el arte prehistórico*, Madrid, Istmo.
- FISCHER, E. (1967) *La necessitat de l'art*, Barcelona, Edicions 62.
- FULLOLA, J. M. (1983) "L'epipaleolític", dins el catàleg de l'exposició *Arqueologia a Catalunya, avui*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- i PERICOT, M. Ll. (1983) "El paleolític", dins el mateix catàleg.
- GENERA, M. (1983) "L'epipaleolític", dins el mateix catàleg.
- GIBERT, J., CHECA, L., i MARTÍNEZ, B. (1986) "L'home d'Orce a l'arbre de família", Barcelona, «Avui», 25-IX, núm. 3.214.
- HARRIS, M. (1981) *Introducción a la antropología general*, Madrid, Alianza Editorial.
- KLIMA, J. (1983) *Sociedad y cultura en la antigua Mesopotamia*, Madrid, Akal.
- LEROY-GOURHAN, A. (1968) *Prehistoria del arte occidental*, Barcelona, Gustavo Gili.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1985) *El pensament salvatge*, Barcelona, Edicions 62.

- LUMLEY, H. de, i LUMLEY, M. A. de (1979) "L'homme de Tautavel", «Dossiers de l'Archéologie», juliol-agost, núm. 36, Dijon.
- LUMLEY, H. de, i ALTRES (1985) catàleg de l'exposició *Origen/evolució de l'home*, Barcelona, Servei de Cultura de la Diputació de Barcelona.
- MAGALHAES-VILLENA, V. (1971) *Desarrollo científico y técnico y obstáculos sociales al final de la antigüedad*, Madrid, Ayuso.
- MAÑÁ, J. (1973) *El diseño industrial*, Barcelona, Salvat.
- MARTÍN GONZÁLEZ, J. J. (1984) *El artista en la sociedad española del siglo XVII*, Madrid, Cátedra.
- READ, H. (1965) *Orígenes de la forma en el arte*, Buenos Aires, Proyección.
- RIPOLL PERELLÓ, E. (1981) "Sobre els orígens i significat de l'art paleolític", Barcelona, discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi.
- TARRADELL, M. (1977) "Neolític", *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. X, Barcelona.
- VALLÈS ROVIRA, I. (1976) *Historia de la impresión*, introducció a la tesi de llicenciatura d'Història de l'Art, Barcelona, Universitat de Barcelona. Inèdita.
- (1983) "La cultura dominant i popular: un procés de distanciació cultural-social", ponència presentada a l'Àmbit de Sociologia del Primer Congrés de Cultura Tradicional i Popular organitzat per la Generalitat de Catalunya a Lloret de Mar. Inèdita.
- (1985) "Evolució tècnico-social de l'artesanía", dins *La cultura popular a debat*, Barcelona, Alta Fulla i Fundació Serveis de Cultura Popular.
- (1986) "El valor plàstic de l'argila: arquitectura i ceràmica. Apunts per a una sociologia del fang", catàleg de l'exposició *Terres cuites*, que inaugurarà el Centre d'Art Alexandre Cirici, l'Hospitalet de Llobregat.
- VIÑAS, R., i ALONSO, A. (1983) "L'epipaleolític", dins el catàleg de l'exposició *Arqueologia a Catalunya, avui*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Índex

I. La història. El procés d'hominització i les primeres civilitzacions	7
El paleolític inferior. L' <i>Homo habilis</i> . Inici de l'artesanaria ...	7
L' <i>Homo erectus</i> : homes de Ngandong, Pequín i Pre-neandertal europeu. La pràctica ritual: el culte dels cranis	8
El paleolític mitjà. L'home de Neandertal. La cultura mosteriana: el canibalisme ritual i el culte dels morts	11
El paleolític superior. L' <i>Homo sapiens sapiens</i> . Aparició de l'art i l'ornamentació. Els santuaris	12
Precedents artístics i inici de l'art	13
L'art parietal paleolític	13
L'art mobiliari del paleolític superior	14
L'epipaleolític	16
El neolític. Característiques generals i desenvolupament de l'artesanaria	18
L'Edat dels Metalls	21
El calcolític o la descoberta dels metalls	22
L'Edat del Bronze	22
L'Edat del Ferro	23
II. El llegat biològic-cultural	25
L'aportació biològica i la relació amb el medi físic	26
L'estructuració social	28
L'herència social i el model cultural	32
L'adquisició i la transmissió de coneixements: l'aprenentatge, el llenguatge, el ritu i l'art	34
El saber primitiu i l'organització social. La tradició oral. El saber pràctic i el teòric com a resultat de l'experiència i de l'especulació ideològica	38
El saber neolític i la tradició escrita. El control dels mitjans de comunicació escripturals. La discriminació del saber pràctic i de la tradició oral en relació al saber erudit i la tradició escrita. El descrèdit del treball artesanal	45

III. El treball i el fenomen objectual: les activitats productores artesana i artística	57
L'activitat depredadora com a resposta a unes necessitats: l'especialització en la recerca de l'aliment	57
L'acció transformadora de la matèria: l'elaboració de l'utilatge	61
Diferències i semblances entre l'ús i la producció d'eines en el cas de l'home i el dels animals. La incògnita dels homínids	63
El treball artesanal	68
Elements constitutius del treball artesanal	69
L'evolució històrica de l'artesania	79
Substitució de la producció artesanal per la industrial	83
El disseny artesanal i l'industrial	86
Condicions històriques requerides per al sorgiment de l'art ...	92
Característiques i objectiu de l'activitat artística	99
Similitud i diferència entre l'artesania i l'art	103
La discriminació artística de l'artesania. La clarificació aporta- da per l'art contemporani	106
Bibliografia citada	115

COLLECCIÓ «CULTURA POPULAR»

1. Llorenç Prats, Dolors Llopart, Joan Prat, LA CULTURA POPULAR A CATALUNYA. Estudiosos i institucions (1853-1981)

Aquest estudi eminentment documental segueix un fil històric a través del qual es presenten les principals iniciatives personals i institucionals relacionades amb la cultura popular a Catalunya des dels primers treballs sobre literatura popular el 1853 fins els nostres dies. En una primera part, s'ocupa de la història del folklore a Catalunya des de la Renaixença fins la Guerra Civil. La segona part abasta l'època franquista. El breu apèndix final intenta una reflexió sobre l'etapa actual. Una obra utilíssima i de referència inevitable per als estudiosos de la nostra cultura popular.

2. Gabriel Janer Manila, PREGONER DE QUIMERES

En aquest aplec de treballs diversos (ponències, articles, conferències...) l'autor insisteix en els conceptes de cultura i educació que ha plantejat al llarg de la seva obra: una cultura que, pel seu afany d'esdevenir popular, es constitueix en consciència de la collectivitat, en procés de cohesió, en instrument d'identificació col·lectiva.

3. LA CULTURA POPULAR A DEBAT (edició a cura de D. Llopart, J. Prat i Ll. Prats)

Recull de les ponències presentades al Seminari de Cultura Popular organitzat per l'Institut Català d'Antropologia (1983-1984) i que es desenvolupà a partir de dos grans eixos: la cultura popular com a camp d'estudi i la cultura popular com a camp d'acció. Al llarg d'aquests treballs el lector trobarà un ampli registre de les diverses reflexions que, a l'entorn de la denominació de cultura popular, s'han produït i s'estan produint encara al nostre país.

4. G. Janer Manila, PEDAGOGIA DE LA IMAGINACIÓ POÈTICA

Una reflexió entorn de la incidència dels llenguatges poètics en les estructures que configuren la imaginació de l'home. Una sèrie de propostes didàctiques sobre allò que ha d'ésser la pedagogia de la imaginació. Una incitació a la feina d'estimular la descoberta del joc d'imaginar. D'interès especial per a mestres, pedagogs i animadors culturals.

Cultura Popular, 5

Contràriament a certs autors que consideren l'art com a producte derivat o secundari de l'artesanania, Isidre Vallès i Rovira, professor de Sociologia de l'Art a la Universitat de Barcelona, distingeix en aquesta obra els camps propis d'una i altra d'aquestes activitats, i estableix que tenen un objectiu clarament diferenciat. Per tal de demostrar-ho l'autor analitza amb perspectiva històrica les èpoques i els condicionaments de llur aparició i desenvolupament. El fet de tenir una base comuna de partida n'ha dificultat la percepció i el tractament diferenciats. L'autor posa també de manifest la incidència de factors discriminatoris—socials, culturals i objectuals—que en un cert moment distanciaren qualitativament l'artesanania de l'art i col·locaren aquest últim en una posició hegemònica respecte de la primera. Les investigacions i els nombrosos articles d'Isidre Vallès mostren un interès particular pels conceptes de cultura popular, art popular, artesanania i disseny. És autor de llibres com *El paper retallat, una mostra de la cultura popular xinesa* (Alta Fulla, 1979), *Teoria de l'espectacle aerostàtic* (Universitat de Barcelona, 1983) i *La màgia del vol. Primeres proves aerostàtiques a Catalunya, València i Castella al final del segle XVIII* (Alta Fulla, 1985).

